

Ára: 50,— Ft

NEM KÖLCSÖNÖZHETŐ
PÉLDÁNY (!)

A TARTALOMBÓL

Ferge Zsuzsa
KINEK AZ ÉRDEKE?

Szalai Júlia
KORAI KIVONULÁS
A MUNKAHELYEKRŐL

Fazekas Mariann
ELGONDOLÁSOK
A SZOCIÁLIS JÁRADÉK
ÉS SEGÉLYEZÉSI RENDSZER
ÁTALAKÍTÁSÁRÓL

Neményi Mária – Csepeli György
ÖNSEGÍTÉS
ÉS SZOCIÁLPOLITIKA

TÁRSADALOM- ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI FOLYÓIRAT

89/1

ESÉLY

Kiadja: a Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület

Szerkesztőség címe: 1083 Budapest VIII., Kun Béla tér 2.

Telefon: 33-77-97

Felelős kiadó: Ferge Zsuzsa

Készült a Pátria Nyomda Dombóvári Gyáregységében

Táskaszám: 9 21813

Példányszám: 3000

Engedély száma: III/PHF/164/1989.

Felelős vezető: Vass Sándor vezérigazgató

A megjelenést támogatja:

az Állami Biztosító és az MTA-Soros Alapítvány

Meg nem rendelt kéziratokat nem őrzünk meg
és nem küldünk vissza

Előfizethető a szerkesztőségénél

Megjelenik kéthavonta

Terjeszti a Magyar Posta

A lapot szerkesztik: Balipap Ferenc, Csepeli György,
Ferge Zsuzsa, Gombár Csaba, Gönczöl Katalin, Hegyesi Gábor,
Juhász Pál, Kiss István, Léderer Pál, Lévai Katalin főszerkesztő,
Nagy Endre, Romhányi Judit, Salgó Lajos (NSZK),
Somlai Péter, Szabó Dénes (Kanada), Szelényi Iván (USA),
Szalai Júlia, Szűcs László, Talyigás Katalin, Tausz Katalin

ISSN 0865-0810

ESÉLY 89/1

TÁRSADALOM- ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI FOLYÓIRAT

TARTALOM

- 3 **Lévai Katalin:** Beköszöntő

TANULMÁNYOK

- 4 **Ferge Zsuzsa:** Kinek az érdeke?
15 **Frédéric Lesemann:** Privatizálás, választás, demokrácia

MAGYAR VALÓSÁG

- 24 **Szalai Júlia:** Korai kivonulás a munkahelyről
39 **Hegyesi Gábor:** A jóléti pluralizmus első jelei Magyarországon

A SZOCIÁLPOLITIKA TORTÉNETÉBŐL

- 50 **Hegyesi Gábor:** Hilscher Rezső (1890–1957)
53 **Balipap Ferenc:** Ismerjük meg a settlementet
55 **Hilscher Rezső:** A settlement-mozgalom

OKTATÁS

- 65 **Talyigás Katalin:** Új szakma alakul Magyarországon

JOGI KÉRDÉSEK

- 71 **Fazekas Mariann:** Elgondolások a szociális járadék és segélyezési rendszer átalakulásáról

ÖNSZERVEZŐDÉSEK – MOZGALMAK

- 84 **Solt Otília:** A SZETA történetéről (Lévai Katalin interjúja)
88 **Neményi Mária – Csepeli György:** Önszervezés és szociálpolitika
93 Kék Lista Alapítólevél

HELYZETKÉP

- 95 **Orsós Éva:** Miről szólnak a SZEM panaszlevelei?

KÖNYVEKRŐL

- 99 **Bajomi Iván:** Az életút felén túl... de még az
öregségen innen
(Xavier Gaullier: La deuxième Carrière, Seuil, Paris)
- 101 **Závada Pál:** „... a cé betű ott van a hátukon”
(Diósi Ágnes „Cigányút” című szociográfiájáról)

INFORMÁCIÓK – SZOLGÁLTATÁSOK

- 104 Szolgáltatások
- 105 A SZEM-nél bejegyzett alapítványok névsora
- 106 **Gönczöl Katalin:** Beszámoló a szociális szakembereket
képző iskolák 24. Nemzetközi Kongresszusáról
- 107 **Győri Péter:** Kitekintés egy non-profit konferenciára

Beköszöntő

Változó politikai erőterben, új feltételek között, régóta megválaszolatlan, nehéz kérdésekre keresünk megoldást a szociálpolitikában is. Felelősségünkre növekvő társadalmi feszültségek figyelmeztetnek. Újra kell fogalmazni céljainkat, elodázhatatlanná lett a jóléti politika elveinek és módszereinek felülvizsgálata, az intézményrendszer átalakítása. E reformtervekben gazdag évben aligha véletlen, hogy a sokféle újító elgondolás legkevésbé kidolgozott eleme mégis a szociálpolitikai program maradt. A felmerülő javaslatok előnyeit és hátrányait csak az mérlegelheti, aki a hazai és nemzetközi tapasztalatok kellő ismeretében alkot képet magának azokról a társadalmi folyamatokról, melyek a szociálpolitika mozgásterét és feladatait kijelölik.

Reméljük, hogy az új — és jelenleg még egyetlen — hazai szociálpolitikai folyóirat a szellemi felkészülés műhelyeként hasznos közvetítő feladatot láthat el. Szerény szerepünket szeretnénk nagyon komolyan venni. Ismertetni fogjuk a tudományos kutatások eredményeit, azon leszünk, hogy olvasóinkat segítsük eligazodni a nemzetközi szakirodalomban. A nyilvánosság fórumain zajló viták, politikai dilemmák eldöntéséhez lehetőleg tudományosan megalapozott érveket, szempontokat keresünk. Hírt adunk azokról az állampolgári kezdeményezésekről, társadalmi mozgalmakról, melyeknek szerepét a szociálpolitikában meggyőződésünk szerint sem az állami gondoskodás, sem a piac mechanizmusai nem vehetik át. A szociális munka mindennapi gyakorlatában nélkülözhetetlen jogi, társadalomlélektani, politológiai „háttérinformációkat” is szeretnénk közölni. Az újonnan kiépülő közép- és felsőfokú szociálpolitikai- és szociális munkás-képzés gondjairól és lehetőségeiről, egy alakuló szakma jövőjéről sokan sokféleképpen vélekednek. Oktatási rovatunkban elsősorban ezekkel foglalkozunk: tanárok, diákok, gyakorlati szakemberek gondolatait várjuk.

Szerkesztőtársaimmal együtt legfőbb feladatunknak azt tartjuk, hogy alkalmat teremtsünk a rendszeres, nyilvános párbeszédre, melyben mindenki részt vehet, szót érthet egymással, akit tudása, munkája, élettapasztalata, szociális érzékenysége arra készítet, hogy együtt gondolkodjon velünk.

Ezért őszintén remélem, hogy első számunk olvasóit, egyúttal mint a lap jövőendő munkatársait köszönhetem.

Ferge Zsuzsa

Kinek az érdeke?

A szociálpolitika mint szakma

A HVG ez év január közepén vitát kezdeményezett a szociálpolitikáról, s ezt március 18-án zárta le. A kérdés nem kavart fel szenvedélyeket, nem is ébresztett túl nagy érdeklődést. Mintegy húsz hozzászólás érkezett a laphoz, amelyeket túlnyomórészt közöltek, vagy legalább részben ismertettek. A hozzászólók többsége (a vitaindítóval lényegében egyetértően) a mai szociálpolitikát szűkmarkúságáért, a veszélyeztetett vagy már szegény csoportok elhanyagolásáért bírálta; néhányan társadalmi torzulásokra, például a szolidaritás kultúrájának hiányára hívták fel a figyelmet; végül egy harmadik csoport elhibázott vagy káros utópiának minősítette az általam „negyedik út”-ként vázolt alternatívát, mert a mainál „több szociálpolitikát” igényel, és mert a nálunk sokkal gazdagabb svédekről és finnekről vesz mintát. Arra szinte senki nem figyelt fel, hogy a tervezet lényege az, hogy a mai *állami szociálpolitika kritikájaként egy társadalmasított szociál- és társadalompolitika kereteit vázolja fel.*

A „negyedik út” egy *jóléti társadalom* útja. Akkor van megvalósulási esélye, ha az állampolgárok, vagy legalább többségük, a legfontosabb európai forradalom hármas értékrendjét, a szabadságot, az egyenlőséget és a testvériséget *együtt*, egymás feltételeként fogadják el. Ma a szabadság mindenki számára, számomra is a legfontosabb érték, mert megéltük, milyen az, ha nincs. De a „jó szabadság” — mindenkié. Ehhez pedig az kell, hogy mindenkinek legyenek polgári és politikai jogai, és mindenki rendelkezzen azokkal a feltételekkel — civilizált életkörülményekkel, állampolgári tudással — amelyek lehetővé teszik, hogy e jogokkal *élhessen is*. A feltételek csak egy demokratikus, szolidariztikus és toleráns társadalomban jöhetnek létre, mert csak így lehet elfogadhatatlanná tenni azokat az *egyenlőtlenségeket*, amelyek már korlátozzák az egyes egyén autonómiáját, szabadságát, és mert a társadalmi szolidaritás sem működhet egy olyan társadalomban, amely kettészakad a konsolidált helyzetűekre és a szegényekre, a kizártakra, a leszakadókra.

A jóléti *társadalom* — azaz nem csak jóléti *állam* — három egymást kiegészítő, egymással vitázó főszereplője a piac, az állam és a társa-

dalmi mozgalmak. A társadalmi mozgalmak nem tagadnák az állam vagy a piac létjogosultságát, de mindkettőt igyekeznének befolyásolni az állampolgárok és közösségeik érdekében, illetve védenék az állampolgárt mind az állam, mind a piac hatalmával szemben. Ezzel a piac önműködő mechanizmus jellege megmaradna, sőt, a politikai mező maga is mechanizmussá válna: sokféle egyéni vagy kisközösségi tudatos mozgás előre pontosan nem kiszámítható eredőjévé.

A „negyedik út”¹ tulajdonképpen egy „reform-konform” szociális és társadalompolitikai javaslat. Ezt persze a legtöbb mai hivatalos szociálpolitikai reformtervezet elmondja magáról. Ám ezen többnyire azt értik, hogy az állami szociálpolitikát hozzá kell igazítani egy *megreformált piaci gazdasághoz*. Annak *egyik hivatalos dokumentumban* *sincs nyoma*,² *hogy az új szociálpolitikának a politikai reform követelményeivel, egy többpártrendszerrel működő demokratikus politikai struktúrával is összhangban kellene lennie*. Én egyszerűen nem tudom elképzelni, hogy a politikai reform csak a gazdaság átalakítását szolgálja, és változatlanul hagyja a felülről vezényelt, központi döntésekkel működő szociálpolitikát.

A szociálpolitika mindannyiunk ügye. Illúzió, de nem érdekmentes illúzió azt gondolni, hogy továbbra is központilag lehet dönteni a társadalombiztosítás jövőjéről, vagy az iskolarendszer részleges piacosításáról. Ha viszont a szociálpolitika — remélhetőleg — a politikai mezőben vitatható kérdéssé válik, akkor mindannyiunk felelőssége megnő.

Gyakran elhangzik az a közhely, hogy a háború, az iskola, a politika vagy a gazdaság túl komoly dolgok ahhoz, hogy katonákra, tanárookra, politikusokra, közgazdászokra — azaz csak a szakemberekre — lehessen ezeket bízni. Ugyanez igaz a szociálpolitikára is. Dehát akkor kire kell mindezt bízni? A válasz első pillantásra kézenfekvő: az állampolgárookra és okos gyülekezeteikre, hiszen mindezek őket a legközvetlenebbül érintő ügyek, amikben létük, mindennapi tapasztalataik kompetenssé teszik őket. De két kérdés azonnal felmerül: akkor hát tagadjuk a szakemberek szükségességét; és igaz az, hogy az állampolgárokat pusztán napi tapasztalataik mindezen kérdésekben megfelelően felkészítik?

A válasz mindkét kérdésre nemleges. Nehéz lenne tagadnunk a szakemberek szükségességét, hiszen valamennyien szívesebben vetjük ki vakbelünket orvossal, mint jogással. És nehéz lenne azt állítanunk, hogy az állampolgárok tapasztalataik ill. létük okán minden őket érintő ügyben szakemberek. Lassan kezdjük megérteni, hogy nem lehet minden kérdésben a zsigereinkre hagyatkozni. Valamennyiünknek értenünk kellene, hogyan működik egy adórendszer, és mi lenne tőle elvárható, vagy hogy milyen utak állnak nyitva a társadalombiztosítás átalakítása előtt.

Egyáltalán, minél inkább föllazul a diktatúra, minél több a lehetőség arra, hogy a *döntés befolyásolásának esélyével* vegyünk részt valamilyen ügyben, annál világosabban látjuk, hogy ez milyen felelősség. Könnyű volt addig szavazni a parlamenti ülésszakon vagy a szakszervezeti gyűlésen, amíg e szavazásnak nem volt tétje — hiszen egyetlen, előre eldöntött kimenetel volt. Ha azonban *valóban* lehet választani, akkor tisztán kellene látnunk, hogy mit és miért választunk. Ehhez pedig információkra, az egyes döntések előnyeit és hátrányait megvilágító érvekre, a döntések közvetlen és közvetett hatásainak előrebecslésére, a lehetséges következmények ismeretére van szükség.

Azt remélem, hogy egy új politikai struktúrában módunk lesz arra, hogy új társadalmi szerződést kössünk a szociálpolitika, illetve a jóléti elosztás dolgában egy új államhatalommal. Ehhez kell a gazdasági és politikai reform, kell a piac és a demokrácia, de az is kell, hogy tudjuk, mit akarunk, hogy tudjunk érvelni és meggyőzni. Vagyis *szociálpolitikai szakmai kompetenciákra van szükség*, amikhez a szűken értelmezett szociálpolitikai ismeretekon kívül statisztikai információk, jogi, közgazdasági és szociológiai szempontok is nélkülözhetetlenek. Ehhez kellene szakemberek — de új módon kell működniük. Nem a tudás monopolistáivá kell válniuk, mint ez megannyi szakmában történik, amelyekben a tudás monopolizálása az előnyök bázisa. A szociálpolitikai szakembernek akkor van igazán létjogosultsága, ha egyben politizáló állampolgár is, aki sokaknak segít a jobb eligazodásban, s tudásával is szolgálja a jóléti politikaért folyó társadalmi mozgalmakat.

A szociálpolitika reformja és a privilégiumok mentése

Ma az a veszély fenyeget, hogy az eddig a pártállamnak vagy központi hatalomnak alávetett szociálpolitika cseberből vederbe kerül. Nem a központi hatalom kiszolgáltatottja lesz, hanem a megreformált piacgazdaságé. Az a maradékelv is megváltozik, aminek alapján korábban forrásait kapta. A régi elv az volt, hogy annyi juthat szociálpolitikára, pontosabban jóléti újraelosztásra (ideértve társadalombiztosítást, egészségügyet, oktatást, lakást és sok egyebet), amennyit a központ erre meghagy a „fontosabb” ügyek — gazdaság, hadügy, állami bürokrácia szükségletei — után. Az új elv — vagy ideológia — minden jel szerint az, hogy annyi juthat szociálpolitikára, amennyit a gazdaság erre forrásaiból átenged, saját érdekében is, meg a gazdaság működési feltételeit is biztosító hatalom stabilitása érdekében is. Ez pedig nem több, mint ami ahhoz kell, hogy a piacgazdaság okozta sérülések ne okozzanak túl nagy társadalmi feszültségeket, hogy ne váljon elviselhetetlenné (és egyben elviselhetetlen látvánnyá) azok helyzete, akik kiszorulnak a munkaerőpiacról, vagy az élet újratermelését, a fennmaradást biztosító javak piacáról.

Az új tendenciák alaposabb elemzésére lapunkban még visszatérünk. Mégis, néhány példával alá kell támasztanom a fenti vészjelző bírálatot. Az egyik nyilvánvaló, ma már szembetűnő jelenség a *szegénypolitika* erősödése minden más jóléti politika rovására. A másik említendő tendencia a szociálpolitika „*piacosítása*”, amit ezúttal a nyugdíjrendszer reformjára vonatkozó elképzelések segítségével mutatok be. Egy harmadik vonulat az *állami, hatalmi* szociálpolitikai döntések gyors *kierőszakolása* (akár parlamenti úton is) a régi voluntarista módszerekkel akkor, amikor a több párttal induló demokratikus választások már — reméljük — elérhető közelségben vannak.

A szegénypolitika felé visszavonulásnak sokféle ideológiája van. A legfontosabb hivatkozási alap a pénzügyi: nincs pénz, tehát a meglévő, szűkülő forrásokat a leginkább rászorulóknak kell juttatni. Az egyik újabb programtervezet a korábbi szociálpolitikával szembeni kritikát is ügyesen használja fel, már nemcsak a szegénypolitika bővítése, hanem a többi jóléti politika szűkítése érdekében. Az elosztáspolitikai változtatását „indokolja továbbá, hogy a jelenlegi elosztási rendszerek egy része (pl. *nyugdíj*, lakásszektor) most is diszfunkcio-

nálisan működik... *A helytelenül értelmezett szociálpolitikai elemek* (egyres fogyasztói támogatások, a jövedelmekkel egyenesen arányos szociálpolitikai juttatások) a támogatások nagy hányadát nem a rászorulóknak, hanem a nagyobb jövedelműeknek, és ezeket a javakat nagyobb mértékben igénybevevőknek juttatják.” (Gazdasági Reformbizottság, 1989, 79. o.) A következtetés az, hogy minden eddigi területről vissza kell vonulni, s a rászorulókat, leszakadókat kell csak segíteni.

A szegények segítése természetesen szükséges és fontos dolog, amit a mainál humanusabban és bőkezűbben kellene intézni. Még az is igaz lehet, hogy a mai romló helyzetben a válsághelyzetek kezelése, életek ellehetetlenülésének megakadályozása elsőbbséget kell, hogy kapjon a szociálpolitikán belül. Ám a szegények segítése a szociálpolitikának csak egyetlen területe, ami maga is reformra szorulna. Az általános — gazdasági és politikai — reformmal csak olyan segélyezés lenne összhangban, amely változtat az eddigi, egyedi elbírálással és jogok nélkül működő segélyezésen. A kézi vezérlés, valamint az alacsony bérek segélyekkel kiegészítése ellentmond a gazdasági reformnak, az alattvalói magatartás erősítése pedig a politikainak. A segély normatívává, jogszerűvé tételének szükségessége egyedül az „Útkeresés...” c. SZEM anyagban jelenik meg — a többi hivatalos dokumentumban nem.

Azt egyik hivatalos dokumentum sem érzékeli, hogy a szociális védőháló igencsak gyenge eszköz a szegénység elleni küzdelemben. Ahogy Héthy Lajos fogalmaz: „A remélt struktúraváltás nyomán valószínűleg fokozódó munkanélküliség, a kétszámjegyű infláció, a reálbércsökkenés folytatása, s a szociális juttatások általános értékvesztése nyomán soha nem látott mértékűre nőhet a szociális gondoskodásra szorulóak száma” (Héthy, 1989). Ekkor pedig óhatatlanul leszakad a legerősebb védőháló is, amely pedig bizonyos csoportok, pl. az első munkahelyet nem találó fiatalok vagy az ún. érdemtelenek számára még nem is létezik.

A segélyezés növelésének további, s távlatilag talán legnagyobb hátulütője társadalom-megosztó, dezintegráló jellege. Ha az újraelosztás a középosztályt kizárja, és csak a szegényeknek „juttat”, akkor súlyos feszültségeket kelt az egész újraelosztás körül — hiszen azt azért a nem-egészen-szegények pénzéből működteti. Azt is lehetetlenné teszi, hogy e segélyrendszerek tisztas színvonalúak legyenek — hiszen ez tökéletesen ellentétes a finanszírozók érdekeivel: miért áldoznának sok pénzt arra, hogy a szegényeknek elfogadható színvonalú létminimumuk, vagy jó — esetleg a sokak által javasolt pozitív diszkrimináció szükségessége miatt az átlagnál jobb — ingyenes iskolájuk legyen, ha nekik ez csak magas adókat jelent, miközben saját gyerekeik jó iskolájáért még külön is kell fizetniük? A szegénypolitika nyomán tehát kialakul, esetleg igen szélesre duzzad egy olyan réteg, amely a többiek „kegyéből” él, és ezért mindinkább kiszorul a társadalomból, illetve létrejönnek a szegényellátás a többenél rosszabb intézményei. Mindez erősíti a szegénység tudatát, és szinte lehetetlenné teszi a kikapaszkodást. (Hadd jegyezzem meg, hogy a szegények segítésének e hátrányos vonásait ill. nehézségeit az sem szünteti meg, ha ügyük nem a paternalista állam, hanem a paternalista magánjótékonyosság kezében van.)

A piaci elv erősítéséért például az ún. háromlépcsős társadalombiztosítás kiépítésének keretében folyik a küzdelem. Ma már több elképzelés van a három lépcsőről. Számos korábbi javaslat szerint az első lépcső egy elfogadható szintű állampolgári alapellátás (állampolgári

alapnyugdíj, gyes stb.) — ami fontos előrelépés lenne. A *második* lépcső a mai keresetarányos, járulékfizetéses rendszer, amiben felerősödnek a klasszikus biztosítás elvei (ekvivalencia elv, stb.), és valószínűleg gyengülnek a szolidarisztikus elemek. A *harmadik* lépcső az önkéntes biztosítás, és pedig egyéni vagy korporatív formában (vállalati nyugdíjpénztáraknál ill. vállalati nyugdíjbiztosítás révén).

Egy újabb javaslat látszólag csak árnyalatokban tér el ettől. E szerint „a nyugdíjrendszer átalakul háromfázisú rendszerre. Az első elemet a minden munkavállalónak járó fix összeg (a nyugdíj alsó határa) jelenti. A második elem a keresettől függő, de kötelezően képzett nyugdíj összege, a harmadik pedig az önkéntes biztosítással képződő. Ez esetben a kötelező nyugdíj mértéke (a keresethez viszonyított hányada) jóval alacsonyabb a jelenleginél, de természetesen kisebb a bért terhelő nyugdíjárulék mértéke is. Az önkéntes biztosításnál a hosszú időre lekötött tőkék magas kamata érvényesül.” (Gazdasági reformbizottság, 1989. 95. o.)

A második javaslatból már kimaradt a korábban a háromelemű nyugdíjrendszer részeként emlegetett állampolgári nyugdíj. Ezt itt a munkavállalók (egyébként ma is létező) minimális nyugdíja helyettesíti. Még arra sincs utalás, hogy mi történik a munkavállalókat túlélő hozzátartozókkal, akik eddig nem csak a minimumot kapták. A következő elem egy egészen új típusú, a mainál jóval alacsonyabb keresetarányos nyugdíj. E szerint a társadalombiztosítás csak egy bizonyos határig, plafonig fogadja be a jövedelmeket. Sőt, valószínűleg ez a plafon mozog, mert maga is keresetarányos. Konkréten olyasmiről lehet szó (a javaslat részletei nem ismertek, ezért élek feltételezéssel), hogy míg ma 35—40 év szolgálat után az ember keresetének 65—70 százalékát megkapja, a javasolt rendszerben csak — mondjuk — 35—40 százalékot fog kapni. Még ebbe is beépülhet egy további plafon, hogy pl. az átlagfizetés kétszerese fölötti keresetre már egyáltalán nem kell kötelező biztosítást fizetni.

Igaz, az alacsony nyugdíjért kevesebbet kell fizetni. Mondjuk, a munkavállaló is csak keresetének 5 százalékát fizeti e célra, és a munkáltató által fizetett járulék is valamit csökken. A 8000 Ft havi bruttó keresetű dolgozó tehát spórol havi 400 forintot, amiből önkéntes nyugdíjbiztosítást vehet. Ezzel számtalan probléma van, amelyek közül itt csak néhányat említek meg röviden. Céлом csak annyi, hogy érzékeltessem: a javaslatokban hangsúlyozott valóságos előnyök — adott esetben a nagyobb szabadság és nagyobb választási lehetőség — mellett más megfontolások is szükségesek a mérlegeléshez.

— Mindenekelőtt: a mai keresetek zöme olyan alacsony, hogy a mindennapi, elemi szükségletekre is alig telik. A biztosításon megta-
karított 400 forintnak ezer helye van: be kell fizetni a gyerek iskolai ebédjét; ki kell fizetni a villanyszámlát, vagy törleszteni a hátralékot; már nem halasztható az egyik elszakadt cipő pótlása stb. Ismert közgazdasági törvényszerűség az, hogy először enni, lakni, ruházkodni kell — s csak azután lehet olyan luxusra gondolni, mint a majd sok év múlva esedékes jobb nyugdíj biztosítása. Az *egész kötelező biztosítás gondolata erre a bizonyított összefüggésre épült*. Sem okunk, sem jogunk erről elfeledkezni a mai alacsony keresetek mellett. Azzal kell számolni, hogy a dolgozók többségének nem lesz pénze arra, hogy *önkéntesen* biztosítsa önmagát — pláne, ha ez az esetleges túlélőknek (özvegyeknek, árváknak) nem biztosít semmit.

— Akinek nem lesz önkéntes biztosítása, annak a nyugdíja a mainál *jóval* alacsonyabb lesz, azaz az elemi megélhetést sem fogja biztosítani. Nőni fog tehát a nyugdíjasok nyomora, ezzel a segélyezés szűkössége, és felerősödnek a nyugdíjasok közötti súlyos egyenlőtlenségek.

— Az önkéntes biztosítás látszólag a piac ügye, az államnak ehhez nincs köze. Valamennyi javaslatban szerepelnek azonban ennek nyíltan vagy burkoltan ellentmondó elemek. A mai költségvetési hiány miatt az állam szeretné ösztönözni a magán megtakarításokat. Olyasmiket ígér tehát, hogy az önkéntesen fizetett járulék az adóalapból levonható (míg a kötelező nem); hogy a munkáltatók ezekhez a nyugdíjakhoz is hozzájárulnak, ugyancsak adómentesen. Azt is sejteti, hogy a tartós betét magas kamatát garantálni fogja. (Erre a piac soha nem garancia — hisz ott a piaci kockázat érvényesül, ami hozhat magas kamatot is, de csődöt is.) Tehát az állam *a közpénzekből finanszírozza az önkéntes nyugdíjak fedezetének egy részét*. A „közpénzek” viszont mindannyiunk pénzét jelentik. A csak a lakosság jobb helyzetű része számára elérhető önkéntes nyugdíjhoz tehát burkoltan valamennyien hozzájárulunk — ami nincs kifejezetten összhangban a társadalmi igazságossággal, és meglehetősen egyoldalú szolidaritást jelent.

— Minthogy a magas jövedelmek kikerülnek a rendszerből, ezzel nemcsak a magas kifizetések, de a magas befizetések is csökkennek. Azt tudomásom szerint senki nem számította ki (noha folyton gazdaságosságról és számításról folyik a szó), hogy ezen a társadalombiztosítás nyer-e, avagy veszít. Ennél fontosabb, hogy ha a magas jövedelműek nem, ill. csak korlátozottan számítanak a kötelező rendszerre, akkor nem lesznek érdekeltek a kötelező társadalombiztosítás javításában. Minthogy ez vokális, érdekeit jól képviselő csoport, a társadalombiztosítás társadalmi súlya és lehetőségei gyengülnek.

Az önkéntes biztosítás valójában nem más, mint a társadalombiztosítás egy részének piacosítása. Igaz, elemi „szabadságjog” az, hogy egyénileg mindenki olyan kiegészítő biztosításokat vásároljon egy igazi piacon, amilyenekre kedve és módja van. Ilyen jellegű biztosítások eddig is voltak, és kínálatuk remélhetően tovább bővül. Ha azonban az önkéntes biztosítás köre lényegesen kiterjed a kötelező rendszer rovására, akkor ez a társadalombiztosítás olyan gyengítése, ami a többség számára rossz, esetleg katasztrofális következményekkel jár.

A szociológiai magyarázat

Szociológiailag elemezve a mai — elosztásra vagy szociálpolitikára vonatkozó — reformjavaslatok jelentős részét, úgy tűnik, hogy elindult egy, Hankiss Elemér által még inkább csak hipotézisként vázolt folyamat. (Hankiss, 1989.) A reform akkor fogadható el a ma hatalomban lévő, vagy a mai hatalom által kedvezményezett csoportok számára, ha *korábbi előnyeiket és privilégiumaikat sikerül átmenteni, s lehetőleg új előnyökkel és privilégiumokkal tetézni*. Ehhez a régi előnyök természetét meg kell változtatni. Számtalan előny — kiemelt nyugdíj, kivételes egészségügyi ellátás, kivételesen jó iskolák, olcsó és jó telkek vagy lakások stb. — eddig is megvolt. Ám az ezekhez való hozzájutásnak nem volt törvényes alapja, az előnyöket egy kontrollálatlan hatalom önkénye nyújtotta önmagának és potenciális szövetségeseinek. Ez az eljárás nyílt politikai mezőben nem működtethető. Ezt a még alig bontakozó

demokrácia bizonyítja e korábbi privilégiumok kipellengérezésével, a kedvezményezettek korrupció miatti felelősségrevonásával. (Holott ha következetesek akarunk lenni, csak az a rendszer vonható felelősségre, amelyikben csak, vagy főleg korrupciós kegyként lehetett olyan előnyökhöz jutni, amelyeket még eddig a történelem legtöbb uralkodó osztálya így vagy úgy megszerzett magának. A mai felelősségrevonásokat legfeljebb az indokolhatja, hogy e kegyekkel nem volt muszáj élni, s voltak, akik a kísértésnek ellen tudtak állni. De ez jellem kérdése — a politikának pedig nem jellemeket kell minősítenie.)

Annyit azonban az eddigiiek világossá tettek, hogy a régi előnyosztás egy demokratikus politikai közegben nem folytatható. Megkezdődött hát a régi előnyök átmentése az átalakulás utáni időszakra egy, az új körülményekhez simuló ideológia segítségével. Az ideológia egyben új előnyök törvényesítésére is alkalmas. Az a sajátos helyzet állt elő, hogy az új legitimációt egy legitimációs válsággal küzdő hatalom letéteményesei dolgozzák ki — részben saját érdekükben. Ám minthogy az ideológia az új, piaci gazdaság elitjét is szolgálja, a hatalom ezen igyekezete ebben a körben, amely pedig sok szempontból ellenzékét jelent (pl. a vállalkozók különböző érdekvédelmi szervezetei) széleskörű támogatásra számíthat.

Az új ideológia sajátosan építkezik, mert számolnia kell azzal, hogy az elmúlt negyven év nem múlt el nyomtalanul. Ezért a piaci elosztást, a piaci sikert a régi, soká hirdetett és igazságosnak hangzó ideológiát megtartva kívánja igazolni. E szerint a *piaci elosztást teljesítmény szerinti elosztásnak kell tekinteni. Csak most nem az a teljesítmény, amit a hatalom ismer el annak, hanem amit a piac.* E törekvés célja az, hogy fennmaradjon a látszata annak, hogy továbbra is teljesítmény, azaz „munka szerinti” elosztás van — amit sokan a szocializmus tabu-jellegű megkülönböztető jegyének vélnek.

Mellesleg megjegyzem, hogy a piaci elosztás igazságosként való igazolása sok okból nem célszerű. Érdemes tudomásul venni, hogy a neoliberais gondolatrendszer nem is tartja a piacra alkalmazhatónak azt a követelményt, hogy mennyire helyes vagy igazságos a piaci elosztás. Hayek például épp azt tekinti a piaci elosztás egyik legnagyobb előnyének, hogy ezzel kapcsolatban *nem merülnek fel* igazságossági, morális kérdések: „El kell persze ismerni, hogy azt a módot, ahogyan a piaci mechanizmusok révén a hasznok és terhek elosztásra kerülnek, igen gyakran nagyon igazságtalannak kellene tartanunk — ha ez egyes emberekre irányuló szándékolt elosztás lenne. Ám nem ez a helyzet. A (piaci) elosztás olyan folyamat végeredménye, amelynek egyes emberekre gyakorolt hatását senki nem szándékolta és senki nem látta előre, mikor ezen intézmények megjelentek.” (The essence of Hayek, 1984. 65. o.) Vagyis a piaci elosztás nem minősíthető sem igazságosnak, sem igazságtalannak — mert nem tudatos döntések eredménye. És Hayeknek társadalompszichológiailag teljesen igaza van. A piaci elosztás — ami múlhat a szó hagyományos értelmében vett teljesítményen is, továbbá múlhat szerencsén, spekulációs képességen, konjunktúrán, véletlenek során, kockázatvállalási — azaz szerencsejáték iránti — hajlamon és egy sor egyéb, hol az egyéntől függő, hol tőle tökéletesen független körülményen — csak akkor fogadható el, ha a piaci sikertelenség, ami igen sokak osztályrésze lehet, nem minősül egyben emberi hibának. A jó vagy rossz sors emelt fővel elviselhető. Az a tudat, hogy ügyetlen és tehetségtelen vagyok, hogy erőfeszítéseim nem méltók

arra, hogy a társadalom elfogadható teljesítménynek tekintse azokat, aláássa az ember önbecsülését — vagy szembefordít a piaccal, mint igazságtalannal.

Magam bölcsebbnek tartanám, ha a korábbi elosztásról mutatnánk ki, hogy vajmi kevés köze volt a munka vagy teljesítmény szerinti elosztáshoz, mint azt, hogy e korábbi, és mindig hamis ideológiával igazoljuk a piacot. Egyelőre azonban e régi ideológiai berögződöttség hat. Ennek megfelelően az új ideológia úgy szól, hogy a magasabb jövedelem jogos és igazságos, annak elköltését tehát nem szabad hatalmi kényszerekkel befolyásolni.

Ezen a ponton belép egy fontos új követelés, ami elvben mindenkit szolgál: a kényszerek elutasításának az igénye, a szabadság követelése. Az új — legitimáló — ideológia tehát úgy folytatódik, hogy az embereknek meg kell engedni, hogy pénzüket szabadon, vagy ahogy a költségvetési reform (1989) fogalmaz, egyéni racionalitásuknak megfelelően használják fel. Aki jól teljesít és több pénze van, annak engedtessek meg, hogy ezt szabadon költse el. Vehessen jó vagy jobb iskolát, egészségügyi ellátást, nyugdíjat. Ehhez persze az kell, hogy a költségvetés mindeme területekről visszavonuljon, és jóval kevesebb jövedelmet központosítson. (Ezt a követelést mind a költségvetési reformra vonatkozó javaslat, mind a gazdasági reformbizottság javaslata tartalmazza.) Ez viszont csak akkor lehetséges, ha sokkal nagyobb teret kap mind ezen szükségletek piacosítása, legalábbis egy minimumszinten felül.

Ez a folyamat sokunk megítélése szerint, meg számos történelmi és külföldi tapasztalat szerint a többség érdekeivel ellentétes és a társadalom végzetes dezintegrálódását hozza magával. Hogy igazunk van-e vagy sem, erről többet és sokkal több információ alapján kellene vitatkoznunk. (Remélem, hogy az *Esély* ilyen viták fóruma is lesz.) Amíg nem sikerül egymást még részlegesen sem meggyőzni, addig legalábbis nagyon óvatosan kellene a jelzett változásokkal bánni, és legalább azt kellene megvárni, amíg az érvek, érdekek és értékek szabadon ütközhetnek. A sietség azonban (szociológiai értelemben) érthető. És elképzelhető, hogy ma (a mai parlamenttel, nyílt politikai mező hiányában) végül is elfogadható számomra, az e folyamatokhoz szükséges jogi és intézményi változás. Ezt sok tényező könnyíti:

— A fenti szociológiai elemzést — hogy tudniillik a mai hatalom a holnap előnyös helyzeteinek legitimálását készíti elő — a sztálinista visszarendeződést óhajtó erők a maguk céljaira könnyen kihasználhatják. Ezért a radikális reform híveinek most még erről hallgatniuk kellene vagy illene. Ezt én is tudom. Nem szeretném, ha azok tekintenének szövetségesnek, akiktől radikálisan elhatárolom magam. Ezért idézem rokonszenvvvel Bernard Crick álláspontját: „Természetesen inkább azt szeretném, hogy a Konzervatív vagy a Liberális Párt, sőt, akár Reagan elnök Republikánus Pártja kormányozzon, mint az orosz vagy a kínai Kommunista Párt — ha ez az egyetlen alternatíva. De *nem* ez az egyetlen választási lehetőség”. (Crick, 1982.) Ennek analógiájára mondom, hogy ha csak a tegnapi-mai politikai rendszer és egy neoliberais elvekre épülő piacgazdaság között lehetne választanom, akkor mai ismereteim alapján az utóbbit választanám. (Ez sem többet, sem kevesebbet nem jelent, mint annak a lukácsi aforizmának a határozott elutasítását, hogy „a legrosszabb szocializmus is jobb, mint a legjobb kapitalizmus”). De szeretném hinni, hogy nem ez az egyetlen választási lehetőség.

Ehhez még azt is hozzáteszem, hogy tiltakozásom nemcsak a neoliberalis szélsőségek ellen, hanem *a voluntarista hatalomgyakorlás folytatása ellen is szól*. Nem tartom ugyanis elfogadhatónak, hogy egy biztosan megújítandó hatalom utolsó erőfeszítéseivel olyan döntéseket kényszerítsen ki, amelyek súlyosan korlátozzák majd a demokratikus intézményrendszer működését. Kézenfekvő példa a társadalombiztosítás. A társadalombiztosítás 1989. január elseje óta elvben önálló. Döntés született arról is, hogy önkormányzati jelleggel működjék. Noha az önkormányzat kiépítése húzódik (nyilván ismét nemcsak „technikai” okokból), úgy vélem, hogy *a kormánynak már nincs joga, hogy lényeges módosító indítványokat vigyen a parlament elé akár a nyugdíjrendszer, akár a társadalombiztosítás ügyében*.

— Az elfogadást segíti, hogy az elmúlt évtizedek egyik legtragikusabb vonása a szabadság hiánya, az állami kényszerek túlsúlya, s mindezen okokból az állam delegitimálódása. Minden olyan változás, ami több szabadságot és kevesebb állami beavatkozást ígér, sikerre és népszerűsége számíthat.

— Ugyanígy hat az, hogy ma — épp úgy, mint öt vagy tizenöt évvel ezelőtt — *sorsdöntő, generációk életét meghatározó kérdésekről felülről kijelölt bizottságok zárt ajtóit mögött zajlanak a viták*. Már megszámlálhatatlan javaslat forog az olimposzi berkekben egészségügyi, társadalombiztosítási, nyugdíj és egyéb reformokról — de az avatatlan közel tízmillió még azt sem tudja, melyik korábbi javaslatot milyen érvek vagy okok nyomán módosították. Ami majd elé kerül, az már valamennyi „illetékes” bizottság és fórum együttes, egyeztetett, megfésült véleménye, aminek akkorra rengeteg elkötelezett híve lesz a hatalom csúcsai közelében. Csoda lesz, ha az avatatlanok nem lesznek vitaképesek, s hogy az előterjesztők — mint az adó esetében történt — legfeljebb minimális módosításra lesznek hajlandók?

— Fontos könnyítő tényező a politikai reform késése, illetve az, hogy a formálódó pártok, szervezetek objektíve legfontosabb dolga ma a politikai reform. Úgy vélik, hogy a társadalmi programokkal még ráérnek, ezekre majd akkor kerülhet sor, ha már nem csak a diktatúra és demokrácia között kell választani, hanem különböző társadalmi profilú politikai pártok között. Ha a fenti elemzés helytálló, ebben tévednek: már most világossá kellene tenniük társadalompolitikai elképzeléseiket, s az ezeket igazoló érveket.³ Erre annál is nagyobb szükség lenne, mert a SZOT, amely jóléti kérdésekben ma is a kormány tárgyalopartnere, saját múltjának foglya, és ezen új kérdések megvitatására nem eléggé felkészült.

Végezetül: valamit a jogokról

Ha a gazdasági és politikai reformok tényleg sikerülnének, új, szabadabb élet vehetné kezdetét. Megvalósulnának a polgári és politikai jogok (ez a reformok egyik lényege), és szervezesebben épülhetne tovább a jogrend is, a társadalom is. Csak az a baj, hogy egy — polgári társadalmakban ismert — hosszú időt igénylő szerves fejlődésnek nincs reális esélye. Nyugaton mintegy 200 éve, a francia forradalom óta tart az a folyamat, hogy a polgári és politikai jogok megszerzése után küzdeni kezdtek a szociális (kulturális) jogokért, s ezek megszilárdulásával a gazdasági jogokért, azaz a termelés irányításában való részvé-

telért is. Nálunk most kellene előről kezdeni a jog-építés egész folyamatát, hiszen a polgári és politikai jogok a totalitárius rendszerben alig léteztek. Ezért a szociális ellátások — amelyek azért jelentősen fejlődtek — nem jogok voltak, hanem a jóságos állam adományai. A gazdasági jogok az ideológia szintjén megjelentek — hiszen ez fejeződött ki a „közös” tulajdonban, a „tiéd a gyár — magadnak építéd” jellegű jelszavakban. Valójában azonban — polgári és politikai jogok hiányában — a gazdasági jogok sem léteztek.

Az állampolgárok — épp újonnan felfedezett állampolgári tudatuk birtokában — nem fognak lemondani sem a szociális ellátásokról, sem a legalább elvben elismert gazdasági jogokról. Az idő összecsúszott. A sokévtizedes, egymást követő szakaszokból álló folyamat szinte minden lépcsőfokának a feladataihoz egyszerre kell hozzákezdeni. Erre egyébként nemcsak azért van szükség, mert politikailag nincs más megoldás. Azért is, mert a dolgozók közül sokan olyan rossz fizikai-idegi állapotban vannak és olyannyira képzetlenek (vagy nem megfelelő képzettségűek), hogy megfelelő szociális és kulturális jogok nélkül képtelenek lesznek jobb és több gazdasági teljesítményre.

A szociálpolitika reformjának kívánatos útja számomra nem az lenne, hogy utánozzuk a szerves fejlődést, ma csak a polgári és politikai jogokért küzdve, és száz (esetleg csak ötven) évvel elhalasztva a többi jog megszerzését. Az *elmúlt negyven év politika által elkövetett hibái és bűnei senkit nem jogosíthatnak fel arra, hogy milliók erőfeszítéseit és áldozatait is „leírják a történelemből”,* hogy a múlt kiszolgáltatottjai szenvedjék meg továbbra is a hatalom korábbi bűneit. Nemcsak a holtaknak és elítélteknek kellene a jóvátétel — hanem az élőknek is. És ennek egyik módja az, ha új polgári és politikai jogokat felhasználva eséllyel küzdhetnek szociális, kulturális és gazdasági jogaikért.

Szeretném, ha az *Esély* ezt az ügyet szolgálná.

Jegyzetek

1. Időközben egy cikk jelent meg ilyen címen a Valóság 1989. 4. számában, illetve most van megjelenés alatt egy ugyane kérdéssről szóló könyvem. (KJK, 1989)

2. Számtalan belső anyagra és dokumentumra lehetne hivatkozni. Itt csak néhány olyan fontosabb tervezetre utalok, mint A költségvetés reformja (1989). A gazdasági átalakulás... programja (1989), vagy a SZEM Útkeresés és szociális biztonság (1989). c. javaslata. Az utóbbi anyagra további kritikáim csak kis részben vonatkoznak, mert ebben a szociálpolitika a szokásosnál kevésbé leszűkített értelmű, s az anyag szemlélete őszintén humánus. Ugyanakkor e javaslatból igen kevés került át a Reformbizottság programjába.

3. A Szabad Demokraták Szövetségének immár véglegesített, lapzártánk után megjelent programjában jelentős helyet kapott a szociálpolitika. Az ott kifejtett alapelvek jelentős részével egyetértek, más részével — pl. a társadalombiztosítás egészen radikális piacosításával — nem. A vita valójában az állam lehetséges szerepe, illetve a társadalmi szolidaritás értelmezése és lehetőségei körül folyik. Az *Esély* szerkesztősége e vitás kérdésekre a különböző álláspontok nyílt szembeállításával a továbbiakban vissza kíván térni.

Irodalom

CRICK, Bernard: In Defence of Politics. Penguin, 1982.

(The) Essence of Hayek. Ed. by C. Nishiyama and K. R. Leube.

Hoover Institution, 1984.

FERGE Zsuzsa: A negyedik út. Valóság, 1989. 4. sz.

FERGE Zsuzsa: A társadalmpolitika esélyei — Van-e negyedik út?

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, megjelenés alatt.

Gazdasági Reformbizottság, 1. sz. Munkabizottság: A gazdasági átalakítás és stabilizáció 3 éves programja. 1989. május.

HANKISS Elemér: A „Nagy Koalíció” avagy a hatalom konvertálása. Valóság, 1982. 2. sz.

HERTHY Lajos: Tíz év számlájára. HVG 1989. február 11. (Vita a szociálpolitikáról sorozat)

KOHL, Jürgen: Public/private Mixes in Pension Politics.

Copyright IPSA, 1988. (Sokszorosítás)

(A) költségvetési reform koncepciója, különös tekintettel az 1989. évi feladatokra. Pénzügy-minisztérium, 1989. március.
MYLES, John: Decline or Impasse? The Current State of the Welfare State. Studies in Political Economy, Summer 1988.
Útkeresés és szociális biztonság. Elgondolások az átmeneti időszak szociálpolitikájáról. Készítette: a Szociális és Egészségügyi Minisztérium — A Szociálpolitika Távlati Fejlesztési Bizottsága. 1989. február.

(Az Egy régi könyvből e számunkban vett idézeteket a Mártonffy Károly által szerkesztett és 1939-ben megjelent *A mai magyar szociálpolitika* című tanulmánygyűjteményből válogattuk.)

EGY RÉGI KÖNYVBŐL

„... Azok a tényleges bajok váltották ki elsősorban a szociálpolitika eszméjét, amelyeket egyrészt az az államfelfogás hozott létre, amely gazdasági téren az államot teljes passzivitásra kívánta kárhoztatni, és azt gondolta, hogy az állam legjobban akkor végzi feladatát, ha a leg-szorosabb értelemben vett közigazgatáson kívül nem csinál semmit, másrészt pedig azoknak a törekvéseknek visszautasításából származott a szociálpolitika, amelyek látva a gazdasági liberalizmus hátrányait, az egész társadalmi rend felforgatásában vélték feltalálni a bajok egyedüli ellenszerét. (...)

Azt a kérdést, hogy miért van a gazdasági élet, nem vetették fel akkor. Azt hitték, hogy az egyedüli cél, minél többet termelni és pedig minél olcsóbban. Ha némelyek azt merték hangoztatni, hogy a gazdasági élet van az emberért és nem az ember a gazdaságért, erre, ebben a korban, amikor az üzleti szellem a legerősebben bontakozott ki, nemigen hallgattak. A tények azonban olyan megrázóak voltak és oly mértékben jelentkeztek, hogy az államnak minden ellenzés ellenére is aktívabb szerepet kellett vállalnia, legalábbis ebben az irányban. A szociálpolitikai gondolatkör volt gazdasági téren az első megnyilatkozása az aktív államnak.”

(Heller Farkas: A szociálpolitika alapja és lényege.)

Privatizálás, választás és demokrácia*

Tény, hogy az utóbbi évtizedben — ha olyan országokra gondolunk, mint Anglia, vagy az USA, vagy az utóbbi fél évtizedben akár gondolhatunk a nyugat- és északeurópai országok többségére és Kanadára — a korábbi időkre jellemző széleskörű jóléti konszenzus többé-kevésbé erodálódott. Tény az is, hogy van, azt nem mondanám, hogy erózió, inkább egyfajta mélyreható fejlődés abban, ahogy a fogyasztó helyzetét, szerepét és részvételét kezeljük. A választás koncepciója, amit a továbbiakban tárgyalni fogok, természetesen központi kérdése ennek a fejlődésnek.

Tény, hogy gyakran úgy beszélünk a privatizálásról, hogy nem említjük meg azokat a lehetőségeket és veszélyeket, melyeket magában hord, hanem egyértelmű tényként fogjuk fel.

A fogyasztó aktív szerepe és választáshoz való joga, valamint a privatizálás tekintetében az általam legjobban ismert helyzetet fogom tárgyalni, vagyis a kanadait, pontosabban a québecit, mivel Kanadában a tartományok önállóak az oktatási, egészségügyi és népjóléti politika kialakításában. Nemrég hoztak létre Quebecben egy nagyszabású Egészségügyi és Népjóléti Vizsgálóbizottságot, melynek részére bizonyos kutatásokat végeztem, és ezek a kérdések központi helyet foglaltak el a vitákban.

1. A jóléti állam neoliberais kritikája

Az utóbbi években a közvéleményben folyó vita több résztvevője vetett fel különféle kritikai megjegyzéseket a jóléti állammal kapcsolatban. Néhány ezek közül:

— A gazdasági és adózási kérdés: költség, termelékenység ellen ható tényezők, magas adók, melyek akadályozzák a magántőke befektetését és a gazdasági fellendülést.

— A bürokrácia kérdése: a hatékonyság hiánya, termelékenységcsökkentő hatása, a számszerűsíthetőség nehézségei, a korporációs szemlélet, a vevők semmibevétele stb.

Ezek a kritikák az üzleti életből, fogyasztói szervezetektől, bizonyos

* Előadás, amely 1988-ban Helsinkiben a „Kliensek vagy munkatársak” (Clients or co-producers) című konferencián hangzott el.

szakmai csoportoktól, közösségi alternatív forrásokból és olyan személyektől jöttek össze, akik valamilyen közügyekkel foglalkozó szervezetben tevékenykednek.

— Az állami beavatkozás legitimációjának ideológiai kérdése: az állam mint az egyéni szabadság korlátozója tönkreteszi a vállalkozókedvet, a munkaerőkölcset, még a családot is (a gyermekeit egyedül nevelő anyának adott juttatások bátorítást adnak a családot elhagyó férfiaknak), valamint tönkreteszi a kockázatvállalási készséget a túlzott védelem vagy szabályozás révén.

— Az egyenlőtlenség kérdése bizonyos juttatások és szolgáltatások „univerzális”, mindenkire kiterjedő volta miatt, mivel ezek így az újraelosztás során főleg a középosztálybeliekhez jutnak el, a szegények helyett.

Mindezek miatt a Jóléti Államot az emberek széles köre nem tartja legitimnek, nem tartja hatékonynak, hanem igazságtalannak tartja.

Ezen a ponton négy dolgot kell megállapítanunk:

a) Ami a jóléti államnak ezekben a kritikáiban megkérdőjeleződik, az az a fajta állami beavatkozás, amely az ipari társadalmakban az elmúlt ötven évben a középosztály megjelenését és felemelkedését lehetővé tette. A kritika a Keynes-i gazdaságirányítás kritikája, mely irányítás — főleg az utóbbi húsz évben — közvetlenül hozzájárult ahhoz, hogy a jóléti állam közvetlenebbül kiterjedjen a szegényekre és a kisebbségekre, és kiteljesedjen a demokratizálódás és az egyenlő jogok kiszélesedése felé.

b) Mivel ez a jóléti állam mélyen a középosztályban gyökerezik, érthető, hogy egyik közvéleménykutatás a másik után, akár az Egyesült Államokban, akár Kanadában, a társadalombiztosítási programok egyértelmű igenlését eredményezi. Egy nemrégiben végzett Roper felmérés szerint (Washington Post, 87. VIII. 6.), az amerikaiak 63%-a úgy gondolja, hogy a költségvetésből többet kellene költeni a társadalombiztosításra és az egészségügyi programokra.

Az Egyesült Államokban világos igény van az országos egészségügyi hálózatra. Ugyanennek a felmérésnek az alapján 68% szeretné, ha a költségvetésből többet költenének a hajléktalanokra, és 63% költene többet, a szegények támogatására. Mindez elég furcsának tűnik Reagan Amerikájában.

A helyzet ugyanez Kanadában, Quebecben, ahol a társadalombiztosításhoz hasonlóképpen ragaszkodnak az emberek, és ez bármely kormány számára lehetetlenné teszi, hogy ezeket a támogatásokat csökkentse. Ugyanebből kiindulva a Quebeci Vizsgálóbizottság az egészségügyi és népjóléti intézményrendszer tekintetében a status-quo-t fogja javasolni.

c) Fontos megjegyezni, hogy a 60-as, 70-es években született legtöbb program azoknak az időknek a társadalmi mozgalmaihoz kötődött: polgárjogi mozgalmak, nőmozgalom, szürke párdúcok, pszichiátria-ellenes, illetve közösségi pszichiátria-mozgalmak stb. Valamennyi iparosodott országban világos igény fogalmazódott meg aziránt, hogy az állam több támogatást és eszközt adjon e célokra. Tény az, hogy ez a demokratikus követelés viszont hatalmas bürokrácia kialakulásához vezetett, és ez a demokrácia és ez a bürokrácia különös és ellentmondásos kapcsolatban áll egymással, amint azt mindjárt bővebben is ki fogjuk fejteni (Etzioni-Halevy, 1983). Ez azonban nem csökkenti az utóbbi 25 év társadalmi mozgalmában megfogalmazódott követelések demokra-

tikus minőségét.

d) A jóléti állam kortársi kritikája főleg azt az iparosodott országokban bekövetkezett társadalmi változást fejezi ki, amelynek során a szolgáltató szektor jelentősen megnövekedett. Ez egyre több ember számára teszi lehetővé, hogy „fehérgalléros” szakmában dolgozzon, valamint lehetővé tette annak a jelenségnek a kifejlődését, amit egy konzervatív újságíró (George Will, Newsweek, 87. VI. 22. 84. o.) a középosztálynak az értékpapír-piacra történt belépése révén előálló „vállalkozói tulajdonlasi demokráciának” nevez. Az értékpapírok és ingatlanok birtoklásának széleskörűvé válása, ami a közép- és felsőbb osztályokat hozza előnyösebb helyzetbe, azt eredményezi, hogy ezek a csoportok még inkább a gazdasági növekedésben lesznek érdekelték, és nem a redistribúcióban. Ennek az irányzatnak és politikának a katasztrofális hatása a hátrányos helyzetűekre, a munkanélküliekre és általában a szegényekre, jól ismert. A társadalom fenyegető kettészakadásához, a rendezett körülmények között élők és a szegények közötti szakadék szélesedéséhez vezetett. Itt vetődik fel tehát a „biztonsági háló” kérdése, ami a társadalombiztosításhoz képest lehet alternatív stratégia.

Mindezek a kritikák szakmai közösségektől és politikai támogatóiktól jönnek, kivéve azt, ami a felhasználók és fogyasztók részéről érkezik. A neoliberális ideológia formálja őket, ami egységes rendszerré való összeállásukhoz is hozzájárul. Nem szükséges elismételni ennek az ideológiának a főbb gondolatait. Én itt csak a fogyasztók választásáról és a privatizálásról mint ideológiáról szeretnék szót ejteni.

Röviden szólva, a neoliberális ideológia, ahogy az a „lakossági döntés” iskolája szerint megfogalmazódik, olyan munkákból nőtt ki, melyek szerint a „termelők érdekei felülkerekednek a fogyasztók érdekein” (Buchanan, 1975, 160). Az Állammal szemben ott áll a Piac, mint a kényszermentes kapcsolatok szférája. És csak két módon lehet a társadalmat szabályozni: az Államon keresztül vagy a Piacon keresztül. A Piacot spontán rendként határozzák meg, szemben a tervezéssel, a centralizációval és a szükségletek meghatározásának racionális folyamatával. A bürokraták uralmával szemben ez az ideológia a fogyasztó szabadságát hangsúlyozza, azt a szabadságot, amely elválaszthatatlan a piactól. E tekintetben a privatizáció és a fogyasztói választás kérdései közvetlenül összekapcsolódnak a piac felé fordulással, ami az állami bürokrácia leküzdésének is eszköze. Privatizálni annyit, mint a piacot állítani a bürokrácia helyére.

Ahogy majd látni fogjuk, a szociálpolitika jelenlegi problémáinak ilyen értelmű megközelítése komoly korlátokat, sőt ellentmondásokat rejt magában.

2. A demokrácia kérdése

Természetesen egyetértek azokkal a kritikákkal, melyek kiemelik a bürokratikus szakhatóságok elidegenítő hatását. Én magam is azok között voltam, akik kritikákkal illették a Quebeci Egészségügyi és Jóléti Szolgálat reformját, és úgy találták, hogy ez a reform az állampolgárok szükségleteinek és akarátának kárára hozott létre egy bürokratikus gépezetet (Lesemann, 1984). Nemrégén egy kollégám és én kutatást végeztünk a hivatalok és a közösségi források összefüggéseire vonatkozóan (lásd Lamoureux és Lesemann, 1987). Ez a feltárás ismét csak

megmutatja azt a szakadékot, amely a monopolisztikus közhivatalok — amilyenek ezek Quebecben — és a közösségi igények és gyakorlat között tátong. A közhivatalok, néhány kivétellel, nagyon önelégültek, belterjesek, képtelenek a közösség igényeihez kapcsolódást találni.

Még az ügyfeleknek a hivatalok és területi tanácsok vezetésébe való bevonását szolgáló mechanizmusok is, melyek az 1971-es reform részei, egyértelmű zsákutcának bizonyultak a legtöbb elemző szerint. Néhány közülük (Godbout, 1983, 1987) ezt a fajta részvételt antide-mokratikusnak nevezi, mivel egyoldalúan orientál: a felhasználónak az előállító által már korábban meghozott döntést van lehetősége tá-mogatni. A fogyasztó valódi beavatkozási lehetősége eltűnik. A részvétel csak egy visszacsatolási folyamatnak tűnik, folyamatos közvélemény-kutatás a szervezet számára. Én magam osztom ezt a nézetet.

De az Állam nem csupán bürokrácia. Valamiképpen demokrácia is. És ez két olyan egymást kiegészítő aspektus, melyeket nem lehet különválasztani. A modern állam, vagyis a jóléti állam nem hánykódó hajó, vagy elhasznált kacat. Fejlődése szorosan kötődik a társadalom-ban való létezés útjaihoz és módjaihoz, és az ehhez tartozó kockázatok-hoz. Több oka is van annak, hogy a bizonytalanság, mind az egyén, mind a közösségek számára megnőtt az utóbbi évtizedekben, és ez vezetett oda, hogy az emberek minden eddiginél erősebben igénylik az állam beavatkozását. Nem arról van szó, hogy még több függőséget akarnának. Inkább arról, hogy a kölcsönös segítségnyújtás és szolida-rítás időleges és korlátozott működésének intézményesítését igénylik.

Bürokrácia és demokrácia

Természetesen a bürokrácia és a demokrácia összeférhetetlen fogal-maknak tűnnek abban az értelemben, hogy „a demokraták követelése politikai képviselőtért és törvény előtti egyenlőségért komplex állam-igazgatási és jogi rendelkezéseket is szükségessé tesz annak érdekében, hogy ne lehessen privilégiumokkal élni... Míg a demokratikus jogok kiterjesztése a modern államban nem érhető el új bürokratikus sza-bályok létrehozása nélkül, alapvető ellentmondás van a demokrácia és a bürokrácia között.” (Giddens, idézi Godbout, 1987, 158.) Ez az el-lentmondás csak a demokratikus oldal állandó erősítésével hidalható át. Nem szabad azt hinni, hogy a bürokrácia megszüntethető, akár a piac szisztematikus bevezetése, akár privatizálás révén, melynek célja a közszolgáltatások bürokráciájának megszüntetése.

Nem szabad a bürokratikus államot és a demokratikus államot egy-mást kizáró fogalmakként kezelni. A demokratikus állam éppen azért működik, mert az állam lehetővé tesz és garantál egy legitim játékte-ret, ahol a társadalom, konfrontáció és vita útján, létrehozza a legiti-mítás és illegitimitás mindig átmeneti normáit.

Az egyik legnagyobb vita az egyenlőtlenség és a nemhez, fajtához, osztályhoz kapcsolódó státuszok körül folyik. A társadalom úgy dön-tött, hogy ezeket pénzeszközök átirányítása és szolgáltatások (segít-ségnyújtás, védelem, megelőzés és fejlesztés) útján kezeli, mivel meg-győződött arról, helyesen, hogy a pénz egyedül nem elég.

Quebecben a jóléti államra irányuló törekvés bizonyos értelemben olyan erős volt, hogy óriási bürokrácia fejlődött ki a rendszer mű-ködtetéséhez, ami már elfedi a népjólét ügyét, és az emberek tudatá-

ban azonosul ez utóbbival.

Egy monopolisztikus bürokrata marok szorult arra, amit „szociálisnak” nevezünk, mint ahogy a szociális ügyek megszervezésére is. Valójában a népjólét, mint demokratikus intézmény nem kérdőjeleződik meg, de a monopolisztikus tervezésnek és a kiterjedt korporatista szemléletnek a történeti folyamatát a szolgáltatások eme védett szervezetében nem elsősorban a gazdasági hatékonyság szempontjai szerint kell értékelni, hanem a demokrácia szempontjából. Tulajdonképpen az elmúlt évtized egy paradoxont hozott létre: demokratikus hozzájutást biztosított nem demokratikus szolgáltatásokhoz.

Inkább több demokrácia, mint piac révén érhető el az, hogy a termékeny feszültség a furcsa pár tagjai, a demokrácia és a bürokrácia között fennmaradjon. Ez az egyik leglényegesebb kérdés a privatizációval kapcsolatos vitában.

Bürokrácia és közösség

A bürokratikus állam és a piac ugyanannak a logikai rendszernek a részei: a közösség tagadása, képtelenség a közösség mibenlétének megértésére, képtelenség minden olyan társadalmi kapcsolat megragadása, amelynek kiindulópontja nem az egyén. Mindkettő inkább vevő-típusú és fogyasztó-típusú kapcsolatokat feltételez állampolgár-típusú kapcsolat helyett, amely az állampolgárt egy politikai közösség tagjaként ismerné el. Az ilyen közösség saját autonómiával rendelkezik, és semmi köze ahhoz, amit a rendszer közösségnek hív, vagy amit közösség címen kíván létrehozni.

Jó példája mutatható be ennek a mechanizmusnak Quebecben, ahol az 1971-es reform 150 helyi Egészségügyi és Szociális Központban létrehozta a profi közösség-szervezők hálózatát a szervezett szolgáltatások és a közösség közötti új áthidalására. Ez „lehetetlen küldetésnek” tűnik: a szervezőkből vagy marketing ügynökök lettek, akik a cég termékeit reklámozzák és begyűjtik a vevők véleményét, vagy annyira azonosultak a közösséggel, hogy állandó konfliktusaik vannak a munkaadójukkal. Ott van aztán a szervezet számára az örökös törekvés a számítógépre vihető eredmények felé, és a közösséggel való munkát olyan értékelő rendszerbe foglalják, amelyik csak bináris adatokat fogad be.

A piac, éppen úgy, mint a bürokratikus-professzionális szolgáltatók, nem érti meg a viszonyosságot, a nem számszerűsíthető cseréket, az önzetlen kapcsolatokat, a szolidaritást, melyek mélyen gyökereznek a mindennapi életben. Sőt, mindkettő csak akkor tud terjeszkedni, ha erősíti az individualizmust és individualizált igényeket teremt, ami viszont lehetővé teszi a javak és professzionális szolgáltatások fogyasztásának növekedését. Mindkettő fenyegeti és aláássa a közösségi kötődéseket és bizonytalanságot hoz létre, és abba az irányba hat, hogy az emberek nagyobb biztonságot, nagyobb szociális biztonságot akarnak az államtól.

Minél inkább piac-orientált egy társadalom, annál valószínűbb, hogy túlteng benne az állam szerepe. Történelmileg nyilvánvalóan a közösségi kapcsolatok kárára terjeszkedő kereskedelmi kapcsolatok hozták létre a nagyobb állami beavatkozás iránti igényt. A probléma gyökerénél a piac van, az a piac, amelynek az állami irányba történő terjesz-

kedésével akarnák sokan megoldani a problémákat (Godbout, 1986, 25).

3. Privatizálás, választás és demokrácia

A privatizációnak, a vevők választása legitimációjának folyamatait nem lehet csupán az állam — piac szembeállításának fogalomkörében vizsgálni, ahogy azt a neoliberálisok teszik. Egy harmadik fogalmat kell bevezetni, amely a közösség, a társadalom, az állampolgárok összessége, vagy a demokrácia, nevezzük, aminek akarjuk; röviden, egy olyan radikális különbség, amely nem vezethető vissza kereskedelmi kapcsolatokra, fogyasztói vagy más haszonelvű kapcsolatra. Ez a harmadik fogalom az önellátás, az önmegsegítés, a szolidaritás képessége, és a közösségi életben meglévő viszonyosság, kölcsönösség; a nem-professzionális gyakorlat kreativitása, az egészség, a mentális egészség és a jóléti területeken meglévő alternatív megoldások, a gondozás nem-intézményszerű megoldásai; az az erős ellenállóképesség, ami az egyes emberben a fogyasztói illetve vevői szerepkörre való korlátozás ellen megtalálható, mint ahogyan az iparosodás expanzív korszakában a munkások harcoltak az ellen, hogy szerepük pusztán termelőerővé redukálódjék.

Nem arról van szó, hogy tagadni kell az államot, vagy ócsárolni a piacot, a mítikus közösség dicsőítése érdekében. Arról van szó, hogy fel kell ismerni azt, hogy a bürokratikus állam és a piac lényege magában hordozza a közösség felbomlását. Ez a felismerés igen fontos következményeket von maga után a privatizálásról és a vevők választásáról szóló vitában.

Demokratikus privatizálás

A bürokratikus államon túl ott van a demokratikus állam, amely hordozója annak a társadalmi igénynek, hogy a demokratikus jogok, az esélyegyenlőség garantált és hatékony módon valósuljanak meg, és megfelelő védelem legyen biztosítva a növekvő kockázatok ellen, legyenek azok specifikusak vagy általánosak. Ez a lényege a jóléti államnak. Ez az elképzelés sokkal többet foglal magába, mint az igények kielégítését szolgáltatók által. Ennek gyökerei a XVIII. század demokratikus forradalmához és a „biztosított társaságok” („Sociétés assurantielles” — Ewald, 1986) kialakításához kapcsolódnak.

Egy ilyen demokratikus perspektívában a privatizáció és a választás fogalmai igen fontosak lehetnek. Egy aktív társadalom és „polgárság” kifejeződéseként valóban részei a bürokratikus állam, valamint a piac radikális kritikájának, mely kritika arra a módra vonatkozik, ahogyan ezek a társadalmat felfogják és ahogyan a segítség, gondoskodás, védelem, megelőzés és fejlesztés koncepcióját — melyet mindig jellemez a professzionalizálódás, az individualizálódás és az áruvá válás — értelmezik.

A közösség forrásai — az önkéntes szolgálatok, az önszervező mozgalmak — óriásiak; működnek és hatékonyak. Amint azt Sudgen (1984, 88) megállapítja: „Az az igazság, hogy a közgazdászok (én még hozzátenném: akár a piaci, akár az állami szektorból valók. — F. L.) nem értik meg, hogyan működik az önkéntesség; mi azon az elméleten nőttünk fel, mely szerint nem működhet, és csak most kezdünk rájönni arra,

hogyan bizony mégis működik. Ha hozzá akarunk járulni a privatizálásról folyó vitához, első lépésként meg kell alkotnunk a közösségi javakkal való ellátás megfelelő elméletét — mely elmélet meg tudja majd magyarázni, hogyan képesek az önkéntes szervezetek időnként megoldani ezt a fajta ellátást.”

Quebecben végzett, a közszolgálatok és a közösségi források közötti összefüggésekről folytatott kutatásunk során (Lamoureux és Lesemann, 1987), önszegélyező hálózatok létezésének bizonyítékaira leltünk, mely hálózatok jelentős fejlődésen mentek keresztül az utóbbi tíz évben. Körülbelül négyezer önszegélyező csoportról tudunk, és több, mint ezer közösségi csoportról és alternatív egészségügyi és jóléti forrásról, csak Quebecben, 6,5 millió lakosra. A piac nem vesz tudomást róluk, a bürokratikus állam pedig rendkívül alábecsüli őket.

A mi szempontunkból ezek képviselik a legdinamikusabb és legigéretesebb privatizációt, mivel az állampolgárok demokratikusan megnyilvánult akarataból jöttek létre és a társadalom vitalitását fejezik ki. Igazi alternatívát kínálnak, igazi választást az állami vagy privát szolgálatok tekintetében. Állandó kihívást jelentenek a professzionális szolgálatok számára, megkérdőjelezve azt a módot, ahogyan a piac vagy a bürokrácia a szociális problémákat és megoldásokat meghatározza és ahogyan szolgáltatásait nyújtja.

Ezek a szolgálatok azonban nem vehetik át az állam alapvető funkcióit az egészséggel, védelemmel, fejlesztéssel kapcsolatos általános szolgáltatások biztosításában szerte az országban. Nem szoríthatják és nem is fogják háttérbe szorítani az államot, még kevésbé helyettesíteni (kivéve néhány különleges esetet), mivel részeivé válnának az állami bürokráciának és elveszítenék azt a képességüket, hogy a meglévő szolgálatok állandó ellenpróbájaként működjenek. De az teljesen világos, Quebec esetében legalább, hogy az államnak el kell ismernie ezen források létezését, lehetővé kell tenni számukra egy speciális jogi státuszt, pénzügyi támogatást kell nyújtani részükre (csakis a könyvvitelre korlátozott ellenőrzéssel), a demokrácia nevében. Ugyancsak meg kell teremteni vagy ki kell szélesíteni a kapcsolatokat a közösségi források és a közszolgálatok között úgy, hogy az utóbbiak tiszteltetben tartják az előbbieik autonómiáját, kreativitását, innovatív energiáit, anélkül, hogy beépítenék őket a központosított tervezésbe. Egyedülálló lehetőség nyílt itt az állam számára, hogy feltárja — a szociálpolitika jelenlegi válságán keresztül — az önkéntesség és a közösség dinamikáját. Ez az a fajta privatizáció, amely a legnagyobb lehetőségeket kínálja.

Innovatív privatizálás

A közösségi csoportok működését nem tekinthetjük az állami szolgálatok szerves kiegészítőjének. Ezek mások. E tekintetben az államnak úgy kell vállalnia alapvető funkcióit, hogy mindenki által elérhető szolgáltatások széles skáláját nyújtja. Ennek a realitásnak a figyelembevételével, bizonyos részvételi formák bevezetése az igénybevevők számára hozzájárulhat a bürokratikus úr és a professzionális monopóliumok korlátozásához; ezen túlmenően némi demokráciát vihetne újra a szolgáltatások nyújtásába, ezen kívül az innováció forrása lehetne. Vannak azonban a privatizációnak más formái, melyek nem teszik le-

hetővé az ilyenfajta kívánatos célok elérését, és még az sem bizonyítható, hogy hatékonyabbak lennének.

a) Elsősorban fel kell ismernünk, hogy az a dinamizmus, amelyet a szolgáltatások használóinak közvetlen részvétele jelent a szervezetben és a szolgáltatások nyújtásában, néha működik magukban a közhivatalokban is. Megragadom az alkalmat annak hangsúlyozására, hogy ebben az értelemben a bürokratikus állam nem szisztematikusan és kizárólag autokrata, és a közösség nem feltétlenül demokratikus!

Hála néhány szakembernek, akik nyitottak az ügyfelek erősödő öntudata iránt, bizonyos közhivatalok érdekes gyakorlatot kezdtek el, melyben önkéntesek működnek közre, különösen az idős emberekkel, a munkanélküli fiatalokkal, a mentális egészséggel, a hátrányos helyzetűekkel, stb. foglalkozó területeken. Ez arra bátorítja az ügyfeleket, hogy velük együttműködve tárják fel a saját magukban rejlő lehetőségeket életük és környezetük megváltoztatására. Két kulcsszó van ebben a folyamatban: önbizalom és szolidaritás. Nagyon gyakran vezetnek ezek a folyamatok konfliktusokhoz olyan szakemberekkel, akik bizonyos szervezetekben veszélyeztetve érzik magukat az utca embe-
reinek bekapcsolódása miatt.

A szolgáltatások igénybevevőinek ellenőrző szerepét szolgáló független mechanizmusok, a fogyasztói érdekvédelmi szervezetek segítése, sőt közösségi alapú értékelő tanácsok felállítása valamennyi szolgálat teljesítményének értékelésére, valamint ezen kiértékelések nyilvánosságra hozatala — mind olyan módszerek melyek nagymértékben hozzájárulhatnak a rendszer dinamizálásához és monopóliumának megszüntetéséhez.

A magánpraxis, vagy a privát alapon szervezett házi ápolás, gyermekápolás fontosak lehetnek, amennyiben versenyhelyzetet teremtenek a rendszerben. Röviden: minden, ami arra irányul, hogy a rendszer nyitottabbá váljon, hogy a szociális problémák intézményesített megoldása számára jelentsen kihívást, hogy a rendszert pluralisztikusabbá, az igénybevevők és a közösség számára megbízhatóbbá tegye — igen igen kívánatos.

b) Az előbbieken felvázoltam a privát források lehetséges fejlesztését a jóléti ágazatban. Nagyon fontos azonban, hogy éles különbséget tegyünk a nem nyereség célú és a nyereség célú privát források között. Az előbbi lehet közösségi forrás, szövetkezeti, vagy társasági; részeként annak, amit Franciaországban „társadalmi gazdaságnak” (économie sociale) hívnak. A nyereség célú szervezetek azonban, ahogy jelenleg az Egyesült Államokban fejlődnek, úgy tűnik, nem felelnek meg a jóléti célkitűzéseknek. Megjelent a „népjóléti vállalat”, mivel az üzletemberek és a befektetők rájöttek, hogy a növekvő humán szolgáltatási piacon profitra lehet szert tenni (Stoesz, 1986, 245). Ez nyilvánvalóan teljesen új privatizációs koncepció, melynek hatásai máris előre láthatók. Ez az üzletág nemcsak magát az általa kiszolgált piacot alakítja, hanem befolyásolja a fogyasztói igényeket, sőt politikát csinál. Kiválasztja a leginkább fizetőképes fogyasztókat, elkerüli a leginkább bajban lévőket.

(Fordította: Fóti Klára)

- BUCHANAN, James [1975]: *The Limits of Liberty*, Chicago University of Chicago Press.
- ETVIONI-HALEVY, Eva [1983]: *Bureaucracy and Democracy*, London, Routledge and Kegan Paul.
- EWALD, Francois [1986]: *L'état-providence*, Paris, Grasset.
- GODBOUT, Jacques [1983]: *La participation contre la démocratie*, Montreal, St.Martin.
- GODBOUT, Jacques [1986]: *La'état localisé. Réflexion sur les rapport entre L'état et la société*, Quebec, Sommission Rochon.
- GODBOUT, Jacques [1987]: *La démocratie des usagers*, Montreal, Boréal.
- LAMOUREUX, Jocelyne et Frédéric LESEMANN [1987]: *Les filières d'action sociale, les rapport entre les services sociaux publics et les pratiques comunautaires*, Rapport de recherche, Quebec, Commission Rochon.
- LE GRAND, Jullan and Raj Robinson [1984]: *Privatization and the Welfare State*, London, George Allen and Unwin.
- LESEMANN, Frédéric et Jocelyne LAMOUREUX [1987]: *Le role et le devenir de l'état-provi-* Montreal, Back Rose Books.
- LESEMANN, Frédéric et Jocelyne LAMOUREUX [1987]: *Le role et le devenir de l'état-provi-* Quebec, Commission Rochon.
- ROSANVALLON, Pierre [1981]: *La crise de l'état-providence*, Paris, Seuil.
- STOESZ, David [1986]: „Corporate Welfare: The Third Stage of Welfare in the United States”: *Social Work*, July–August, 245–249.
- SUDGEN, Robert [1984]: „Voluntary Organizations and the Welfare State”, in Le Grand and Robinson, ap. cit., pp. 70–89.

EGY RÉGI KÖNYVBŐL

„A bürokrácia a legnagyobb ellenálló erő, mely megakadályoz, hátráltat, elodáz, gátol, lenyűgöz és betűbe fojt minden törekvést, mely vele szembe kerül. A bürokrácia formákat néz a lényeg helyett. Akatákat gyárt ügyintézés helyett. Alhagyományokat és tehetetlenségeket protezsál a tehetség helyett. A betű igazságát szolgálja a jog, az erkölcs és a szociális igazság helyett. Öncélt lát a hivatali munkában és nem a nemzet szolgálatát. Ezzel a bürokráciával szemben csak egy fegyverünk van: a jó tisztviselő, aki nem formákon lovagol, hanem dolgozik és alkot, aki nem holt szabályok és élő személyek parancsait teljesíti, hanem gondolkodik és cselekszik, aki nem gőgös bíróként ítélkezik, hanem mérlegel és bírál, a kritikát elsősorban önmagával szemben gyakorolja.”

(Hóman Bálint: Művelődéspolitikai.)

Szalai Júlia

Korai kivonulás a munkahelyről

(A korhatár elérése előtti nyugdíjazás társadalmi hátteréről)

Magyarországon 1970-ben valamivel több, mint 124 000 olyan nyugdíjas élt, akik a nyugdíjjogosultság hivatalos korhatárának elérése előtt már nyugdíjba vonultak. Számuk 1984-re 275 000 fölé emelkedett. A korai nyugdíjazás tömegessé vált: a 275 000 idő előtt nyugdíjazott (főleg rokkant-, kisebb részben korkedvezményes) a nyugdíjas-réteg 12,4 százalékát teszi ki.

A korai nyugdíjazás elsősorban „férfi-jelenség”: a korhatár elérése előtt nyugdíjazottaknak 1970-ben 72 százaléka, de 1984-ben is még kétharmada férfi. Más oldalról érzékelteti a jelenség nemenkénti eltéréseit, hogy míg a nyugdíjas férfiak közül minden ötödiket (pontosan: 19,2 százalékukat) 60. életévük betöltése előtt nyugdíjaztak, addig a hivatalos női korhatár, 55 év alatt nyugdíjba vonuló nők a női nyugdíjasoknak mindössze 7,3 százalékát teszik ki.¹

Mi áll e nem jelentéktelen súlyú és gyors dinamikájú „korai kivonulási folyamat” hátterében? Vajon átmeneti és speciális jelenségről van-e szó, vagy egy eddig kevésbé vizsgált, ám tartósan ígérkező tendenciáról? Ha ugyanis a „korai kivonulás” trendje tartós, akkor fontos következmények és következtetések adódnak mind a nyugdíjasok életviszonyaira, mind a velük kapcsolatos szociálpolitikára nézve. Akkor e tendenciák (és mögöttes okaik) nem hagyhatóak figyelmen kívül sem a nyugdíjreformról és annak alternatíváiról, sem a munkaerőpiaci anomáliákról, a munkanélküliségről és az azok körüli feszültségeket mérsékelni hivatott kezelésmódokról folyó vitákban.

A kérdés azért sem érdektelen továbbá, mert az elmúlt évtizedben a fejlett ipari országokban könyvtárnyi irodalom született a munkaerőpiacról való korai kivonulás gazdasági, szociológiai okairól és a lehetséges szociálpolitikai alternatívákról.

A statisztikai trendek összehasonlítása azt sugallja, hogy e téren Magyarország követi a világtendenciákat. A foglalkoztatottsági arányok az 55—64 éves (azaz a nyugdíjkorhatár előtti évtizedükben lévő) férfiak körében egy 1986-ban publikált OECD-statisztika szerint 1970 és 1985 között Kanadában 79 százalékról 64 százalékra, az Egyesült Államokban 78-ról 57 százalékra, Franciaországban 74-ről 47 százalékra, Nagy-Britanniában 87-ről 58 százalékra, Svédországban 84-ről 73 százalékra, Nyugat-Németországban 82-ről 52 százalékra esett vissza. Magyarországon (összehasonlításként az 50—59 év közötti férfiakat véve) az aktív keresők aránya 1970-ben még 84 százalék volt, amely 1984 végére már 70 százalékra mérséklődött.²

Az irodalmi leírásokból kitűnik, hogy a fejlett ipari országokban e lényeges változások hátterében a 70-es évek eleje óta zajló markáns munkaerőpiaci szerkezetváltozások állnak. A szerkezeti átrendeződés egyik első, és komoly társadalmi feszültségektől kísért jele az olajválság idején ugrásszerűen megnőtt munkanélküliség volt, amelyet később az újabb gazdasági fellendülés sem szívott fel, s amelynek arányai soha többé nem csökkentek a 60-as évtized „békeéveinek” szintjére. Részben a tartós (és jellegzetességeiben, társadalmi összetételében megváltozott) munkanélküliség, részben a gazdaság igényelte szakember-szükséglet és tudás-készletek változása tette politikai kérdéssé az újfajta szociálpolitikai megoldások keresését, amelyek között a munkaerőpiac idő előtti elhagyását serkentő intézkedések, új típusú járandóságok — közöttük a résznyugdíjak, a rugalmasabb nyugdíjaztatás, a kordedvezmények változtatás formái — kitüntetett helyet kaptak. A munkaerőpiac tömeges korai elhagyása része lett a generációk munkaerőpiaci cseréjének, s közvetett hatásaiban érintette a nők (mindenekelőtt a gazdaság tercier szektoraira kiterjedő) bővülő munkavállalását — ekként pedig lényeges demográfiai jellegű átrendeződéseket kezdeményezett és eredményezett a munkaerőpiac összetételében, sőt, ágazati struktúrájában is.

A statisztikai trendek meglepő egybeesése láttán önkéntelenül adódik a kérdés: vajon Magyarországon is hasonló okok állnak-e a férfiak százezres méretű korai nyugdíjba vonulásának hátterében? Vajon beszélhetünk-e, és ha igen, milyen értelemben, „munkaerőpiaci átstrukturálódásról”? A köztudottan alulfejlett szolgáltatási szféra szűkös munkalehetőségei, valamint a fiatalok elhelyezkedési nehézségeinek — a generációcserére nemigen utaló — jelenségei láttán az ember kétkedéssel fogadná az effajta állítást. Akkor azonban még feszítőbb a kérdés: kiknek miféle érdekei és miféle kényszerei állnak nálunk a jelenség hátterében? Ha pedig a statisztikai hasonlóságok ellenére Magyarországon — mint várhatjuk — mind okaiban, mind társadalmi jelentéstartalmában a nyugati típusútól lényegesen eltérő folyamatról van szó, akkor vajon megalapozottak-e a *technikák* átvételét szorgalmazó, mind többször olvasható javaslatok, vagy akár a nyugdíjkorhatár felemelésére, akár leszállítására vonatkozó indítványok? Egyáltalán: szabad-e, célszerű-e „nyugdíjkérdésként” felfogni a jelenséget?

Az utóbb feltett kérdések minden bizonnyal érzékeltetik erős kételeyemet.

E kételemek vezetnek, amikor az alábbiakban bizonyítani igyekszem: a férfiak tömegessé vált korai nyugdíjba vonulásában mindenekelőtt az évtizedeken át erőltetett foglalkoztatáspolitikai elleni sajátos *egyéni szabadságharc* részleges sikereit, illetve a gazdaság (az első és a máso-

dik *együtteseként* definiált) foglalkoztatási igényeire adott, a maga ellentmondásosságában *adekvát* válaszadást kell felfedeznünk. E két állítás első hallásra nyilván furcsának és meglepőnek tűnik. Különösen manapság, amikor a nyugdíjasokra mint az évtizedes gazdasági válság talán leginkább sújtott kárvallottjaira, a nyugdíjazás egész rendszerére mint a tömeges méltánytalanságok és kiszolgáltatottságok forrására gondolunk. A kétféle, részben ellentétes állítás és megközelítés azonban *egyszerre* igaz. Igaz ugyanis, hogy a munkavállalás négy évtizeden át alapjaiban nem változtatott kényszerei, valamint a színvonalában, szolgáltatásaiban inadekvát társadalombiztosítási rendszer emberek százazrei számára teremtenek lehetetlen helyzeteket. A munkavégzés feltételrendszere és körülményei jelentik az egyik fő forrását az egészségi állapot egyre súlyosabb romlásának; a társadalombiztosítás érvényben lévő szabályozórendszere és működtetésének kiszolgáltatottságot teremtő eljárásai pedig a tömeges és rohamos elszegényedésnek. Ugyanakkor igaz az is, hogy megroppant egészségi állapotuk *mellett* az emberek igen sokat dolgoznak: a munkahelyekről való kivonulásukkal nem a munkát hagyják abba. Csakhogy azt a maguk számára elviselhetőbb és kedvezőbb feltételek, körülmények, időbeosztás, és mindenekelőtt, saját ellenőrzésük mellett végzik. Ebben az értelemben mondható, hogy a korai nyugdíjazás: menekülés és az autonómia szűkkörű visszanyerésének színtere — egyszerre. Ebben az értelemben igaz, hogy forrása az anyagi ellehetetlenülésnek és az anyagi lábon maradásnak — egyszerre, hogy kényszer és választás — egyszerre.

E kettősségben ragadható meg — a trendek hasonlósága mellett — a legfontosabb különbség a korai nyugdíjba vonulás nyugati és magyarországi jelenségei között. Míg a fejlett ipari országokban az valóban a munkaerőpiacról való kivonulással azonos (és a társadalmak szokásnormáin felül általában szigorú szabályok is kötik, hogy a nyugdíjas ne vállaljon munkát), addig Magyarországon a korai nyugdíjba menetel nem jelenti a szó eredeti értelmében vett nyugalomba vonulást. A nyugdíjasok a *munkahelyről*³, és nem a munkából vonulnak ki.

Röviden előrebocsátva tehát írásom fő állításait: az alábbiakban azt igyekszem bizonyítani, hogy a férfiak tömeges korai nyugdíjba vonulása elsősorban a foglalkoztatás általános viszonyaiból, illetve a második gazdaság kínálta lehetőségek kiszélesedéséből vezethető le. Ennyiben nem „nyugdíj”-kérdésről, hanem „munkaerőpiaci” problémáról van szó. Ugyanakkor a jelenség nem érthető meg anélkül, hogy ne elemeznénk az érintett korcsoportok rohamosan romló egészségi állapotának tüneteit, illetve az emelkedő halálozási és megbetegedési arányoknak a munkavégzés módjával összefüggő kérdéseit. Ennyiben a korai nyugdíjba vonulás — egészségügyi kérdés. De nem hagyhatók figyelmen kívül a jövedelmi viszonyok sem: az tehát, hogy az első gazdaság mai munkaszervezeteiben a 40 év felettiek (különösen a fizikai munkások) számára a munkajövedelmek növelésének lehetőségei relatíve rosszak, miközben erre az életszakaszra kiépült és stabilizálódott második gazdaságbeli pozíciójuk munkaerejük hasznosításának viszonylag kedvező feltételeit kínálja. Ezért a *gazdasági racionalitás* szempontjai is azt diktálják, hogy munkaerejüket kivonják az első gazdaságból és intenzifikálják a másodikban.

A munkavégzés feltételei a „fellazult tervgazdaságban”

Az elmúlt évtizedekben a munkavállalás körülményeire — mint megannyi más társadalmi jelenségre — a hagyományos tervgazdaság fellazulásának ellentmondásai nyomták rá a bélyegüket. A „munkaviszony létesítésének” társadalmi értelme mit sem változott. Közismert, hogy a teljes foglalkoztatás (és vele a munkavállalás direkt és indirekt kényszere) a klasszikus tervgazdaság logikájába és rendszerébe illő, mindenekelőtt *politikai* természetű célkitűzés volt, amely nem a gazdasági racionalitás szempontjait követte, hanem elsősorban a társadalom tagjainak a szocialista szervezetekbe való betagolását célozta.⁴ E sajátosságát mindmáig megőrizte, noha a foglalkoztatási kényszer érvényesítése — mind a munkaadók, mind a munkavállalók oldalán — sokat szelődött. Hiszen a direkt utasításos munkahelyvezérlés már a múlté; megszűnt a munkahelyek hajdani szembeötlő militarizmusa, megszűnt az állandó normarendezés, a sztahanovista (majd „szocialista”) munkaverseny „ösztönző” szelleme. A munkaviszony-létesítés alapjaiban és funkcióiban változatlan keretfeltételei mellett lassan és hallgatólagosan tudomásul vétetett, hogy az emberek a megélhetésük jelentős részét nem ott és nem azzal keresik meg, ami a munkakönyvükben munkaköri bejegyzésként szerepel. A „liberalizálódásként” emlegetett elmúlt két évtized kétarcúsága a munka egész világát átítatta. Mára mind az elérhető keresetekben, mind a napi munkaszervezésben, mind az intézményes érdekek érvényesítésében, mind az egyéni munkavállalóknak tett hallgatólagos engedményekben az első és a második gazdaság kibogozhatatlan szövevényként áll előttünk. E két évtizedes folyamat eredményeként — mint azt többen leírták már — általánossá vált a „kétpillérű” munkavégzés. Azaz aktív keresőként az emberek döntő többsége szocialista munkaszervezetek foglalkoztatottja, miközben munkaerejét rendszeresen hasznosítja az informális gazdaságban. Tekintve, hogy a vagy-vagy választások lehetősége módfelett korlátozott, az autonóm munkavégzés relatíve megnőtt súlya mellett a hivatalos munkahelyek viszonyainak hatása és jelentősége az emberek életében nem csökkent. Sőt, a kettős létforma követelte bonyolult játékszabályok, tisztázatlan és sohasem rögzíthető szokástörvények miatt az adaptációs terhelés minden bizonnyal *növekedett*. Mindennek beható elemzése messze meghaladná írásom kereteit. Itt mindössze két vonatkozásra térnék ki, amelyek a munkahelyekről való korai kivonulás értelmezése szempontjából döntő fontosságúak. Az egyik a munkavégzés körülményeinek alakulása a szocialista munkaszervezetekben; a másik a tetemesen megnövekedett munkaidő életforma-alakító hatása.

A munkakörülményekről

Jól tudom, hogy igencsak ingoványos talajra lép az ember, ha megpróbálja összefoglalóan leírni (s ráadásul adatokkal szeretné dokumentálni): hogyan változtak a munkavégzés feltételei az elmúlt évtizedek során. Mert hogyan és miben lehet „mérni”, hogy jók-e vagy sem e feltételek, s különösen, hogy az idők során javultak-e. Hiszen nincs olyan nomenklatúra és kataszter, amely ne lenne mindenképpen és megengedhetetlenül önkényes abban, hogy mit tekint számításba ve-

endő „munkakörülménynek”. S nincs egységes mérce sem, amellyel összehasonlíthatnánk: „A” feltételei egyértelműen jobbak, mint „B”-é. Az iroda zsúfolt és füstös, a műhely zajos. Az egyik üzemben meleg van, a másikban ammóniát kell belélegezni. Az egyikben attól nehéz a munka, hogy napi 4–500 kg-ot kell kézzel emelgetni, a másikban attól, hogy nyolc órán át monoton ritmusban 30 mm átmérőjű kis alkatrészeket kell a félperces időközökkel érkező munkadarabok megadott pontjára illeszteni. Az egyik munka azért kimerítő, mert sok emberrel kell foglalkozni és figyelni rájuk, a másik azért, mert óraszám nincs kihez szólni stb. Elkerülhetetlenül szubjektív tehát a döntés, hogy a munka körülményeiben mikor, mit tekintünk ártalomnak és veszélyforrásnak. Ha azt mondjuk, hogy könnyebb a géppel végzett munka, mint a kézi, akkor igazunk lehet a „súlyemelés” dimenziója mentén (és a sérves-veszélyt tekintve), de a hierarchia talán éppen fordított a „balesetveszély” vagy az idegi igénybevétel szempontjából. S még az is igaz, hogy *ugyanazok* a munkák általában nem „könnyebbek” vagy „kevésbé ártalmasak” lesznek, ha a technikai fejlesztések nyomán más technológiával vagy más üzemi körülmények között kezdik csinálni azokat, hanem *megváltozik*, ami bennük nehéz, és ami könnyű. Nem is szólva arról, hogy ugyanazok a munkakörülmények az egyik ember „Achilles sarkát” támadják meg (számára tehát veszélyesek), míg a másik számára éppen ezek (és nem más körülmények) jelentik a viszonylagos védelmet. És mindehhez társulnak az egyéni megélés különbözőségei: ugyanazt az igénybevételt az egyik ember elviselhetetlennek és terhesnek érzi, míg a másik számára — pl. mert maga a munkahelyválasztás *mást* jelent élete egyéb vonatkoztatási keretei szempontjából — e munkafeltételek egyszerűen és minősítés nélkül, *tényként*, nem pedig teherként értékelődnek. Ezért „objektíve” jó vagy rossz munkakörülményekről és azok javulásáról vagy romlásáról beszélni — amúgy a munkahelyek általánosságában — nemigen lehet.

Mindezt előrebecsátva kell tehát értékelnünk azokat az adatokat, amelyek az összehasonlításhoz mégiscsak rendelkezésünkre állnak, s *tendenciák* jelzésére — a mérés minden nehézsége ellenére — alkalmasak. Márpedig az alábbi adatokból kiolvasható trendek (1. tábla) a hivatalos munkahelyeken végzett munkák munkakörülményeinek egyértelmű *romlásáról*, egészségkárosító hatásaiknak erősödéséről tanúskodnak. A számításokat Tardos Katalin: „Új beruházások — javuló munkakörülmények?” (kézirat, Budapest, 1988.) című tanulmányából vettem át, amelyben a KSH rendszeresen megismételt munkaügyi felvételeinek munkakörülmény-adatait dolgozta fel. E felvétel-sorozat a mindenkor hivatalosan nyilvántartott ártalmak előfordulásait veszi számba. Adatközlései tehát a hivatalok igazságát tükrözik. A felvételek nomenklaturájában „ártalmas”-nak minősülő munka az, amelyet az illetékesek (a szakszervezetek, a munkavédelmi, egészségügyi és KÖJÁL-hatóságok stb.) maguk is annak tekintenek, amelyet veszélyességi pótlékkal kompenzálnak, amelyhez szociális juttatások, védőételek, üzemi szűrővizsgálatok preventív vagy kárpótló rendszerét kapcsolják. Az ily módon intézményesült mindenkori „norma-rendszer” ártalom-fogalmi részben a technológiai fejlődés nyomán, részben a változó érdek- és hatalmi viszonyok keresztüztüében születnek és alakulnak. Hiszen erőviszonyok, érdekérvényesítés, színtalpak mögötti vagy nyílt ütközetek kérdése, hogy a munkafeltételek számos „ártó” eleme közül mi ismertetik el mint deklaráltan legalábbis megszüntetendő,

meg nem tűrt veszélyforrás és megterhelési szint. Az adatok tehát a harc mindenkori állását is magukban foglalják.

Bár a munkaügyi felvételek a gazdaságnak csak egy viszonylag szűk szegmensét, az állami iparban dolgozó fizikaiak munkakörülményeit veszik számba, nincs okunk feltételezni, hogy a termelés más szektorokban a trendek gyökeresen eltérően alakultak volna. Az 1. tábláról a munkafeltételek általános rosszabbodása, az emberi egészséget és ép-séget veszélyeztető ártalmak növekedése olvasható le.

1. tábla

A különböző munkahelyi ártalmaknak kitett fizikai dolgozók arányának változása az állami iparban foglalkoztatott fizikaiak körében 1964 és 1984 között

1964 = 100

(Az 1964-ben még nem, később azonban regisztrált ártalmak esetében: az első számbavétel éve = 100)

Az ártalom típusa	1964	1969	1979	1984
Föld alatti vagy keszonmunka	100	49	n. a.	n. a.
Hőártalom	100	182	152	186
Vegyi ártalom	100	69	79	101
Porártalom	100	93	126	137
Páraártalom	100	47	124	118
Nagy szennyeződés	100	51	147	184
Zajártalom	100	49	110	222
Idegi, pszichikai ártalmak	n. a.	n. a.	100	315
Fokozott balesetveszély	n. a.	100	284	473
Szabadban, hidegben végzett munka	n. a.	n. a.	100	106
Egyéb ártalom	100	126	142	353

Forrás: Tardos Katalin számításai a KSH által az állami iparban foglalkoztatottakról készített felvétel-sorozatban közzétett munkakörülmény-adatok alapján. Itt kell megjegyezni, hogy a szellemi dolgozók munkakörülményeiről hasonló, hivatalos mértékeket alapul vevő adatfelvétel sajnos nem készült.

Különösen riasztóak a balesetek kockázatának, illetve a munkavégzés idegi, pszichikai megterhelésének súlyosbodásáról árulkodó indexek. E két veszélyforrás megnövekedett súlyát a köznapi tapasztalatok és az egészségügyi adatgyűjtések (táppénzbevételi, leszázalékolási statisztikák, a halálos kimenetelű nem közlekedési balesetek évenkénti szaporodásáról szóló kimutatások) is megerősítik. Az emberi életekben és a tömeges megrokkbanásokban fizetett károkról a későbbiekben még bővebben szó lesz.

A munkavégzés feltételeiről alkotható értékelés másik forrását a lakosság megkérdezésén alapuló adatgyűjtések nyújtják. Közülük a legfrissebb a KSH 1981–82-ben lebonyolított rétegződés- és életmód-felvétele, amelyben a megkérdezettek munkakörülményeik, munkahelyi viszonyaik néhány vonásáról (az előforduló egészségi ártalmakról, munkarendjükéről, túlóra-terheléseikről stb.) nyilatkoztak. A 2. tábla

— az aktív kereső háztartásfőkre vonatkoztatva — a hátrányos munkahelyi körülményeket említők arányait mutatja be iskolai végzettségük, életkoruk, illetve végzett munkájuk munkapiaci pozíciója szerint. A hátrányok említésének 3/5-ös átlagos aránya a számok nyelvén fejezi ki a köznapi fordulatot: „ezek a munkák nem embernek valók”. Persze abban, hogy ezt ki mennyire érzi így, ki mennyire tartja természetesnek vagy kibírhatatlanul terhesnek, ahogy nap mint nap, éveken és évtizedeken át dolgoznia kell — vannak különbségek. Ami meglepőbb, az inkább az, hogy e különbségek sem az iskolázottság vagy szakképzettség foka, sem a végzett munka természete, sem a megkérdezettek életkora szerint nem igazán nagyok. Két csoport van, akik munkahelyi körülményeikkel — mindenki mással ellentétben — döntő többségükben elégedettek: az önálló, nem mezőgazdasági munkát végzők (főleg a kisiparosok, kiskereskedők, kisvállalkozók) rétege, illetve a saját földjükön gazdálkodóké. Márpedig ezek az emberek köztudottan sokat és általában nehéz feltételek között dolgoznak, munkakörülményeik mérhető fizikai mutatói nemigen mondhatók rózsásaknak. De a maguk urai!

2. tábla

A hátrányos munkahelyi körülményeket⁵ említők százalékos arányai az aktív kereső háztartásfők körében

A		B	
A legmagasabb iskolai végzettség típusa szerint	Az említések %-os aránya	Életkor szerint	Az említések %-os aránya
Nem járt iskolába	56,6	24 éves és fiatalabb	61,6
Befejezetlen általános iskola	65,4	25—29	64,7
Általános iskola 8 osztálya	68,9	30—34	62,4
Befejezetlen középiskola	64,4	35—39	59,3
Szakmunkásképző, szakiskola	68,2	40—44	63,6
Középiskolai érettségi	49,2	45—49	62,7
Befejezetlen felsőfok	53,4	50—54	59,6
Főiskolai diploma	42,6	55—59	53,1
Egyetemi diploma	36,5	60—64	38,8
Összesen	60,7	Összesen	60,7

C

A háztartásfő munkapiaci csoportja szerint	Az említések %-os aránya
— Szellemi foglalkozásúak együtt	42,8
Ebből:	
Műszaki, gazdasági foglalkozású vezető	34,3
Műszaki, gazdasági foglalkozású alsó irányító	51,9

A háztartásfő munkapiaci csoportja szerint	Az említések %-os aránya
Egyetemi végzettségű kulturális, egészségügyi foglalkozású beosztott értelmiségi	50,7
Főiskolát végzett beosztott értelmiségi	51,4
Igazgatási, kulturális, egészségügyi középszintű szakalkalmazott	51,1
— Fizikai foglalkozásúak együtt	61,6
Ebből:	
Nehéz fizikai szakmunkás	88,5
Nehéz fizikai nem szakképzett	84,8
Építőipari szakmunkát végző	63,5
Egyéb építőipari munkát végző	62,5
Járművezető	93,4
Tercier foglalkozású szakmunkás	74,1
Tercier foglalkozású nem szakképzett	64,7
Új mezőgazdasági foglalkozású	82,3
Állatgondozó	84,8
Hagyományos mezőgazdasági foglalkozású	53,8
— Nem mezőgazdasági önálló	10,3
— Mezőgazdasági önálló	3,9
Összesen	60,7

Forrás: Rétegződés, életkörülmények, életmód II. (Az 1981—82. évi rétegződés- és életmód felvétel háztartási adatai); KSH, Budapest, 1986.

E jelzés indirekt módon világossá teszi, hogy mit is éreznek az emberek munkahelyi viszonyaikban általánosan és tömegesen igazán elviselhetetlennek: ez pedig a *kiszolgáltatottságuk*. A kiszolgáltatottság közvetlenül nem „mérhető”. Ez azonban mit sem változtat azon, hogy a hivatalos munkaszervezetek csaknem minden posztján a napi munkavégzés idegeket, energiát ölve morzsolja fel az életet; hogy az átláthatatlan, befolyásolhatatlan, irracionális viszonyokhoz való kényszerű alkalmazkodás hosszabb távon elviselhetetlen terhe az, amely előbb-utóbb többszázazres méretekben roppantja össze az épséget. S a kiszolgáltatottsággal szembeni elemi önvédelem jelének kell tekintenünk, hogy az emberek — akár feszített mindennapjaik tovább-feszítésével, munkaidejük meghosszabbításával — életük legalább bizonyos szféráiban a maguk urai akarnak lenni. A második gazdaság nemcsak kiegészítő jövedelmeik forrása, hanem személyes autonómiájuk megőrzésének és reprodukálásának társadalmi terméke, az elmúlt évtizedek népmozgalommá szélesedett csendes szabadságharcának terrénuma.

A második gazdaságról — röviden

A második gazdaság a társadalom széles rétegeiben a mindennapi élet része, az életforma kialakításának és szabályozásának fontos tényezője lett. E helyzet többévtizedes folyamat eredménye, amelynek során mind az egyének és családjaik, mind az intézmények és a döntéshozó hatalmi szervezetek megtanultak együttélni a hallgatólágasan ki-

alakított-kivívott játékszabályokkal, a második gazdaság „informálisan intézményesült” rendszerével. Mai tényleges kiterjedését, az életszervezésben játszott szerepét azonban igen nehéz adatokkal illusztrálni. Hiszen a dolog természeténél fogva informális, noha lassan-lassan tudomásul vett és mindenki által „bekalkulált” tevékenységi formákról, illetve életszférákról van szó. Témánk szempontjából mindenekelőtt a második gazdaságban való részvétel időbeli vetületei érdekesek, amelyekről viszonylag hű képet adnak az országos időmérleg-felvételek.

A Központi Statisztikai Hivatal 1977, illetve 1986 folyamán lebonyolított felvételeiből a hétköznapiak, valamint a hétvége évszakonként változó eltöltésének részletes keresztszemlése képe rajzolódik elénk. Összehasonlítható adatok egyelőre csak a két tavaszi felvételi periódusról állnak rendelkezésre. Érdemes idéznünk az 1987-ben megjelent összefoglaló kötet bevezető tanulmányából: „Az adatok azt mutatják, hogy mind a mezőgazdasági kistermelésre, mind a házilagos építkezésre, lakáskarbantartásra fordított idő igen komoly mértékben megnövekedett. Közismert, hogy e munkák alapvetően a kiadások megtakarítását szolgálják, bár a mezőgazdasági kistermelésben — az árutermelés viszonylag magas szintje — lehetővé teszi a családi jövedelmek így módon való kiegészítését is... A szélesebb értelmezésű munkaidőalap⁶ így végeredményben nem csökkent. Ha ehhez hozzávesszük az aktív keresők számának (a két időszak között mintegy 200 ezer fős — Sz. J.) jelentős csökkenését, akkor megállapítható, hogy az érintett rétegek munkaterhei komoly mértékben növekedtek az utóbbi évtizedben. Továbbá az is megállapítható, hogy a szélesebb értelmezésű munkaidőalapon belül egyre növekszik a második gazdaságban tevékenységek részaránya, miután 1977-ben 28,9 százalékot, 1986-ban 35,5 százalékot tett ki.”⁷

A 3. tábla a felnőtt lakosság gazdasági aktivitása szerint mutatja be a társadalmi munkaidőalap változásait. Az adatokból kitűnik — s ez a

3. tábla

A mezőgazdasági kistermeléssel és a házilagos építkezéssel kibővített társadalmi munkaidőalap

(Éves szinten számított, millió óra)

	1977	1986	A növekedés mértéke 1977 és 1986 között (%)
Szűkített társadalmi munkaidőalap	9984,5	9296,3	—7
Mezőgazdasági kistermelés			
— aktív keresők	1737,5	1896,6	+9
— inaktív keresők	632,0	1737,0	+80
— eltartottak	384,8	375,7	—2
Házilag építkezés			
— aktív keresők	266,9	374,7	+40
— inaktív keresők	33,7	79,6	+136
— eltartottak	21,0	17,2	—18
Összesen	13060,4	13177,1	+1

Forrás: Időmérleg... KSH, Budapest, 1987.

korai nyugdíjba vonulás „értelmének” megvilágítása szempontjából kulcsfontosságú —, hogy a tízéves periódus során különösen az inaktív rétegek második gazdaságbeli munkateljesítménye növekedett meg. A mezőgazdasági kistermelésre fordított munkaidőalapjuk 1986-os többlete 1977-hez képest nem kisebb, mint 80 százalékos, a lakásépítés és karbantartás terén pedig 136 (!) százalékos.

Ez a helyzet úgy állt elő, hogy — mint az a 4. táblából látszik — egy-egy hétköznapon a nyugdíjas férfiaknak ma már több, mint 60 százaléka dolgozik a háztáji mezőgazdaságban vagy a családi kiskertben, s az arra fordított átlagidejük 1977 óta csaknem egy órával (4,0-ról 4,8 órára) növekedett. Ennél is jelentősebb az a változás, ami a házépítés, épületkarbantartás időmérleg-adatai mutatnak: a nyugdíjas férfiak napi átlagos részvételi aránya 1977 és 1986 között megduplázódott, és hétköznapjainak több mint 4 óráját fordítják e könnyűnek nem mondható fizikai munkára. A nyugdíjas nők esetében a változások kevésbé ugrásszerűek. Figyelemreméltó azonban, hogy az építési munkák (különösen a karbantartás segéd munkái) jelentősen „demokratizálódtak”: a 80-as évek közepén a nyugdíjas asszonyok 1,6 százalékanak közel napi három óráját kötik le.

4. tábla

A nyugdíjasok részvételi arányai különböző munkafajtákban, illetve a tevékenységet ténylegesen végzőkre számított átlagidő (percben) 1977 és 1986 átlagos tavaszi hétköznapján, nemenként.

A tevékenység fajtája	Részvételi arány (%)		A tevékenységet ténylegesen végzőkre számított átlagidő (perc)	
	1977	1986	1977	1986
NYUGDÍJAS FÉRFIAK				
Nem mezőgazdasági kereső tevékenység	19,1	20,0	429	432
Háztáji, kisegítő gazdaságban végzett munka	50,0	61,7	240	289
Épület, helyiség karbantartása	2,8	5,4	228	249
Ház, nyaraló építése, bővítése	0,5	1,3	198	250
NYUGDÍJAS NŐK				
Nem mezőgazdasági kereső tevékenység	10,0	11,1	395	350
Háztáji, kisegítő gazdaságban végzett munka	36,2	46,5	154	191
Épület, helyiség karbantartása	1,1	1,6	103	166
Ház, nyaraló építése, bővítése	0,3	0,1	60	70

Forrás: Időmérleg ... KSH, Budapest, 1987.

A (korai) kivonulás a munkahelyekről tehát valóban nem a munka feladását, hanem más területekre való áthelyezését, sőt, intenzifikálását jelenti. Az élet alakításában a családtagok közötti munkamegosztás életciklusuk, illetve munkavégzésük színtere szerint a családi közös életstratégia hosszabb távú berendezésének, a kooperativitásnak, együtt-

tal pedig a második gazdaság stabilizálódásának fontos jele. De érzékelteti azt az erőfeszítést is, amit az emberek, a családok a válság „kivédéséért” tesznek. Heroikus küzdelem nyomait látjuk ezekben az adatokban. E küzdelemnek azonban ára van. Mégpedig elsődlegesen az érintett korcsoportok — főleg a férfiak — rohamosan romló egészségi állapotában. A „kímélő életmód” propagálása, az egészségmegőrzés programja álszent porhintés ott, ahol választani a gyors elszegényedés vagy a túlfeszített munkával való lábönmaradás között lehet csak. A hagyományos értékrend is, a mindennapi józan ész is azt diktálja, hogy ameddig a kéz és a láb bírja — dolgozni kell.

A középkorú férfiak romló egészségi állapotáról

Az utóbbi években általánosan ismertté vált a sokáig agyonhallgatott tény: a népesség egészségi állapota aggasztóan romlik. Tudjuk: különösen a halálozás trendjei riasztóak; a mutatók a hatvanas évek közepe óta megállás nélkül emelkednek. A korai halál veszélye mindenkelelőtt a középkorú férfiakat sújtja. 1985-ben közülük a 40—44 évesek mortalitása az 1960-asnak 219, a 45—49 éveseké 202 százaléka volt (a férfi-halandóság átlagos indexének 142 százalékos szintje mellett).

Kevésbé ismert ugyanakkor, hogy a halandóság e gyors rosszabbodása a társadalmi és területi különbségek tetemes megnövekedése mellett zajlott le. Néhány tény ennek illusztrálására.

A népszámlálási adatok figyelembevételével kimutatható, hogy az 1970 és 1980 közötti évtizedben valójában csak a fizikai dolgozók halandósága romlott: e tíz év során a szellemi foglalkozásúaké szerényen bár, de javult (4 százalékkal); az átlagmutató 18 százalékos többletét a fizikaiak halandóságának 23 százalékos emelkedése okozta.⁸

Az élet kockázatának regionális és települési ollói szintén nagyobbra nyíltak az elmúlt évtizedek során. 1982-ben a Budapesten született férfiak születéskor várható átlagos élettartama két és fél évvel haladta meg az aprófalvakban születettekéét. Józán Péter egy nemrégiben írt tanulmányából pedig kiderül, hogy: „A mortalitás egy városban belül is rendkívüli különbségeket mutathat. Például Budapesten a II. kerületben a férfiak halálozási viszonyai olyanok, mint a Német Szövetségi Köztársaságban élő férfiakéi. A VII. kerületben azonban a halandóság már úgy alakul, mintha az itt lakó férfiakat nem néhány, hanem néhány ezer kilométer választaná el a II. kerületeiktől; mintha nem az Erzsébetvárosban, hanem Szíriában élnének.”⁹

Az 5. tábla néhány foglalkozási csoportra nézve mutatja be a legveszélyeztetettebb 35—59 éves korosztály 1980. évi halálozási indexeit. A 122 egyéni foglalkozási alapulvételével számított mortalitási index közül a legalacsonyabb a fővárosi egyetemi tanároké (2,27 ezrelék), a legmagasabb pedig az itt lakó alkalmi munkásoké (58,00 ezrelék) volt. Az élet-kockázat esélykülönbségei a középkorú férfiak e két csoportja között 25,6-szeresek! De a lakóhely és a foglalkozás szerinti egyenlőtlenségek a durvább aggregátumok szintjén is megrendítőek: a 35—59 éves falusi fizikai munkások halálozási arányszáma 77 százalékkal haladja meg a városi szellemiekét.

Nincs ehelyütt módom arra, hogy behatóan elemezzem azokat az összetett okokat, amelyek a halál veszélyének riasztó növekedése és társadalmi egyenlőtlenségeinek éleződése mögött állnak. Egyetlen vo-

A 35—59 éves férfiak halálozási arányszámai a meghalt egyéni foglalkozása szerint, néhány foglalkozási csoportban, településtípusonként (100 000 megfelelő lakóhelyű és foglalkozású férfira számítva.)

A foglalkozás típusa	A LAKÓHELY		
	Budapest	Vidéki város	Község
Bányászati foglalkozások	863,93	1045,47	1244,40
Kohászati foglalkozások	1192,74	1156,67	1262,27
Ipari fizikai foglalkozások átlaga	1011,39	911,86	1068,81
Építőipari fizikai foglalkozások átlaga	816,76	937,70	1233,63
Járművezetők	778,30	683,40	640,40
Segéd munkások	1488,68	1566,11	1826,66
Alkalmi munkások	5799,64	3980,09	3873,07
Műszaki vezetők	536,88	625,00	586,20
Vállalati szövetkezeti, intézményi technikus	640,88	500,22	629,65
Állami-, párt- és tömegszervezeti magas beosztású vezetők	377,92	718,68	1937,98
Orvosok, fogorvosok	530,58	442,27	571,75
Felsőfokú tanintézeteki tanárok	227,19	501,50	653,59
Közép- és alsófokú iskolák tanárai	888,73	416,66	774,19
Kiadói, újságírói foglalkozások	755,66	1006,03	—
Fizikai foglalkozások együtt:	1088,13	1054,98	1255,99
Szellemi foglalkozások együtt:	760,90	711,50	804,71

Forrás: Halandósági vizsgálatok/4.; A halandóság társadalmi-, gazdasági-, foglalkozási különbségei, 1980. I., KSH, Budapest, 1987.

naikozást azonban — témánk szempontjából vett különös jelentősége miatt — ki kell emelnem. Ez pedig a *baleseteknek* a halál okai között évről évre *növekvő* súlya.

1985-ben csaknem minden ötödik 40 és 49 éves kora között meghalt férfi halálát balesetek okozták. Ezt az ijesztően nagy arányt — még ha a kimerítő magyarázat sok egyéb tényező figyelembevételét követelné is — semmiképp sem függetleníthetjük attól, amit korábban a munkavégzés körülményeinek általános színvonalromlásáról, megterheléseinek, veszélyforrásainak és ártalmainak szaporodásáról láttunk. De persze az agyonfáradás, a hajszoltság, a feszültségoldásra használt alkohol reflexgyengítő hatásai mind megemlíthetők. Végül is — bármilyen árnyalt legyen a tényezők felsorakoztatása — a jelzés világos és egyértelmű: az élet- és munkafeltételek ma tömegesen és elemi módon kockáztatják az emberi épséget. A halálos kimenetelű munkahelyi, otthoni balesetek¹⁰ 100 000 férfira jutó aránya 25 év alatt 116 százalékkal emelkedett. Ugyanezen idő alatt a középkorúaké 220(!) százalékkal. S csak kevéssel maradnak el emögött a 60 éven felüliek baleseti halálozásának mutatói: az index értéke 1985-ben 188 százalékkal volt magasabb az 1960-asnál.

Ezeknek az adatoknak a láttán pedig az igazi kérdés az: vajon nem

elemi önvédelem-e, ha az emberek egyszerűen *életösztönükre* hallgatva, megteszik, amit védekezésésképpen tehetnek, és megpróbálják mérsékelni a terheket, amelyek *valóban* nem elviselhetők, sőt, százezres méretekben *nem túlélhetőek*? A „korai kivonulás” jellege — a maga összes ellentmondásával együtt — alapvetően erről, a túlélés igényéről szól.

A leszázalékolásról¹¹

A magyarországi nyugdíjrendszer — összhangban a foglalkoztatáspolitikáról korábban leírtakkal — a nyugalomba vonulást nemigen honorálja. Mind a nyugdíj-jogosultság feltételei, mind a nyugdíj rendkívül alacsony színvonala elvben a végső határokig való munkavállalásra „ösztönöznek”. Csakhogy a valóságban az „elenérdekelttség” mozanatai a központi intenciókat keresztezik. Az érdekek és szándékok ütközésének terrénuma a rokkantnyugdíjak vádaktól, orvosok és betegek gyanúsításától, engedményektől és szigorításoktól terhes rendszere.

Magyarországon 1985-ben 404 900 rokkantnyugdíjas volt. Ez a szám az 1970-esnek 231 százaléka. A rokkantnyugdíjasok a nyugdíjas népesség több, mint egyötödét jelentik. A 6. tábla adatai jól mutatják, hogy a leszázalékolás nem sporadikus jelenség. 1970 és 1984 között a 30 éven felüli férfiak valamennyi korcsoportjában nőtt a rokkantnyugdíjasok részaránya. Az igazi ugrás a nyugdíjkorhatár előtti 5 évben következik be. A nyolcvanas évek közepén minden harmadik 55—59 éves férfi nyugdíjas már, s ez az arány duplája az 1970-esnek.¹²

6. tábla

A nyugdíjkorhatár alatt nyugdíjazottak aránya korcsoportonként és nemenként a mindenkor kereső (aktív + inaktív) népességben belül
(%)

Életkor	1970	Férfiak 1980	1984	1970	Nők 1980	1984
14—19	0,0	0,1	0,0	0,0	0,1	0,0
20—24	0,1	0,3	0,4	0,1	0,2	0,3
25—29	0,3	0,5	0,5	0,3	0,5	0,5
30—34	0,7	0,9	1,0	0,8	1,0	0,9
35—39	1,3	1,6	2,0	0,5	2,2	2,0
40—44	2,2	3,3	3,5	2,0	3,6	3,4
45—49	3,9	6,6	6,6	4,2	7,1	6,9
50—54	7,5	13,2	13,6	9,6	15,1	15,5
55—59	14,7	27,3	29,5	—	—	—

Forrás: Az 1970. és 1980. évi Népszámlálás, valamint az 1984. évi Mikrocenzus adatai alapján végzett saját számítások.

Hangsúlyozni kell, hogy mindez nem valamiféle tömeges munkaszabotázs vagy visszaélés eredménye. Egyrészt, mert — mint láttuk — az emberek a nyugdíj mellett is sokat, sőt, egyre többet dolgoznak. Másrészt — és ez a jelenség legfőbb ellentmondása — az egészségügyi statisztikák meggyőzően mutatják, hogy a rokkantositás „népmozgalma”

mögött valóban az egészségi állapot tömeges rosszabbodása áll. Csakhogy a megromlott egészségi állapot — a köznapi értékrend és a kemény anyagi kényszerek mellett — nem *általában* tesz munkaképtelenné, hanem a munkaképtelenség az *adott* feltételek és körülmények között végzendő munkákra vonatkozik. Minthogy a beteg embert — választék híján — ritkán lehet könnyebb, kímélőbb munkakörben elhelyezni, az aktív dolgozók számára nem áll nyitva a részmunkaidős foglalkoztatás lehetősége, aki munkavállaló, azt nem lehet kivonni a negyedévi hajrák, a túlórák alól, nemigen változtatható a munkarend, stb., a beteg ember egészségi állapotáért felelős orvos nemigen tehet mást, mint hogy páciensét tartósan *keresőképtelenné* nyilvánítja, és előbb-utóbb leszázalékolását kezdeményezi. Plasztikusan fejezik ki ezt a konfliktusos helyzetet a leszázalékolás diagnózisai. 1985-ben az új rokkantnyugdíjasok 63 százalékát szív-érrendszeri, illetve mozgásszervi betegségek, valamint pszichiátriai problémák (mindenekelőtt neurotikus panaszok) miatt nyilvánították nyugdíjassá.

Ugyanakkor a növekvő társadalombiztosítási kiadások és a krónikus munkaerőhiány közepette a rokkantosság rendszere körül éles társadalmi harcok folynak. Az ütközések intenzitását jól jelzi, hogy 1985-ben a 71 300 új igénylésnek mindössze a felét (36 200 személy kérvényét) hagyták jóvá a döntéshozó orvosszakértői és társadalombiztosítási szervek. 28 500 esetben (az összes benyújtott igénylés 40 százalékában) a munkaképesség-csökkenés mértékét 67 százalékosnál kisebbnek találták, márpedig — tudjuk — nyugdíj csak 67 százalék felett jár. További adalék, hogy csupán 6600 esetben találtatott a munkaképesség elvesztése véglegesnek. 64 700 beteget a hatóságok egy-két éven belüli felülvizsgálatra rendeltek, hogy bizonyos idő múltán lehetőség szerint újra „munkába állítsák” őket. Mindemellett a leszázalékolás mértékét időről időre szigorú adminisztratív korlátozások igyekeznek visszaszorítani. A számadatok azonban azt jelzik, hogy a kontroll e formái a folyamatot nem állítják meg, legfeljebb a bizalmatlanság és a gyanúsítgatás légkörét mérgesítik tovább.

Pedig a leszázalékolás nem az orvos és a beteg belügye.

Egyrészt komoly gazdasági érdekek fűződnek hozzá. Mindenekelőtt vállalatiak. Hiszen az alacsony bérek és a bérszabályozás kötöttségei mellett a munkahelyeknek — hogy „belül” a gazdálkodás szükségleteihez igazodó forrásokat teremthessenek — elemi érdekük fűződik az éves bérmaradványokhoz. Márpedig azok elsőrendű forrása táppénzen lévő, illetve a leszázalékolás 6—9 hónapig tartó eljárásait éppen végigjáró dolgozóik bére.

De a központi érdekek sem mellőzhetőek. A mind több feszültséget generáló létbizonytalanság és munkanélküliség mellett egyes dolgozói rétegek magas táppénzbevételi és leszázalékolási aránya teremt lehetőséget mások — legalább átmeneti és szerződéses — foglalkoztatására. Ez a „csere” — ha az egyének számára nem is megoldás, de — formálisan csökkent a munkanélküliséget, s így az „igazi” munkahelyteremtésre irányuló társadalmi nyomást. Arról azután nem is szólva, hogy a nyugdíj még mindig összehasonlíthatatlanul „olcsóbb”, mint az emberhez méltó munka feltételeinek sokmilliárdos beruházásokat igénylő programja volna.

Mindezt azért kell hangsúlyoznunk, mert manapság ijesztően sokszor hangzanak el a társadalom különböző csoportjait — így a „fellazult munkaerőcsű” rokkantakat — illető vádak. E vádak a rendszer mű-

ködéséből fakadó problémákat individualizálják. S bár írásomban azt igyekeztem hangsúlyozni, hogy a munkahelyekről való „korai kivonulás” mindenekelőtt az emberek csendes szabadságharcának terméke és eredménye, ez nem változtat azon, hogy e szabadságharc folytatása az államnak és a gazdaság adott működésének is érdeke. Aki tehát ebben ma a feltételek alapvető változtatása nélkül „rendet” kíván csinálni, az — akár tudja ezt, akár nem — elnyomást, kiszolgáltatottságot, politikai feszültséget és — nem utolsósorban — gazdasági zavarokat terem.

Jegyzetek

1. Az eddigiekben hivatkozott adatok forrása: az 1970. évi Népszámlálás, illetve az 1984. évi Mikrocenzus adatai alapján végzett saját számításaim.

2. A nemzetközi trendekkel vág egybe az is, hogy hasonló aránycsökkenés a nyugdíjkorhatárt közelítő nők foglalkoztatottsága terén nem figyelhető meg. Bár — mint az előbb láttuk — a korai nyugdíjazás a nők körében is terjed, de az egyelőre párhuzamosan halad a megfelelő korosztályok foglalkoztatottságának bővülésével.

3. Persze igaz az, hogy egy — kisebb — részük (mintegy 24–27 százalékuk) a nyugdíj mellett az első gazdaság munkahelyein (is) vállal újra munkát. E másodlagos (többnyire részmunkaidős) munkavállalás feltételei és körülményei azonban lényegesen különböznek korábbi, teljes munkaidős foglalkoztatásuktól, s ennyiben sok hasonlóságot mutatnak a nyugdíjasok — az előzőnél jóval kiterjedtebben gyakorolt — második gazdaságbeli munkavégzésével. E munkavállalás az esetek többségében részmunkaidős, s mind a munkaidő kötöttségeit, mind a betöltendő munkakörre vonatkozó előírásokat, mind a munka körülményeit illetően a feltételek általában rugalmasabbak korábbi „teljes” foglalkoztatásukénál. Ebben persze fontos szerepet játszik, hogy a nyugdíjasok foglalkoztatásához a vállalatoknak, intézményeknek másfajta érdekeik fűződnek, mint a teljes munkaidős foglalkoztatáshoz. Nyugdíjas munkavállalók körének kiterjesztésével vagy csökkentésével befolyásolni tudják belső munkaerőhelyzetüket, továbbá, a kifizetett alacsony bérek révén — a bérszabályozás kötöttségei közepette — némi mozgásteret nyernek az „igazán fontos” munkaposztokon lévő dolgozók jobb megfizetésére. Mindez „rugalmassítja” belső gazdálkodásukat. Ráadásul úgy, hogy közben — és ezt jól tudják — az érintett nyugdíjasok legalább minimális megélhetésének biztosítása nem az adott vállalat, hanem a társadalombiztosítás felelőssége.

4. Ez persze nem zárja ki (sőt, feltételezi), hogy a felnőtt lakosság teljes körű munkavállalásának előmozdítása egy, a maga nemében koherens gazdaságpolitika, gazdaságfejlesztési stratégia, szociálpolitika és ideológia szempontjait követve. A politikai cél primátusa éppen e szervesen egybeépült ideológia, gazdaságpolitika és szociálpolitika révén volt érvényesíthető.

5. A felvétel „hátrányos munkahelyi körülmény”-ként a következőket vette számításba: egészségre ártalmas munkahely; túlóra; elbocsátástól való félelem; több műszakos munkarend; egyéb hátrány.

6. A szélesebb értelmezésű munkaidőalap az időmérleg-adatokból becsült, éves szintre számított társadalmi munkaidőalap, amely felöleli az aktív keresők főfoglalkozásként végzett munkájából, illetve a lakosság nem-mezőgazdasági jövedelemkiegészítő munkájából kialakult „szűkített társadalmi munkaidőalap”-on kívül a mezőgazdasági kistermelés és a házilag építkezés időráfordításait is.

7. Időmérleg. (A magyar társadalom életmódjának változásai az 1977 tavaszi és az 1986 tavaszi időmérleg felvételek alapján.) (A bevezető tanulmányt írta Harcsa István és Falussy Béla); KSH, Budapest, 1987.

8. A számításokat bővebben bemutattam „Az egészségügy betegségei” című könyvemben. KJK, Budapest, 1986.

9. Józán Péter: Halandóságunk a nyolcvanas években; in: „Arat a magyar” a Szociálpolitikai Értesítő és a Fejlődés-tanulmányok sorozat különszáma; Budapest, 1988.

10. A végzetes kimenetelű balesetek között a 80-as évek eleje óta a közlekedési balesetek aránya csökken.

11. A korai kivonulásnak a társadalombiztosítás jelenlegi szabályozása mellett két csatornája van: a kordedvezményes nyugdíjazás és a leszállékolás. A kordedvezmény a „különösen” nehéz feltételek között dolgozók bizonyos csoportjait illeti meg. Ma mintegy 100 olyan munkakör van, amelyben a korai kivonulás e módjára lehetőség nyílik. A kör bővítését időről időre egyes szakszervezetek harcuk zászlajára tűzik. Az általános munkaerőhiány — a munkanélküliség megjelenése által nem mérsékelve — nyomása mellett azonban e gyenge szándékok a foglalkoztatáspolitikai kemény falaiba ütköznek. Az 1984-es Mikrocenzus adataiból kiszámítható, hogy a 60. életévük betöltése előtt nyugdíjazott férfiak nem egészen egyharmada „kordedvezményes” nyugdíjas. A kivonulás e formája igen rugalmatlan, s nem igazodik sem az egészségi állapot, sem a munkaerőhelyzet változásai díktálta szükségletekhez. Ezért mind a munkáltatók, mind a munkavállalók érdekei (illetve azok időnkénti ütközése) elsősorban a másik forma, a leszállékolás körül összpontosulnak.

12. A nők körében a tendenciák hasonlóak, bár a rokkantnyugdíjasok arányai jóval alacsonyabbak.

A jóléti pluralizmus első jelei Magyarországon

A 80-as évtized szociálpolitikai folyamataiban három fontos, egymást erősítő változást regisztrálhatunk:

a) a szociális problémák száma és halmozottsága rohamosan emelkedett, gyakran egészségügyi és mentálhigiénés betegségeket is okozva. Ugyanez fordítva is egyre gyakrabban megfigyelhető;

b) az az állami szociálpolitikai és egészségügyi rendszer viszont, amely eredetileg a fenti problémák megelőzésére és kezelésére volt hivatva, egyre kevésbé tudta feladatát megoldani, ezért

c) új szervezetek, mozgalmak jelentkeztek, eleinte kemény harcban az állammal, az utóbbi években egyre inkább elfogadott státuszt nyerve, a beleszólás igényével és a gondok enyhítésének ígéretével. Párhuzamosan a meginduló állami szociálpolitikai reformtörekvésekkel ezek létjogosultságát egyre jobban elismerik.

Az első pont alatt felsorolható (fájdalmas) változások sora a növekvő elszegényedéstől a hajléktalanok számának emelkedésén át a munkanélküliség megjelenéséig egyre jobban ismert — és úgy tűnik, be kell rendezkednünk arra is, hogy az előttünk lévő hosszabb időszakban ilyen ismereteink csak gyarapodni fognak.

Az elmúlt időszakban egyre ismertebbé vált a szakmai és laikus olvasóközönség előtt is az ellehetetlenülő állami szociálpolitika helyzete, válságtüneteinek elemzése.

A szociálpolitikai rendszer belső ellentmondásait a gazdaságpolitika tudatos lépései, elsősorban is az 1968-as, piacpárti gazdasági reform tovább élezték. A reform, majd az 1972-es megtorpanást követő 1978-as gazdaságirányítási fordulat, mely ismét a piac, a vállalkozás jelentőségét hangsúlyozza, élesebben vetette fel a kérdést: mi lesz azokkal, akik a hatékonyságot, intenzitást, minőséget — egyébként nagyon helyesen — a középpontba állítani igyekvő gazdaságban gyengének, versenyképtelennek bizonyulnak, akiknek különböző okok miatt nincsenek „piacon eladható képességeik”? A régi mechanizmus szociálpolitikája erre nem ad választ.

Az új gazdaságpolitika tehát új szociálpolitikát is kíván. Erre bizonyára egyrészt az lesz jellemző, hogy a személyi szolgáltatások a szintén megreformált juttatások rendszerével egyenlő fontosságra tesznek szert, míg a természetbeni juttatások rendszerének jelentősége csökken. Másrészt megszűnik az állami ellátás monopolhelyzete, és egy új szociálpolitikai paradigma, a *vegyes szociálpolitikai rendszer* alakul ki.

A továbbiakban a cikk ennek a kialakuló új rendszernek *néhány* kérdésével foglalkozik, de nem érinti a társadalombiztosítás reformelképzeléseit, bár bennük szintén megjelennek vegyes rendszerbeli jelenségek — amelyek biztos, hogy nagy vitákat fognak kiváltani.

A vegyes rendszerre való áttérés első jelei — az első újabbkori, nem állami szociális intézmények megalakulása

Az új paradigmának a következő tézisei formálódnak:

- Születőben van egy egyre jelentősebb, sokféle szolgáltatást nyújtó és sok-funkciójú, nem-állami szociális szféra, melyben profit és non-profit célú vállalkozók, egyházi és világi szociális innovátorok (szakmai és szociális érdekvédelmet kereső, politizáló közösségek és önszervező csoportok) vesznek részt.
- A szociális ellátást a demokratikus állam intézményei és a civil társadalom fentebb felsorolt szereplői közösen, szerződések alapján, vegyes rendszerben valósítják meg, amely rendszerben az állami költségvetésre támaszkodó közigazgatási apparátusnak csak egyik szociálpolitikai funkciója az egyes állami szociális szolgáltatások közvetlen megszervezése és fenntartása.
- A másik, hasonlóan fontos funkciója a félvállalkozási és karitatív — non-profit — önkéntes szerveződések forrásainak részleges vagy teljes biztosítása, valamint
- az állami, vállalkozási, félvállalkozási és karitatív „non-profit” elemekből együttműködő rendszer szervezése, legkedvezőbb feltételeinek különböző eszközökkel való biztosítása.

A hipotézis az, hogy egyrészt az ezen új paradigma alapján kiépülő vegyes szociális ellátási rendszer kiterjedtebb és — mind gazdasági, mind lélektani szempontból — magasabb színvonalú szociális ellátást tud nyújtani, mint az egyre inkább ellehetetlenülő állami rendszer, másrészt pedig e paradigma alapján több esély van egy gyakorlatilag teljeskörű, magas színvonalú szociális, higiénés és mentálhigiénés, s egyben az érdekelteket is bevonni képes ellátási rendszer megvalósítására.

A vegyes rendszer nagyobb lehetőségeket teremt források bővítésére, rugalmasabb rendszert és jobb érdekeltséget biztosít. Az új paradigma bonyolult társadalmi változások, folyamatok részeként alakul, formálódik. A gazdasági reform évekkel, a politikai reform is lépésekkel előzi meg az 1990-re várható szociálpolitikai reformot. Az első változások azonban, amelyek mintegy előkészítették az új paradigma lassú térnyerését, már 10 éve elkezdődtek. 1979-ben alakult meg a Szegényeket Támogató Alap (SZETA), (ld. még Győri, 1988, valamint Lévai Katalin interjúját Solt Ottiliával e számunkban) amely spontán szerveződésű, szociális célú csoportként próbált segíteni néhány szegényen egy olyan időszakban, amikor hivatalosan még nem ismerték el a szegénység tényét Magyarországon.

Másfajta lehetőséget teremtett az 1981-es vállalkozói törvény, amivel először az 1982-ben alapított LARES Humán Szolgáltató Kiszövetkezést próbált élni. (Lényegében máig tartó és egyre feszítőbb ellentmondás, hogy a résztvevőknek nem profit-orientált céljaik ellenére profit-orientált vállalkozói versenyfeltételek és szabályozás közepette kell a fennmaradásért küzdeniük.)

A 80-as évek elején jelentős, a családok életvitelét érintő területeken jelentkeztek hiányok, léptek fel működési zavarok, elsősorban a gyermekek nevelésében és gondozásában, az idősek ellátásában és a családban jelentkező diszfunkciók, krízishelyzetek kezelésében. Ezen szolgáltatásokat jelölte meg a LARES alaptevékenységeként. A kisszövetkezet megalakulási engedélyezését megelőzően az alapítók sajtóvitában igyekeztek meggyőzni a szociálpolitika állami monopóliumát fenntartani igyekvőket a vegyes rendszerre való áttérés szükségességéről — sikerrel. (Hegyesi—Siklaky, 1981.) A LARES-t további, bár igen kis-számú, szociális vállalkozói kezdeményezések és más típusú — érdekvédelmi, karitatív, önszolgáltató non-profit szolgálatok, alapítványok és profit-célú szervezetek megalakulása követte. (Győri, 1988).

A magyar vegyes szociálpolitikai modell összefoglalóan a következő típusú szervezetekből áll (az állami és régebben meglévő nem-állami szervezeteken kívül):

- a) önkéntes érdekvédelmi szervezetek, mint például:
 - Szegényeket Támogató Alap (SZETA)
 - Nagycsaládosok Egyesülete
 - Szociális Munkások Egyesülete
 - Mozgássérültek Egyesületeinek Szövetsége
- b) önkéntes egyházi szolgálatok, intézmények, mint például:
 - Református Iszákos Mentő Misszió
 - Kallódó Ifjúság Baptista Ága (drogmentő)
 - Római Katolikus Szeretetszolgálat Mentálhigiénés szolgálat
- c) önkéntes egyesületek, szövetségek, önszolgáltató klubok:
 - Autista gyermekek szüleinek klubja:
 - Alkoholelles klubok
 - Rákos betegek klubjai
- d) részben non-profit vállalkozások (félvállalkozások), például:
 - LARES (Családsegítő Humán Szolgáltatások)
 - TOLERANCIA (tanácsadás)
 - MINERVA (közvetítés)
 - SZIGET (rehabilitációs foglalkoztatás)
- e) Alapítványok, mint például:
 - Soros-Alapítvány
 - Rubik-Alapítvány
- f) profit-érdekelte vállalkozások, mint például:
 - Pszichoteam (terápia, könyvkiadás, tréningek)
 - EZEREGY Szolgáltatás Szervező gmk.

Ezen nem-állami szervezetek jelentősen eltérnek egymástól is. Az első csoport szervezetei megalakulásukkor elsősorban politikai jelentőségűek, hiszen áttörték azt a tilalmat, miszerint társadalmi csoportok nem léphetnek fel saját ügyeik védelmében. Az Egyesületi Törvény legalizálta az ilyen típusú szervezetek létét, így azok idővel inkább szakmai, semmint politikai szervezetekké válnak, megőrizve azért sokat politikai karakterükből is érdekvédelmi feladataikon keresztül.

Az egyházi típusú szolgálatok helyzete megint más. Évtizedek kiszorító, felszámoló, elfojtó politikája után támogatott intézményekké váltak a különböző egyházakon belül, főleg a hiányterületeken szervezett szolgáltatások (drog, alkohol, idősgondozás) révén.

Ugyancsak rohamosan nő a probléma-orientált, önszolgáltató klubok, csoportok száma is, melyek egy-egy problémával küzdő csoportot fog-

nak át. Megjelenésük az önszervező csoportok elterjedését is jelenti egyben.

Témánk szempontjából a *non-profi célú vállalkozói csoport* helyzete a legproblematiszabb. Ezek ugyanis azok a szervezetek, amelyek valódi lakossági szociális szolgáltatást kívánnak nyújtani, ám anélkül, hogy rendelkeznének intézményi háttérrel és/vagy állami támogatással, önkéntes adományokkal.

Amíg az utolsó csoport tagjai, a *profit-orientált vállalkozások* a fizetőképes keresletet kívánják kiszolgálni, s így meg tudnak élni és létezni, jómódú rétegekre támaszkodnak, addig nehezebb a helyzete azoknak a — kényszerűségből — vállalkozói keretekben működő szervezeteknek, amelyek a nem fizetőképes rétegek megoldatlan problémáin igyekeznek segíteni. Új színfolt az *alapítványok* megjelenése. A Soros-alapítvány úttörő kezdeményezése sok embernek és szervezetnek adta meg a lehetőséget, hogy többféle területen forráshoz jusson. Ezzel egyben megtört egy sor állami monopóliumot, (melyek révén jutalmazni és büntetni lehetett). Jelenleg kb. hatszáz alapítvány van az országban, igazán jelentős azonban a Soroson kívül alig akad. Nem is igen várható, hogy hazai tőkéből egyhamar jelentős összeg jut alapítványra, hacsak nem vegyes rendszerben (több közreműködéssel).

A non-profit célú szervezetek gazdálkodási problémái

A nem-állami szociális kezdeményezések nagy ellentmondása, hogy miközben szellemi és tevékenységbeli függetlenségük létkérdés, gazdasági függetlenségüket általában nem tudják biztosítani állami és/vagy más források nélkül.

Nehéz átfogó képet és ugyanakkor részletező adatokat adni e területről, mivel egyelőre alig van információ, statisztika róluk.

Jelenleg a felsorolt intézmények azon adatai ismertek, hogy mennyi állami támogatást kapnak, és ez hány százalékát jelenti a szervezet bevételeinek:

a) Érdekvédelmi szervezetek:

- Szegényeket Támogató Alap — nem kap állami támogatást;
- Nagycsaládosok Egyesülete: egyszeri 1 mFt;
- Szociális Munkások Egyesülete: egyszeri 1 mFt — ez a bevételek 99%-a (ezen kívül csak a tagdíjakra számíthat az egyesület egyelőre). Tevékenységük adómentes.
- Mozgássérültek egyesületei a tanácsoktól és a központi költségvetéstől kapnak támogatást: 4,6 mFt értékben, ami összbevételeik 50%-a.

b) Egyházi szolgálatok:

Azok az intézmények, amelyek az 50-es évek államosítási hulláma után is egyházi kézen maradtak, mindig is kaptak állami támogatást — általában költségvetésük 75%-át. Az újonnan alakult szolgálatok közül:

- a Református Iszások Mentő Misszió rendszeres állami támogatást nem kap (pl. 1989-ben egy egyszeri 1 mFt-os pályázatot nyert el. Ez költségvetésük 66%-a).
- a Kallódó Ifjúság Baptista Ága rendszeres állami támogatást nem kap. 1989-ben azonban például elnyert egy 700 ezer Ft-os támogatást, ami költségvetésének 45%-a.

- a Római Katolikus Szeretetszolgálat Mentálhigiénés Szolgálat 8 315 550 Ft-ot kap az államtól, s ez költségvetésének 75%-a.
 - c) Probléma-orientált, önsegítő érdekvédelmi egyesületek:
 - Alkoholelles klubok: 100%-os állami támogatásból tartják fenn magukat.
 - Rákos betegek klubjai: állami támogatásból működnek.
 - d) Részben non-profit orientált vállalkozások:
 - LARES: állami visszatérítés 1988. december 31-ig a TB járulék 2/3-ára (az új rendszer kidolgozás alatt)
 - TOLERANCIA: mint fent
 - MINERVA: mint fent
 - SZIGET: az állami költségvetésből a megváltozott munkaképességű dolgozók után 100%-os dotációt kap. (Nem csak ilyen dolgozókat foglalkoztat).
 - e) Alapítványok:
 - az ösztöndíjak adómentesek
 - f) Profit-orientált szociális vállalkozások:
 - nem kapnak állami támogatást.
- A támogatások fenti formái még nem biztosítanak jogszerű, megbízható gazdálkodást a non-profit célú szervezeteknek. Két, egymást nem kizáró javaslat született e tárgykörben:
- a) A szolgáltatást nyújtó intézmény vegyes rendszerű támogatása (Hegyesi—Siklaky, 1988)
 - b) A szolgáltatást igénybe vevő fogyasztó támogatása (Kovács—Giday, 1988; Gayerné, 1988).

Néhány megjegyzés a két típusú javaslatához

- a) Az első javaslat több lehetséges variációban készült el, s ezek az alternatívák közel állnak a jóléti államok non-profit szervezeteinek formáihoz:
 - Az állami költségvetés — közvetlenül vagy a tanácsokon keresztül — vállalja a non-profit típusú szervezetek működéséhez szükséges tárgyi és személyi feltételek egy részét a tevékenység egész idejére vagy csak beinduláskor, esetleg az eredményesség egy bizonyos küszöbéig;
 - Adómentesség, felmentés a társadalombiztosítási hozzájárulás egészének vagy egy részének fizetési kötelezettsége alól;
 - A non-profit szervezetek különböző munkákkal, szolgáltatásokkal való megbízása — pl. egy adott terület időseinek gondozása a tanács megbízásából. Ez esetben pl. a szolgáltatás ára megosztható lenne mondjuk a tanács, a munkahely, a biztosító és a megrendelő között — ez utóbbi szociális helyzetétől függően járulna az árhoz. Alkalmazható a szubszidiaritás elve, amikor is az állam pályázatot ír ki az ellátatlan területek igényeinek kielégítésére;
 - A szociális szolgáltatási törvény előírt feltételek biztosítása. Pl. idősök panziójához (esetleg nyugdíjasok otthonához) az orvosi felügyelet állami ellátása, étkezés biztosítása egy közeli állami intézményből;
 - Rendszeres munkakapcsolat, információcsere és munkamegosztás létesítése egy terület állami és nem-állami szociális intézményei között;

— Közös tulajdonú intézmények felállítása és működtetése, amelyben a vegyes rendszer bármely szereplője részt vehetne.

Ez a javaslat ma pénzügyi akadályokba ütközik. Magyarországon, mivel az óriási külföldi adósság miatt az állam minél több költségvetési tehertől igyekszik megszabadulni. Előtérbe kerülnek a szelektív szociálpolitikai és tiszta piaci megoldások. Az új társasági törvényben sincs utalás „non-profit vállalkozás” típusú intézmény bevezetésére.

Non-profit intézménynek csak az egyesületek és alapítványok minősülnek. Ezzel sajnálatosan kimaradnak azok az egyszerű formációk, pl. egyszemélyes vállalkozások, kisszövetkezetek, amelyek készek lennének kijelenteni, hogy nem profit- hanem fedezet-orientáltak kívánnak lenni, de a fenti két szervezeti forma egyikébe sem tudják magukat besorolni. (A „kijelentés” természetesen ellenőrizhető könyvelést igényel, és megszegése büntetőjogi felelősséggel jár.)

Az intézmények adó- és társadalombiztosítás-fizetési mentességének fő pénzügyminisztériumi ellenérve a „szektorsemlegesség elve”, aminek nevében nem bontják meg az egységes adórendszert. Az adómentes, non-profit vállalkozások hiánya azonban általában nem magyarázható a piaci gazdálkodásra való áttéréssel. Éppen ellenkezőleg: a nyugati irodalom egyértelműen arról számol be, hogy a szociálpolitika non-profit szektora növekvő jelentőségű (Bauer, 1988). Az említett mű szerzője nemzetközi összehasonlító kutatások alapján állítja, hogy a 60-as évektől kezdve gyakorlati és ideológiai jelentőségben növekvő tendenciájú a non-profit orientált szociális tevékenység, ami kapcsolódik a diákmozgalmakhoz, a paternalista-bürokratikus-centralizált jóléti állam nagy rendszereit kritizáló reformtörekvésekhez, az önszorgító, „alternatív” csoportok létrehozását sürgető és az azokat meg is szervező kezdeményezésekhez, a „jótékonyt” „szociális akcióval” felváltani igyekvő önkéntes munka koncepciójához.

b) A szociálpolitikai változások jogi támogatásáról készült PM előterjesztés (Kovács—Giday, 1988), csak az igénylők segélyezését vagy tikkett-rendszerű, havi x Ft/fő természetbeni juttatás odaítélését tartja célszerűnek, a szervezet támogatását nem.

A humán szolgáltató vállalkozásokat támogató pénzügyminisztériumi anyag abból indul ki, hogy ha valódi szükség van szolgáltatásra, de a fizetőképes kereslet csökken, a megoldás az árak (vagyis az igénylők) támogatása. A bevétel alkalmassá tenné az ilyen módon működő szervezetet profit elérésére, és adófizetésre kötelezhető lenne. Ez az elgondolás is fölvet azonban kérdéseket. Ha ugyanis az állam bizonyos humán szolgáltatásokat állami feladat-átvállalásként fogad el, akkor hozzá kell járulnia ennek a szolgáltatásnak a biztonságos — folyamatos ellátásához. Márpedig egy, a piaci hullámvásznak és az árkiegészítés utólagos mechanizmusainak kiszolgáltatott szervezet erre nem képes. A minimális munkafeltételek (pl. koordinátor bérének és a többi költség 50%-ának) biztosítása, adómentesség és társadalombiztosítási járulék visszafizetése esetén várható csak az ilyen intézmények elterjedése. Feltehetőleg, az állam azért nem vállalja az intézményeket támogató „a”-típusú vegyes rendszert, hogy a vállalkozókat más szponzorok felé orientálja. Köztudott, hogy a források szűkülése miatt saját alap-ellátó hálózatainak szintentartását is alig tudja ellátni — bővítésükről ne is beszéljünk! Csakhogy, az állam szerződésben szabályozott keretek között alapellátási feladatokat bízhatna non-profit cégekre, ami valószínűleg, bizonyos esetekben olcsóbb is lenne, mint a saját in-

tézményrendszer fejlesztése. Ez az alternatíva azonban, úgy tűnik, kevésbé vonzó. Az állam inkább köt szerződést az egyházakkal, mint humán-szolgáltató vállalkozásokkal. (Ez a megjegyzés leíró jellegű, és nem a forrásokért folyó harc egyházellenes megnyilvánulása a non-profit vállalkozások érdekében.) Ez valószínűleg jó mutatója az „angol” és „német” típusú úton járó fejlődés különbségének is: a „német” úton (Franciaország, NSZK) járó országok szívesebben bízzák szociális problémáik megoldását az egyházakra, míg az „angol” út (Kanada, Anglia, Ausztrália) országaiban jelentős a nem egyházakhoz kötődő non-profit vállalkozás súlya.

A másik gondot az okozza, hogy egyre növekvő különbség van a piaci és az állami intézményekben fizetett bérek között. A vállalkozói szféra bértámogatása — a piaci árak támogatásán keresztül — csak akkor lenne fenntartható, ha az állami szférában dolgozók bérét is jelentősen fejlesztenék. Erre azonban nem sok remény van a jelenlegi körülmények között. Ha ugyanis az állami támogatás az állami szektorban érvényes órabérekre kívánná kiegészíteni a megrendelő által fizetett díjakat, a rendszer ugyanúgy működésképtelen lenne, mint most. Ennyi pénzért ugyanis senki sem dolgozik, hiszen a legtöbb munkavállaló állami bérének vagy nyugdíjának kiegészítésére vállal plusz munkát.

Összességében a b) változatnak valószínűleg kiegészítő szerepe lesz. Az a) változat „német”-utas fejlődése valószínűleg felgyorsul, míg az „angol”-utas fejlődésnek non-profit illetve részben non-profit kezdeményezései csak akkor tudnak megerősödni, ha irányukban változik az állami politika. Erre van némi remény. Nem azért, mert a részben non-profit vállalkozások erős pozícióból tárgyalhatnak a kormánnyal, hanem, mert a készülő szociálpolitikai reformelképzelések támogatják a lakossági kezdeményezések *gondolatát*. Gyakorlattá azonban ez csak támogató pénzügyi-gazdálkodási rendszer kiépülése esetén válhat. Reménykeltő ez azért is, mert a szerződéses-jogszerű viszony a kis szervezetek autonómiáját csak olyan mértékben érintené, amilyen mértékben az állam bizonyos tevékenységet ír elő felajánlott pénzéért. De hogy felajánl-e pénzt az állam, az a különböző tárcák vetélkedésétől függ. Talán épp a szociális problémák sajnálatos növekedése lesz az a faktor, amelyik a pénzügyi kormányzatot is meggyőzi, hogy a problémák kezelésére is kell pénzt áldozni. Erre utalnak a nemzetközi tapasztalatok is. A non-profit szervezetek ui. akkor játszanak nagyobb szerepet — állítja Bauer (1988) — amikor a jóléti állam gazdasági nehézségekkel küzd. Ilyen értelemben kiegészítő-biztosító tartalék szerepet játszik a nagy rendszerek mellett. Másként fogalmazva, olyan *előnyökkel* rendelkezik az állami szociálpolitikával szemben, amelyek alkalmassá teszik erre, de egyúttal olyan *hátrányokkal* is, amelyek következtében nem ajánlható elméletileg sem, mint egy jövőendő, minden más rendszert helyettesítő megoldás.

Nagy *előnye* a non-profit személyes szolgáltatásokat végző intézményeknek, hogy *rugalmasak*. Ez egyszerűen azt jelenti, hogy a szervezeteket a fogyasztókhöz való közelsége és az igénylők gyakori részvétele a munkában arra kényszeríti, hogy az igényekhez alkalmazkodjanak, hogy kiszolgálják azokat. Ezt a szolgálatot olcsóbban biztosítják, miután az önkéntesek munkája ingyenes és sok szponzort igyekeznek megnyerni maguknak.

Ez utóbbi már egy másik típusú előnyfajtaként is leírható, amenny-

nyiben — megfelelő gazdasági-adózási feltételek mellett — olyan pénzügyi forrásokat nyit meg a szociális ellátás számára, amelyeket az állami intézmények lényegében nem tudnak elérni. Végül, sajátos felépítésüknél fogva, alkalmasak nem átlagos élethelyzetű embereknek *foglalkoztatást, munkát* biztosítani. Komoly *korlátja* viszont a non-profit szervezetnek, hogy lényegében magánakciókra épít, pénzügyi és foglalkoztatási értelemben egyaránt. Ha emellett nincs kötelező-belátható-betervezhető társadalombiztosítási rendszer kiépítve, az igénylők kiszolgáltatottsága rendkívül megnő, hiszen ez a szektor nem *kötelezhető* semmilyen tevékenység ellátására. Gyakorlatban is tapasztalható, hogy non-profit szervezetek viszonylag nagy számban „kiegnek”, megszüntetik tevékenységüket. Ily módon a társadalmi egyenlőtlenséget fokozná a társadalombiztosítási rendszerek hiánya, hiszen a jobb módú emberek akkor is meg tudnák vásárolni magasabb áron a szolgáltatást, ha a non-profit szervezet leállna. Mindez nem igaz viszont a szegényebb rétegekre.

A közép rétegekről még egy szempontból említést kell tenni. Az ő képviselőik dolgoznak általában önkéntes segítőként, de gyakran az eltérő értékek, szokások és képzetlenség miatt nehezen tesznek eleget a professzionális szociális munkások elé állított etikai kódex ajánlásainak. Gyakori tapasztalat az is, hogy — főleg a régebben létrejött non-profit szervezetek — elvesztik kezdeti frissességüket, elkötelezettségüket. Naggyá, bürokratikusá, az ügyintézők távolságtartóvá, formálissá válnak, s új emberek nehezen kapcsolódnak a szervezethez.

A non-profit vállalkozások magyarországi elterjedésének tehát többszörös gátjai vannak — a Bauer által összefoglalt nemzetközi és saját magyarországi tapasztalataink alapján:

- Maguk a non-profit szervezetek rendelkeznek egy sor hátránnyal, amelyek az adott társadalmi környezetben döntőnek bizonyulhatnak.
- Egy másik akadály adott esetben az állami szociálpolitika abszolút túlsúlya. S ez lényegében független a társadalmi rendszertől, mert pl. az erősen szociáldemokrata orientációjú, s így az állam szociális felelősségét hangsúlyozó Svédországban is rendkívül gyenge és fejletlen a non-profit szektor.
- Ehhez társul az a sajátos magyar helyzet, hogy az állam mellett nincsen más jelentős tőke, ami a területről kivonuló vagy azt birtokba sem vevő állami szolgáltatást pótolná vagy azt kiegészítené. Így az állam saját költségvetési problémáit piaci vállalkozások támogatásával igyekszik megoldani, s nehezen fogadja el a nem-piaci, de nem is állami vagy egyházi intézmények támogatásának gondolatát és gyakorlatát. Ennek praktikus okok mellett valószínűleg kulturális-történelmi okai is vannak.

A fejlett non-profit (vállalkozói és nem-vállalkozói) szektorral rendelkező országok a szociálpolitika történelmi kialakulása szempontjából két csoportba sorolhatók:

- Az első csoportba tartoznak azok az országok, amelyekben a non-profit tevékenység egyrészt paternalisztikus — felülről szerveződő — reformokhoz, másrészt keresztényi szolidaritáshoz és szociális doktrínákhoz kapcsolódik. Értékeit is innen meríti a kialakuló non-profit tevékenység. Tipikusan ilyen országok a „német” típusú szociálpolitikai utat bejárt Ausztria, NSZK, Franciaország, Olaszország, sőt Japán is, ahol erős állami szociálpolitika mellett az egyházi szervezetek kiemelkedő szerepet játszanak.

— A másik csoportba azok az országok tartoznak, amelyekben a szociálpolitika alulról szerveződik felfelé (angol út). Jellemző rájuk a református szellemiségű és a polgári liberalizmus, aminek következtében erősen hangsúlyozódik az egyén felelőssége saját sorsáért, de egyben közösségének kötelezettsége is a bajba kerültek támogatásában. Ez egyben magyarázatát adja a nagyszámú önkéntes jelenlétének ezekben, vagyis az angolszász országokban, Európában és a tengeren túl, ahol is a jóléti államok sokféle, erős és jól szervezett közösségi non-profit szervezetekre támaszkodhatnak.

Magyarország szociálpolitikája történetileg „német” típusú úton fejlődött, de most abban a sajátos helyzetben van, hogy mind a két típusú szociálpolitikai koncepció mozzanatai jelen vannak és harcolnak egymással.

Gazdasági liberalizálódás és az állami szociálpolitika viszonylagos súlyának csökkenése figyelhető meg az alulról szerveződő profit- és non-profit szervezetek megjelenésével. Ez inkább az „angol” út lenne, de egyelőre annak sikerességéhez hiányzik egy erős önszerveződő szociális mozgalom és intézményrendszer. Másrészt újjáéled az egyházi szociálpolitika, ami a „német” út erejét is bizonyítja.

Vajon melyik szociálpolitikai koncepció győz végül is? Vagy ebből a szempontból is vegyes rendszer jön létre, ami tulajdonképpen jó megoldás lenne?

Általában azt mondjuk, hogy történeti-szociálpolitikai tapasztalatok szerint az a szociálpolitikai érdek találja meg a maga helyét, amelyik gazdasági mechanizmust is ki tud magának alakítani, illetve amelyik az ellentétes gazdasági érdekek közül valamelyik által hatékony támogatást nyer. Például a múlt században akkor nyert jogot a vállalati szociálpolitika, vagyis akkor tudták elfogadtatni a Parlamentben a vállalati költségeket, s így a termékek árát növelő, adott esetben ezzel a versenypozíciót rontó jóléti kiadásokat, amikor a tőkeerős vállalkozók felismerték, hogy ha ezt kötelezővé teszik, a gyengébbeket tönkre tudják tenni.

Nos, ebből a szempontból van *némi* esélye a non-profit vállalkozásnak (mégpedig mind „angol”-, mind „német”-utas változatban). Léteznek ugyanis olyan valós állami és lakossági érdekek, olyan szolgáltatások iránti igények, amelyeket jól kielégíteni jelenleg nem képesek. A megismertek mellett pl. olcsó játékkészítés, régi-, használt bútorok felújítása, használtcikk kereskedelem, lakások kiürítése, munkaerő közvetítő szolgáltatás [amennyiben az állam feloldja a 2/1985. (III. 1.) és az ezt módosító 4/1986. (II. 9.) sz. ÁBMH rendeleteket, melyek szerint a munkaerő közvetítés állami monopólium], ezek a vállalkozások egyben felválthatnák a kevésbé vonzó közhasznú munkavégzést a munkanélküliek egy részének foglalkoztatására. Ennek szervezéséhez is kell azonban állami segítség, pl. helyiség, fizetett szakértő cégvezető, adómentesség, stb. formájában. Az iskolát elhagyó fiatalok foglalkoztatásának talán az a legjobb módja abban az esetben, ha nem találnak munkát.

Konklúzió

A nehézségek ellenére a jóléti pluralizmus vonzó szociálpolitikai eljárási forma és jól illeszkedik a most végbemenő változásokhoz. Magyarország gazdasági, politikai és szociálpolitikai átalakulása elsősorban az állami/nem-állami, centralisztikus/pluralisztikus, nem-piaci/piaci

tengelyek mentén megy végbe, és e fejlődés eredményezte többek között a non-profit humán szolgáltató vállalkozásokat és más, nem állami szociális kezdeményezések megjelenését is. A vázolt szociálpolitikai és gazdasági válságjelenségek és a meglévő jogos, kielégítetlen igények ismeretében ez a logikus fejlődési lépcső. A hat különböző forma közül a legbizonytalanabb a részben non-profit vállalkozások sorsa. Az eltelt évek során ugyanis ezek az intézmények nem kerültek bele sem a gazdaság, sem a szociálpolitika rendszerébe: mintegy áldozatai a szociális és gazdasági érdekek vetélkedésének. Határterületen vannak, de ott önmaguk fennmaradni alig tudnak. Terjed azonban a felismerés, hogy rájuk is szükség van, s különböző tárcaközi egyeztető anyagokban is fel-felbukkan ez a terv. Így pl. a SZEM szociálpolitikai reform-elképzelése és a Munkaügyi Kutató Intézet jelentése is fontos szerepet szán a non-profit vállalkozásoknak, pl. a foglalkoztatási gondok enyhítésében és általában a szociálpolitikai problémák megoldásában. Ahhoz azonban, hogy paradigmaváltás valóban végbemenjen, és ne maradjon meg ebben a mostani felemás állapotban — amikor jelentős vegyesrendszerbeli megoldások nem tudnak széleskörűen elterjedni, a következőkre lenne szükség:

- ki kellene részletesen dolgozni — létező rendszerek felhasználásával — a non-profit vállalkozás gazdasági-pénzügyi-jogi konstrukcióját. Ebben szerepet kell adni minden olyan eszköznek, amely elősegítibiztosítja a szociális non-profit vállalkozásokat, mint pl. adómentesség, társadalombiztosítási befizetés visszatérítése, természetbeni támogatás, pályázati rendszer, és fel kellene használni a legfejlettebb, vegyes rendszereket biztosító szabályozási tapasztalatokat (pl. Anglia, Finnország, Ausztria);
- fel kellene mérni a helyi szükségleteket mind a keresleti, mind pedig a kínálati oldalon;
- olyan tanácsadó intézményeket kellene felállítani, amelyek térítésmentesen segítik a non-profit vállalkozások beindulását, s amelyek később is informáló-integráló szerepet játszhatnak;
- végül ki kell dolgozni az állami non-profit intézmények reformját is, valamint a két szféra egymáshoz való viszonyát.

Az ilyen vállalkozások haszna az, hogy esélyt és keretet adnak olyan non-profit vállalkozási tevékenységek szervezésére, amelyek integratív módon összekapcsolják a humán szolgáltatást nyújtót az arra igényt tartóval. Ugyanakkor a — remélhetőleg — elszaporodó intézmények helyettesíthetnék az állami szolgáltatásokat is az adott hiányterületen illetve azok versenytársaként is felléphetnének jobb minőségű és olcsóbb ajánlat esetén. Maga a rendszer használható nemcsak szociális területen.

A vegyes rendszer a társadalombiztosításban, közművelődésben és egészségügyben is felhasználható, bár ezeken a területeken inkább csak annak vagyunk a tanúi, hogy egyre több piaci elem jelenik meg (pl. magánbiztosítás, magánpraxis szélesedése, pénzes szolgáltatások stb.). Természetesen, a vegyes rendszer is előnyök és hátrányok kombinációja, amelyeket az alábbiakban lehet összefoglalni:

A rendszer előnyei

- gazdasági teret ad a szociális vállalkozásnak;
- új forrásokat nyit a szociális ellátás számára;
- biztosítja a mindig létező, kielégítetlen, nem vagy csak részben fizetőképes szociális kereslet rugalmas ellátását;
- bevon és munkával lát el sok embert, akiknek töredék szabadidejük

és/vagy fölös érzelmi kapacitásuk van, akiknek keresetkiegészítésre van szükségük, akiknek adott esetben nincs foglalkozásuk;

- elősegíti lakóközösségek integrálódását és autonóm szükségletkielégítését;
- az állami ellátás biztonságát kombinálja a nem-állami ellátási rendszerek mozgékonyásával, gyorsaságával.

A rendszer hátránya:

- érv lehet a költségvetés szociális célú kiadásainak csökkentésére.

A rendszer nehézségei:

- a költségvetési intézmények jelenlegi szabályai és gyakorlata nehezen engedik meg az ilyen pénzügyi kapcsolatokat;
- vidéken, ahol sok az idős ember, nincs mobilizálható segítség, másrészt a reciprocitás (segítségcsere) hagyományai ellenállnak a pénzért osztó szociális szolgáltatásnak;
- alkuhelyzetet teremt az igénylő, a szolgáltató és a pénzt folyósító intézmény között, amelynek kimenetele nem biztos, hogy az igénylőnek kedvez;
- a rendszerben vannak bizonytalansági tényezők, hiszen a nem-állami szervezetek nem kötelezhetők a szolgáltatás ellátására;
- gyakran felbomlanak, vagy maguk is nehézkessé, bürokratikussá válnak.

Az új szociálpolitikai paradigma születőben van. A tervutasításos állami szociálpolitika intézményei lassan átalakulnak önkorrigáló rendszerű szolgáltató intézményekké, s melléjük zárkóznak fel a különböző nem-állami intézmények. Mindennek már a közeljövőben az lenne a célja, hogy sikeresen kapcsolja össze az egyéni, közösségi és állami erőforrásokat és tenni akarást egy fejlettebb területi szociális ellátás biztosítása érdekében.

Irodalom

GYÖRI Péter: Kisközösségi szociális kezdeményezések. (Megjelent az „Arat a magyar” című kötetben, 1988. MTA Szociológiai Kutató Intézete.)

HEGYESI Gábor — SIKLAKY István: Szociálpolitika kisvállalkozásban? *Figyelő*, 1991/26.

KOVÁCS Jánosné — GIDAY András: Javaslatok családsegítő humánszolgáltatások ösztönzési rendszerének továbbfejlesztésére. (Munkaanyag, 1988.)

Dr. GAYER Gyuláné: Javaslat a humánszolgáltatások továbbfejlesztésére. HNF. 1988.

BAUER, Rudolph: The Independent Nonprofit Welfare Sector in International Perspective, 24th. Congress of IASSW, Vienna, 1988.

Hegyesi Gábor

Dr. Hilscher Rezső (1890-1957)

Személyes vázlat egy tudósról

Ebben a rovatban rendszeresen megjelentetünk szociálpolitika-történeti visszaemlékezéseket, elemzéseket a közel- és régmúlt magyar szociálpolitikájáról. Indulásként azonban legyen szabad egy személyes hangú írással bemutatnom *Hilscher Rezsőt*, aki a két háború közötti progresszív szociálpolitika legjelentősebb hazai alakja volt, s akit épp ezért az *Esélyt* kiadó szociálpolitikai egyesület névadójának választottunk. Írásom személyes hangú, noha Hilscher Rezsőt már nem ismerhettem. De mint később kiderült, ott laktam a közelében, Újpesten. Gyerekként már ismertem azt az igen tekintélyes méretű, erdélyi hangulatot árasztó épületet, amely két sarokkal állt az utcánk mögött, és amelynek kertjében focizni lehetett. Később Hilscher Rezső özvegyétől, az akkor már jóval 90 év felett járó (s három évvel ezelőtt, 101 éves korában elhunyt) Piroska nénitől tudtam meg, hogy ez volt az *Országos Szociálpolitikai Intézet*, a *Settlement*. Nekem ezután a vele és leányával, Emőke nénivel folytatott sok-sok beszélgetés során Rezső bácsivá alakult az ismeretlen nagy tudós, s szinte belső kapoccsá újpesti gyermekkorom és szociálpolitikával foglalkozó felnőttkorom között. Róla való tudásomat — tudásunkat — egyébként éppen Piroska nének köszönhetjük. Ő hívta fel ugyanis a családi életről évtizedek óta cikkező Kovács Juditnak, a Magyar Nemzet munkatársának a figyelmét arra, hogy a család-alapú szociálpolitika nem új felfedezés. Dr. Hilscher Rezső már az általa 1913-ban kiadott, de pénzügyi fedezet híján csak egy számot megért *Szegényügyi Közlemények* című lapban megjelentetett „Megjegyzések a családvédelemhez” című cikkében részletesen kifejtette, hogy nem csupán az egyént, hanem családját, szűkebb és tágabb közösségét kell támogatni. Később a két világháború közötti időszak nemzetközi hírű szociálpolitikusa lett, a settlement Népvédelmi- és Népművelési Osztályának vezetője, a Közgazda-

ságtudományi Egyetem Szociálpolitikai Tanszékének tanára, számtalan cikk, hosszabb tanulmány és egy kiváló összefoglaló könyv, a *Bevezetés a szociálpolitikába* című mű szerzőjeként alkotott időtállót. Ezért is vállalt munkát a hasonló felfogású settlementben, amelynek célja egyszerre szolgálni és segíteni a problémával küzdő embereket szociálpedagógiai és szociális eszközök-módszerek segítségével, másrészt elősegíteni a helyi és szélesebb társadalmi struktúra lassú, lépésenkénti változását is. A családpolitikáról vallott nézeteihez hasonlóan modern elveket hangoztatott magáról a szegénygondozásról is. Vagyis: minél előbb meg kell szüntetni, s helyébe egy erős állami, és azt szervezeten támogató társadalmi szociálpolitikának kell lépnie. Az igazi segítség nem a jótékonykodás, hanem a problémák újratermelődésének megakadályozása — írta. Ezzel lényegében egy társadalompolitikai programot fogalmaz meg — messze megelőzve legtöbb kortársát. Nem véletlen éppen ezért, hogy ő lett az 1930-as években a radikális polgári Magyar Társadalompolitikai Társaság főtítkára, és szerkesztője a társaság kiadványainak, a *Szociális Traktátusnak*, a *Társadalompolitikai Füzeteknek* és a *Társadalomtudományi könyvtárnak*.

Piroska néni aktivitása tehát visszaidézte nekünk azt az embert, aki egy hallatlanul nehéz korszakban is egybe tudta ötvözni a progresszív értékeket a modern elméletekkel, református vallásos hitét a reformer világi tevékenységével, az elméletet a gyakorlattal. Aki egy, az erőt dicsőítő, faszálódó korszakban a társadalmi válság megoldásának talán idealista, de a gyengébb, rosszabb helyzetben lévőket védő formájáért dolgozott. Még hozzá nagyon sokat. Az újpestiek, illetve a Szociálpolitikai Intézetben megfordultak közül még ma is élnek néhányan, akik emlékeznek a settlementben örökösen lóto-futó, ügyeket intéző vagy kirándulásokat-tanfolyamokat szervező emberre. Jogi végzettségű és mélyen igazságpárti lévén, Hilscher Rezső hallatja szavát a helyi és társadalmi konfliktusokban, kritizálja az Újpesti Tanácsot, védi a dokumentumok nélkül ide menekült erdélyieket, elnököl akkori béregyeztetési fórumokon.

Egy „szociális államért” tevékenykedett. Kutatta a „tőke és munka békéjének” lehetőségét (ez ma ismét nem hangzik szentségtörésnek).

A piacgazdaságba beépített szociálpolitikai fékek rendszerének (állami szociálpolitika) és a helyi tanácsok, settlement-típusú intézmények, mozgalmak (együttesen: kommunális szociálpolitika) megfelelő együttműködésében, vegyes rendszerében látta a megoldást. Ez nemzetközi összefüggésében a leginkább egy skandináv-angol modellre emlékeztet, ha egy rendszerben képzeljük el a dán népfőiskolákat, az angol settlementeket és a svéd állami szociálpolitikát. S miközben a harmincas évek Magyarországnak szociálpolitikai kezdeményezései közül sok irredenta-fasisztoid felhanggal jelentkezett, Hilscher mindig biztos etikai érzékkel kerülte el azokat a csapdákat, amelyekbe oly sokan vakon beleestek. Nem kerülhette viszont el az 50-es évek jellemző csapdáját. Ekkor már Pécsen tanít az egyetemen — persze nem szociálpolitikát, hiszen ekkor már „nem voltak szociális problémák” (a Szociálpolitikai Intézetet is feloszlatták.)

Egyik barátjának vélt kollégájával beszélgetett az egyetem folyosóján a kulákkérdésről. Néhány nap múlva kézhez kapta a felmondólevelét — és nem sokkal később szívinfarktusban meghalt. Hilscher Rezső tudományos rehabilitációja, gondolati örökségének és gyakorlati munkásságának megbecsülése jut kifejezésre abban, hogy a róla elne-

vezett Szociálpolitikai Egyesület minden progresszív erővel összefogva tesz újabb kísérletet egy jóléti társadalom megteremtéséért.*

A Dombóvár Városi Művelődési Központ és Könyvtár settlement-jellegű profiljának kialakításához, szociális fejlesztő intézményi tevékenységben történő alkalmazásra *pszichopedagógus* és *családgondozó* (esetleg ilyen munkához elhivatottságot érző, tapasztalt *népművelő*) munkatársakat keres. Érdeklődni az intézmény igazgatójánál lehet a Dombóvár, Hunyadi tér 25. sz. pf.: 69. 7201 levélcímen. Az állások azonnal betölthetők, bérezés végzettség és gyakorlati idő alapján: 8—10 000 Ft/hó. Lakást adni nem tudunk.

*

Az *Esély* szívesen vállalkozik a fentihez hasonló, vagy más, a folyóirat jellegétől nem idegen hirdetések közlésére. Várjuk Kedves Olvasóink közleményeit, felhívásait, hirdetéseit. (A Szerk.)

*1990-ben, dr. Hilscher Rezső születésének 100. évfordulóján az Esély és az Egyesület egy Hilscher-emlékkönyvet kíván megjelentetni. Kérjük olvasóinkat, ha valamilyen írásbeli emléküket vagy szóbeli közlendőjüket lenne vele kapcsolatban, jelezzék ezt a szerkesztőségben. — Előre is köszönjük. (A Szerk.)

Ismerjük meg a settlementet

Bevezető Hilscher Rezső

settlement-történeti írása elé

A hazai — nem túl sokat forgatott — szociálpolitikai intézmény-történet fellapozásakor azt találjuk, hogy az 1870-es évek Angliájából viszonylag gyorsan elterjedő *settlementek* első hírnöke 1912-ben jelenik meg Magyarországon. Újpesten létesül ez a mindvégig legjelentősebbnek is maradó főiskolai *szociális telep* (amit korábban olykor *társadalmi központnak* is fordítottak). Ennek az intézménynek a működése, tevékenysége és története rendkívül sok tanulsággal szolgálhat. Különösen ma, amikor a szociálpolitika eszköztárának, a szociális ellátások tartalmának és formáinak a kérdéseivel ilyen megrendítően szembesülünk. A nevelés és a gondozás, a védelem és a fejlesztés, a prevenció és a terápia szándéka és gyakorlata ebben az intézményben kapcsolódott össze a mai feladataink szempontjából is legígéretesebben. Nem érdemes és nem kell vakon követhető mintát keresnünk vagy találnunk a settlementekben, de meggondolni való példát igenis lehet és szükséges is.

De hát mi is ez, mire is való ez a settlement?

1936-ban a Székesfőváros Népművelési Bizottsága settlement-tanfolyamot szervezett Balatonlellén. Az itt megjelentek, köztük Hilscher Rezső, a következő meghatározást alkották meg és fogadták el: „A settlement (népművelő és gondozó otthon) a társadalmi felelősség érzésével és az adnitudás többletével rendelkező egyéneknek önkéntes letelepedése a szociális elhagyatottságban élő emberek közé azért, hogy azoknak erkölcsi, szellemi és gazdasági érdekeit a jó szomszédság elve alapján, a népgondozás és a népművelés eszközeivel és eljárásaival, tervszerűen és intézményesen szolgálják, s így ezeknek a társadalmi rétegeknek a nemzeti közösségbe való teljes beilleszkedését megteremtse.”

Az azóta sokat módosult, de minden vonatkozásában meg nem oldott, lényegében társadalomfejlesztőinek nevezhető feladatnak nekigyűrűző értelmiségiek jó fél évszázaddal ezelőtt már abban is egyetértettek ezen a balatonlelleli tanácskozáson, hogy „a szegénységből fakadó tudatlanság és a tudatlanságból fakadó szegénység örök körforgásában a szociális gondozás feladata a szegénység, a népművelés feladata pedig a tudatlanság elleni küzdelem. Az elmélyült szociális gondozás minden esetben eljut az ismeretközlés és a nevelés szükségességéhez

— és minden népművelő rábukkan munkája közben a szociális gondozás igényére. Az úttörés kemény munkáján átesett népművelés és szociális gondozás feltétlenül kialakítja az olyan intézménynek a szükségyszerűségét, amely nevel, tanít és egyben gondoz, s amely a gondozottjaiban rejlő emberi értékek aktiválásával, a gondozottak közreműködésével kívánja a közösségi élet jobb formáit megteremteni. Ez az intézmény a settlement, a népművelő és gondozó otthon.”*

Az ezekre a tiszteletreméltó eszmékre törekedve tevékenykedő Újpesti Szociális Telepet 1949. január 1-ei hatállyal megszüntették. Akkortájt, amikor a kultúrpolitikát a társadalomfejlesztés helyett egy ágazat intézményeinek irányítására és vezénylésére szűkítették. Ennek „adekvát” intézményeként létrekólintva a kultúrházakat és ugyanakkor elsorvasztva — különösen a társadalmi, közösségi — szociálpolitikát és szociális gondozást.

Hogy képesek legyünk helyreállítani a társadalomban az emberi viszonyokat, vagyis hogy el tudjunk tervezni és létre tudjunk hozni, továbbá működtethessük újból *egyidejűleg* szociális és népművelő társadalmi intézményeket — ezért lehet különösen időszerű megismernünk a settlement történeti irodalmát. A bemutatást Hilscher Rezső egy nemzetközi kitekintésű összefoglaló írásával illik kezdenünk.

*A settlement (Szerk.: Novágh Gyula, Bp., 1937.) — Hilscher Rezső itt következő írása is ebben, az 1936-os balatonlellel tanfolyam előadásait összegyűjtő kötetben jelent meg.

A settlement-mozgalom

A settlement-munka megindulása. A szociális idealizmus.

A settlement-mozgalom megindulása logikai következménye volt a kritikának, amellyel a társadalmi lelkiismeret a gazdasági liberalizmusnak — teljesen az egyéni érdekeket szolgáló és a társadalmi érdekeket lábbaltipró — törekvéseit kísérte. A gazdasági liberalizmus alapvető elve, hogy a gazdasági életnek megvannak a maga sajátos törvényei, amelyekbe beleavatkozni nem szabad. Ennek az elvnek az érvényesítése a társadalom életében a legridegebb emberi önzést juttatta uralomra. A társadalom két részre oszlott: a jómódúak *kisebb* és a nyomorgó munkástömegek *annál nagyobb* csoportjaira. *Disraeli* szavai szerint az emberiség e két csoportja sokkal kevésbé értette meg egymást, mint két idegen égitest lakosai. Ez a híres „*Két világ*”-elmélet.

A társadalom lelkiismeretének felébresztését elsősorban az a szellemi mozgalom szolgálta, amelyet általában szociális idealizmus néven ismerünk. A szociális idealizmus felfogása, hogy a társadalom bajain *lehet és kell* segíteni. A segítség alapelveinek forrásai a krisztusi igék: a kereszténység tanításai.

Több mint fél évszázada annak, hogy a szociális idealizmus legnagyobbjai: *Thomas Carlyle* (1795—1881), *John Ruskin* (1819—1900), *Arnold Toynbee* (1852—1883) a hozzájuk csatlakozott ifjúság csoportjaival a tényleges munka terére léptek és nemcsak szóban és írásban, de cselekedeteikben is hitet tettek felfogásuk mellett. *Ruskin* „Az utolsónak is annyit, mint neked” írója az oxfordi egyetem diákjait az országútra vezette ki és velük együtt részt vett az útjavítási munkákban, hogy evvel a ténnyel a testi munkás munkájának megbecsülését, a munkással való együttérzést dokumentálja. A szociális idealizmusnak egyre több és több elméleti és gyakorlati szószólója lett, akiknek cselekedetei sokszor Krisztus Kis Szegényének, assisi Szent Ferencnek szent és csodálatos mélységeikig ásó primitívségére emlékeztettek.

Gondoljunk a *Toynbee* kisasszonyokra, akik reggelenként kertjükből virágokat vittek a londoni utcaseprőknek és cipőtisztítóknak. Voltak olyan diákok, akik a csatornába szálltak le a munkásokkal, hogy szolidaritásukat a legpiszkosabb és legutálatosabb munkák végzőivel kifejezésre juttassák. *Toynbee* professzor diákjaival a munkásnegyedeket kereste fel, előadásokat tartva, mert azt a felfogást vallotta, hogy a munkás számára a kulturális felemelkedés hozza meg a szociális felemelkedés lehetőségét.

Ekkor kezdtek Angliában az egyházak intenzívebben belmissziót.

A munkásokkal foglalkozó lelkészek úgy látták, hogy a lelkek megnyerése szavak útján aligha lesz lehetséges, ha a prédikációt nem követi tett. Tettekre pedig elsősorban szociális területen volt szükség s formájuk a szociális gondozás legkülönbözőbb formája volt. Így következnek egymás után az események, így indulnak meg azok a munkatörékvések, amelyekből természetesen születik meg a settlement-mozgalom, mint a kereszténység szociális tanításainak egyik érvényesítési formája.

S. Barnett és a Toynbee-Hall.

Az első settlementet 1884-ben Whitechapellben (London egy külvárosa) S. Barnett (1844—1901) alapította meg, amelyet az apostolkodásban korán elégett, felejtethetetlen Arnold *Toynbee*ről „Toynbee-Hall”-nak nevezett el. Az angol settlement-mozgalom alapvető gondolata az, hogy a magasabb társadalmi körökhöz tartozó ifjúságot a munkásnyegedben rövidebb-hosszabb időre való letelepedés révén a munkássággal közvetlen kapcsolatba kell hozni. A munkások közé letelepedett ifjúság célja: a munkásság valódi helyzetének megismerése s természetesen, adott esetekben, a rajtuk való segítség, a továbbképzésükről való gondoskodás, a közigazgatás tömegelbánása mellett esetleg veszendőbe menő érdekek védelme s általában a szociális helyzet emelése. A munkássággal való közvetlen kapcsolat révén — úgy remélték — a különböző társadalmi rétegek közötti válaszfalak ledőlnek s az ellentétek, ha nem is küszöböltetnek ki, de legalább enyhülnek. A settlement-mozgalomban az a meggondolás is fontos szerepet játszott, hogy a settlement-munka kapcsán az étellel közvetlen érintkezésbe jutott diákság tanulmányainak befejeztével bármilyen életpályára is lép, az eddiginél fejlettebb szociális lelkülettel fogja hivatását teljesíteni. A settlement-mozgalom elindítói mindig kiemelték, hogy azok, akik magasabb képzettséggel bírnak, ezt a képzettséget úgy tekintsék, mint Istentől és a társadalomtól reájuk bízott javakat, melyeket kötelességük megosztani azokkal, akiknek ezekből a javakból vajmi kevés, vagy egyáltalában semmi sem jutott. *Csak a részvét által válunk igazán tudóvá* — mondták a mozgalom magvetői.

A társadalmi egység szempontjainak kiemelésével is folyton találkozunk a settlement-mozgalomban.

Barnett a következő szavakkal hívta a Toynbee Hallba a diákokat: *„Ha aggódtok a szegények miatt, ha részvétet éreztetek a munkások iránt az étellel való nagy birkózásaikban, miért nem jöttök közéjük és éltek velük együtt? De nem mint az előkelőek, akik leereszkednek az alacsonyabbakhoz, nem mint a tiszták, akik az elbukottakon segíteni akarnak, nem mint a tudók, akik a tudatlanokat tanítani akarják, nem mint a élet kifinomultjai, akik izlésüket szélesíteni, terjeszteni akarják, hanem egyszerűen, mint szomszédok, barátok, embertársak.”*

Förster említi azt, hogy egy előkelő hölgy úgy kapott vörhenyt, hogy készülő lovaglóruhájának szabója vörhenyes gyermekét védte meg éjszakánként a hidegtől. A „Times”-ben előkelő dámák levelei voltak rendszeresen olvashatók, akik arról panaszkodnak, hogy rongyos alakok jönnek be az előkelő negyedekbe, kiknek mosdatlansága büzt áraszt és kellemetlenné teszi az utcán való járást. Járványok törnek ki, melyekről kétségtelenül megállapítható, hogy a szegénynegyedek-

ből hurcolják be a fertőző csírákat. Ezek az események egyre szélesebb rétegeket döbbsentenek rá a munkásnegyedek tarthatatlan viszonyaira s egyre jobban egyengetik a talajt a settlement-mozgalom számára.

A Toynbee Hall úgynevezett rezidens-settlement. Ez annyit jelent, hogy a munkatársak egy része bent lakik, és bejáró munkatársaik segítségével bonyolítják le a legkülönbözőbb, a szomszédság minden igényét felismerő és megoldani kívánó munkát. A Toynbee-Hall foglalkozik a cselédleányok kiképzésével, üdülőt tart fenn a kórházból elbocsátott lábadozók számára, van önkéntes mentőszolgálatot teljesítő csoportja, bekapcsolódik a cserkészmozgalomba ifjúsági klubjaival, van jogvédő irodája, kezdeményezi különböző munkásszövetkezetek megszervezését s kezdettől fogva dominál célkitűzéseiben a népművelés gondolata, amelyet előadások, klubok, tanfolyamok és munkaközösségek keretében bonyolít le. A Toynbee-Hall képkiállításokat és hangversenyeket rendez, kitűnő énekkarral rendelkezik, belekapcsolódik a Szabadegyetem mozgalmaiba és munkája hatósugarát úgy igyekszik növelni, hogy munkaközösségeket létesít egyéb szervezetekkel s így az erők összetevése révén olyan célok elérését is biztosítja, melyeknek ellátására egymagában gyenge lenne, pl. a gyermeknyaraltatási akciót egy gyermekvédelmi intézménnyel karöltve bonyolítja le.

Werner Picht, a settlement-mozgalom kitűnő történésze, egyik írásában a Toynbee-Hallra is gondolva, így határozza meg a settlementet: olyan lélekkel bíró organizmus, mely mesterséges szervezkedésből nem támadhat életre, csupán valamely természetes életközösségből fejlődhet ki, ellentétben a többi szociális szervezettel, „genius locit” személyesít meg, külön egyéniséggel rendelkezik. A settlement-munkát az jellemzi, hogy a settlement munkatársai embertársaik iránti kötelességüket nem pénzzel váltják meg könnyű és kellemes formában, hanem saját magukat, képességeiket és erőfeszítéseiket állítják céljaik szolgálatába.

Az angol settlement-mozgalom.

A settlement-mozgalom Angliában rohamosan fejlődésnek indult. Ügyszólván minden jelentősebb helyen létesült egy-két settlement, melyeknek fenntartói között a legkülönbözőbb egyesületeket és alakulatokat találjuk. Londonban zsidó-settlement is alakult. Ennek alapszabályai érdekesen jellemzik a settlement és a népjóléti hivatal közötti különbséget. A népjóléti hivatalnak hivatalos órái vannak, míg a settlement munkatársai éjjel-nappal rendelkezésre állnak a szomszédságnak. A zsidó settlement célja a különböző felekezetek közötti békére, a hazaszeretetre való nevelés, és tevékenységében azokra a kötelezettségekre kíván rámutatni, melyeket a zsidóknak a nem zsidók között teljesíteni kell.

A settlementek adatgyűjtő és feldolgozó szervek is, amelyeknek pionir feladataik vannak. Az angol munkaadók gyakran fordulnak a settlementekhez tanácsért és felvilágosításért, hogy milyen tennivalókat ajánlanak tapasztalataik alapján a munkásság helyzetének megjavítására. Sőt politikusok is igénybe veszik a settlement adatgyűjtését, mikor szociális érdekű törvényjavaslat kerül a parlament elé.

Az angol settlement-mozgalomban kétféle settlement típussal talál-

kozunk. Az egyik típus az, melynek saját berendezése van és teljesen a maga eszközeivel oldja meg a rábízott feladatokat, míg a másik típus munkáját valamilyen fennálló szociális és kulturális intézménynek rendeli alá.

A settlementek szövetségekbe tömörülnek. Jelenleg 42 angol settlement van, amelyekből 32 tisztán női settlement.

Jane Addams. A settlement-mozgalom Amerikában.

A settlement-mozgalom Anglia után Amerikában tört magának első-sorban utat. Az amerikai settlement mozgalom arra a felismerésre építi fel munkáját, hogy a kerület, a város, az állam sok-sok kis közösségszejtéből áll, és a settlement feladata ezekből az egyénien atomizált szomszédságokból valódi közösséget kialakítani.

Az amerikai settlement-mozgalom megindítója *Jane Addams*, aki 1933. május 21-én halt meg. — *Jane Addams* 1888-ban a Toynbee-Hallban kapta első impresszióit, amelyeknek alapján nem sokkal később Chicagóban megteremtette a Hull-House-t. Az a tapasztalat ösztönözte, hogy az amerikai ifjúság is vágyik eszmei ideáljait tetterre váltani, hogy egyre több fiatalember akad, ki Krisztus szellemében szociális segítséget akar vinni a szegénynegyedek életébe, s a settlement-mozgalom annak a kívánságnak megtestesülése, hogy Krisztus szelleme az emberi cselekedetekben külső kifejezést nyerjen. *Jane Addams* a settlement-munkástól azt kívánja, hogy egyéni egyoldalúságaitól, elbizakodottságaitól szabadítsa fel magát, s a settlement számára három célkitűzést állapít meg: 1. biztosítani a demokráciát a szociális életben, 2. eleget tenni az ember belső lényéből fakadó ösztönzésnek, melyet az emberiség haladásának szolgálatába kíván állítani, 3. Krisztus tanításait emberi értelemben felfogni és az életben alkalmazni. Az amerikai settlement-mozgalomban élesen és határozottan bontakozik ki a szomszédság gondolata. A Hull-House igen széleskörű szociális tevékenysége sokszor már túl is haladja a szociális gondozás kereteit és jelentősége egyetemes értelemben szociálpolitikáinak minősíthető. Pl. a settlement egyik munkatársa feldolgozta gyakorlati munkájuk alapján az otthon dolgozó munkások egészségügyi és szociális viszonyait s ezt a jelentést a settlement betérjesztette a kormányhoz. A kormány a jelentés alapján bizottságot küldött ki a viszonyok tüzetesebb tanulmányozására. A munka eredménye egy törvényjavaslat volt, melynek elfogadása érdekében a settlement széleskörű propagandát indított. Esténként népgyűléseket és felvilágosító előadásokat tartott a megfelelő közvélemény megteremtése céljából, kapcsolatot keresett a parlament tagjaival is, s végeredményben a meghozott és elfogadott törvény jelentős mértékben szolgálta a szociális fejlődés gondolatát.

Jane Addams settlementje számos esetben vállalkozott arra is, hogy a munkások és munkaadók között békét közvetítsen. Ilyen módon beleavatkozott a sztrájkba. Hogy ez a beleavatkozás jogos-e vagy sem, arra vonatkozólag *Jane Addamsnak* az a tanítása, hogy addig, amíg a tőkésék a társadalomerkölcsi követelményeket kigúnyolják, a settlement köteles a társadalmi rend védelme érdekében a szociális igazság érvényesítéséért síkra szállani. Így a settlementnek sokszor a szakszervezettel kell együtt dolgoznia még akkor is, ha világnézeti szempontból

azzal szemben ellentétes álláspontot foglal el.

Jane Addams intenciói alapján az azóta létesült chicagói settlementek szövetségbe tömörülve szoros együttműködést szerveztek meg maguk között, amely szövetség külön irodát tart fenn és információs központja a settlementügyeknek. Az amerikai settlementek törekvései alapján alakult meg a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének amerikai szekciója is.

Az amerikai settlement-mozgalom egyik speciális célkitűzése az a törekvés, hogy az amerikai bevándorlókat sikerüljön amerikai állampolgárokká nevelni. Az amerikai szociálpolitikusok azt is fölemlítik, és elismeréssel, hogy a settlementek voltak azok a szervek, amelyek a nagy prosperitás hanyatlásának kezdetén már rámutattak a közelgő munkanélküliség súlyos veszélyeire, igyekeztek a védelmi munka megszervezése érdekében agitálni, sőt tervezeteket is dolgoztak ki a védelmi munka keresztülvitelére.

Az amerikai settlementek ma is első vonalban haladnak a szegénység és nyomor elleni küzdelemben, a legkülönbözőbb intézményekkel egészítik ki a közületi munka által mindig szükségszerűen hiányosan megszervezett gondozási területeket, s nagy anyaggyűjtésük az amerikai törvényhozásnak legjelentősebb támasza.

A német settlement-mozgalom.

A német settlement-mozgalom az 1900-as évek elején indult meg. *Walter Classen*, a későbbi egyetemi tanár, Hamburgban a Toynbee-Hall mintájára alapította meg a „Volkshaus”-t. E népház célja alapszabályai szerint az, hogy otthona legyen olyan közösségeknek, amelyek a különböző néprétegekből származó embereket a kölcsönös bizalom jegyében az életnek szellemi és erkölcsi értelemben való elmélyítését célzó munkában összehozzák és bennük a kölcsönös kötelezettségek iránti érzületet kifejlesztik és erősítik. A settlement a szomszédság-gondolat alapján áll, mint *Walter Classen* professzor 1932-ben a settlementek nemzetközi szövetségének Wilhelmshagen-ben tartott konferenciáján mondotta: „a settlement-munka révén az életvidámságot kell az emberekben felkelteni, s ez a munka a jószomszédságot reprezentálja.” A hamburgi settlement főbb munkaágai: klubok, népművelési előadások, könyvtár és néphivatal.

A népház régi formájában a legutóbbi időben megszűnt.

1911-ben Berlin 6 st.-ben *Siegmund-Schultze* professzor irányítása alatt keletkezett a „Szociális munkaközösség”. A szociális munkaközösség célja a jószomszédság ápolása, az osztálygyűlölet leküzdése, s mint alapszabályaiban olvastuk, alkalmat akar a különböző rétegekhez tartozóknak adni, hogy egymást kölcsönösen megismerjék és megértésük. *Siegmund-Schultze* feleségével s néhány barátjával együtt kiköltözik és letelepszik a munkásnegyedben. Megkísérli a szomszédsággal együttesen a szellemi és gazdasági válság okait megtalálni és leküzdésükben közreműködni. Érintkezésbe igyekszik hozni a nagy, mindenkire érdeklő közös feladatok szolgálatában a különböző néprétegeket, a különböző politikai pártokat és a különböző vallásokhoz tartozókat. A szociális munkaközösség tevékenysége a munkásnegyedekben felmerülő összes fontosabb szociális szükségletek irányában kezdti tevékenységét. A hangsúly a gyermek és az ifjúsági munkára tevődik. A

foglalkoztatás a 6 éves gyermekekkel kezdődik el, akiknek számára képlátó órákat tartanak. Játékcsoportokba kapcsolják be őket, énekkart, meseórákat szerveznek, olvasószobát bocsátanak rendelkezésükre. A 13 évesnél idősebb ifjúság korcsoportok szerint klubokba tartozik. A 11–14 éves leányok klubja a „Glück auf Club”, a 11–14 éves fiúk klubja pedig a „Sturmvogel-Club”. Külön könyvtárklubok is vannak fiatalkorúak és felnőttek részére egyaránt. A settlement-műhelyekben a szomszédság tagjainak alkalmuk nyílik szaktudásuk tökéletesítésére. A nők kézimunka- és varrótanfolyamokra járhatnak, a férfiak mechanikai, ipari irányú tanfolyamokra; vannak torna-, zeneórák, hetenként egyszer előadó- és vitaestek. A szociális munkaközösség esti népfőiskolát is tart fenn Berlinben, wilhelmshageni telepén pedig bentlakással egybekötött otthon népfőiskolát és sérült, ütődött gyermekek részére intézetet. Ugyancsak Wilhelmshagenben létesült a kislakáskolónia, amely a védett családok egy részének olcsó bér ellenében kerétszédésre és kisállattenyésztésre alkalmas területtel összefüggő otthonot biztosított.

A szociális munkaközösség egyik kiadványában a következő részt olvashatjuk:

„Amiként a műveltek körében kevés igaz szocializmust találunk, úgy a munkásságot képviselő pártszocializmus sem igazi szocializmus. Azok, akiknek ideáljuk az igazi szocializmus, csak céltudatos nevelőmunkával érhetnek el hozzá. Nevelésen pedig ebben az értelemben egy új közösségi forma megteremtésére irányuló törekvést kell értenünk, amely az egészen új formájú együttélésből adódhatik csupán. A különböző osztályokból nép csak tudatos együttműködés és együttélés útján válik. Az eddigi tömeg nem nép, hanem csak konglomerátum, atomizált emberiség.”

Érdekes, hogy miként Amerikában *Jane Addams*, úgy Németországban *Siegmund-Schultze* is eljutott ahhoz a gondolathoz, hogy a settlementek keretében nemcsak egyetemi hallgatók, nemcsak akadémikusok dolgozhatnak, hanem mindenki, akinek embertársai számára adnivaló többlete van. A szociális munkaközösségek egyik vezető tagja egy öreg munkás *Venzel Holek* volt, aki csak nemrégiben halt meg. Az itt dolgozó munkatársak közül kiváló egyéniségek fejlődtek ki, akiket azok, akiknek érdekében a settlement munkálkodik, sajátos tulajdonságaik alapján külön névvel ruháztak fel. Így volt többek között: „Munkásbarát, Prédikátor, Tavaszember, stb.”

Tavaszembernek napsugaras lelkülete miatt *Dirk Krafft*ot nevezték, aki így rajzolja meg a settlement-munkás feladatait: „*Segítségre lenni minden vonatkozásban külsőleg, de mindenekelőtt belső értelemben a szomorú, szegény embereknek, akiknek élete sötét, ködös és sáros út, telve munkával és nyomorúsággal. Azért jöttem Berlinbe, hogy ezeket a békétlen, szeretetlen embereket, kik külső életkörülményeik következtében már alig emberek többé, arra az útra segítsem, amelyen boldogabb emberekké válhatnak. Igyekszem minden önzést és élvezetvágyat eldobni magamtól, s az a hivatásom, hogy a küzdő emberek mellé álljak, gyengeségüket hordozni segítsem és őket az emberi boldogsághoz elvezessem.*” A „Tavaszember” 1915. március 15-én hősi halált halt, de az, ami benne élt és benne égett, minden settlement munkás számára követendő példa, a settlement-mozgalom drága öröksége.

A szociális munkaközösség nem rezidens-settlement. A munkatársak

a settlement környékén lakó munkáscsaládoknál vesznek ki albérleti lakást, s emellett, hogy az albérleti díj fizetésével a család terheinek elviselésében segítenek, még jobban belelátanak a család életébe. Megható volt a látvány, amikor az albérlő student szabadidejében odaül házigazdájának asztala mellé, ahol a munkanélküli családfő és gyermekei karácsonyi dísznek szolgáló dobozok papírreteszeivel dolgoznak, hogy munkájával hozzájáruljon a kereset fokozásához. Igaz, meleg testvéri kapcsolat áll fent a szomszédság és a szomszédság érdekében dolgozó között. Politika nincs. Segítenek a családnak gondjai elviselésében. A szociális munkaközösség munkatársai minden hónapban egyszer jönnek össze, amikor az összes, a settlement-munkát érdeklő kérdéseket megbeszélik.

Európai settlement-mozgalmak.

Az osztrák settlement-mozgalom megindítója *Else Federn*. *Else Federn* 1901-ben alapította meg settlementjét Bécsben. A bécsi settlement elsősorban a gyermekvédelmet szolgálja. Akcióival gyermekek és anyák nyári üdültetését biztosítja, külön foglalkozik a nehezen nevelhető gyermekek problémáival és gondot fordít az iskolából kikerült ifjúságra. A bécsi settlement munkatársai között, sajnos, kevés a diák.

Franciaország settlement-mozgalma meglehetősen virágzik. A francia settlement-szövetséghez jelenleg 61 settlement tartozik. Erősen dominálnak az agrár-settlementek. A francia a settlementet gyakran Centre Sociale-nak nevezi s ezt az elnevezést erősebbnek, életteljesebbnek találják. A francia settlementek szoros kapcsolatban állanak a hatósági szociális munkával és kiegészítik azt. Míg a hatóságok a munkanélküliség materiális következményeit, addig a settlementek különösen a munkanélküliség erkölcsi és kulturális ártalmait igyekeznek kiküszöbölni. Igen sokszor a settlement épületében nyernek elhelyezést a hatóságok szociális hivatalai, hogy így az együttműködés még területi vonatkozásban is biztosítható legyen.

A svéd settlement-mozgalom vezére *Nathanael Beskow*, ő vezeti a stockholmi settlementet, amely elsősorban gyermekvédelemmel foglalkozik és különösen jelentős intézménye a napközi otthon. A settlementben a munkanélküli ifjúság számára is van otthon, valamint népfőiskolai tanfolyamok. Itt is igen kevés diák vállalkozik settlement munkára. Svédországban háromféle settlement-típus van: a szocialista munkásság által, egy részvénytársaság által fenntartott és a Beskow-féle stockholmi settlement (összesen 6 settlement).

Norvégiában csak egyetlen settlement van. Oslóban, tipikusan diák-settlement, 14 a bentlakó munkatársak száma s kb. 100 külső munkatárssal dolgozik. A settlementnek van fiú és leányklubja, anyák klubja, sőt külön öregek klubja is. A gyermekek számára külön istentiszteleteket rendeznek, van gyermekkönyvtár és napköziotthon is.

Dániában 1911-ben alakult meg az első settlement, amely tisztán diák-settlement, az oslóihoz hasonló. Ez a settlement templomi hangversenyeket is rendez. A másik koppenhágai settlement is tipikusan diáksettlement, azonban vannak kifejezetten a szociáldemokrata irányhoz tartozó munkatársai is.

Finnországban 1918-ban indult meg a settlement-munka. 5 settlement van, közülük 2 a favágó és fafűrészelő munkások számára. A

settlementek szoros együttműködésben vannak az egyházzal és fenntartási költségeik egy negyedét az állam és kb. 10%-át az egyház biztosítja.

Hollandiában a settlementek többnyire a „népház” nevet viselik. Munkájukat az aktivitás, a társadalmi önkormányzatra való nevelés jellemzi.

Ma már Japánban is erősebben kezd kibontakozni a settlement-mozgalom. Sok olyan settlement van, melyek tevékenységében a kereszténység gyakorlati feladatának szolgálata bontakozik ki, és ez a körülmény az egyház számára lényeges segítséget jelent.

Nemzetközi settlement-szövetség.

A különböző államok settlementjei nemzeti szövetségekbe tömörültek, amelyek azután *nemzetközi szövetségben* kapcsolódtak össze. A settlementek nemzetközi szövetsége nemzetközi settlement-konferenciákat tart. Eddig 5 konferencia volt, az első 1922-ben Londonban, 1926-ban Párizsban, 1929-ben Amersforstban (Hollandia), 1932-ben Berlin-Wilhelmshagenben, végül legutóbb 1936-ban Elfinswardban.

A settlement-mozgalom jövője.

Szükség van-e settlementekre, avagy a közületi szociális gondozás és az intézményes szociálpolitika fejlődése nyomán feleslegessé fognak-e ezek az intézmények válni?

A settlement-mozgalomra talán még soha nem volt ilyen nagy szükség, mint ma, az életviszonyok komplikáltságának idejében, és ezt a szükségességet nem fogja megszüntetni a közületi szociális védelem tökéletesedése sem. A tapasztalatok csak megerősítik azt a felfogást, hogy a szociális törvényhozás fejlődése nemcsak hogy nem vágja el a settlement-munka lehetőségét, hanem ellenkezőleg, kiemeli annak fontosságát, a munkavédelmi alkotások kezdeményezése, valamint ezek eredményeinek kimélyítése terén. A szociálpolitika és a szociális gondozás csaknem valamennyi intézménye társadalmi kezdeményezésből fejlődött, ős-formájukat valamilyen társadalmi kísérletezésben találjuk meg. S a közületi jellegű intézmények megvalósításánál majdnem mindig a társadalmi jellegű munka tanulságaira építenek.

A settlement-mozgalom elindulásakor a munkásvédelmi törvényhozás igen gyenge lábon állott még, és éppen ezért különös jelentőséggel esett latba a settlementeknek a szociális feladatok területén kibontakozó tevékenysége. Kétségtelen, hogy a settlementek megvalósulása nélkül a munkásvédelmi törvényhozás menete lényegesen lassúbb lett volna. A settlementek munkája ezen kívül a szociális problématerületeknek sok olyan részére világított rá, amelyet az élettel való közvetlen kapcsolatok nélkül belátni nem lehetett, és ha a szorosan vett szociális eredetű törvényhozásnak az utolsó 50 év alatti eredményeit értékeljük, nem felejtkezhetünk el a settlementeknek e területen eléggé nem méltányolható közreműködéséről. A settlementek szerepe hálátlan szerep. Az éjszaka kicsiny pislákoló fényeinek látszanak, s mégis biztosan jelzik a vándor számára az utat. Akkor, amidőn a társadalom nagyobbik része erőtlenül áll a szociális feladatokkal szemben, az ipari

forradalom utáni időkben mutatkozó problémák tömegével szemben, a munkásnegyedekbe kivonuló kicsiny akadémikus csoport több szerepettel és hittel, mint amennyi szaktudással és felkészültséggel, csodákat művelhet.

Romantikus álmodozóknak tartották őket, szélmalomlovagoknak, szánakozó mosollyal beszéltek róluk, akik a szalonok környezetét felcserélték a slumok dohos levegőjével, akik a színházak és szórakozóhelyek látogatása és esti kilengések helyett szabad idejükben olyan emberek társaságát keresték, kiknek élete szürkítő robotban nyúvódik el. Nem pénzt és ajándékot visznek nekik, ennél sokkal többet és értékeesebbet: önmagukat.

A settlement-mozgalom jelentőségét különösen két tényező biztosítja mindenkor: a mozgalom hordozóinak gondolkodás nélküli emberi odaadása és a mozgalomnak az élet sodrába való beállítottsága, melynek révén a szociális szükségleteknek újonnan vagy módosuló jelentőségét azonnal regisztrálni képes.

Egyébként a közületi megoldások menete igen lassú. Nem terjedhetnek ki az élet minden vonatkozására és a tökéletességre való minden törekvés mellett is maradnak kitöltésre váró hézagok. A sok eset közül csak egyet említünk. Az északi államokban a közületi gondoskodás az öregek, elhagyottak irányában igazán magas fokon áll, s a settlementek mégis találnak olyan kívánalmakat, amelyek kielégítésre várnak. A koppenhágai settlement öregek klubjára gondolunk, amelynek keretében az egyedülálló, szomorúsorsú öregekkel foglalkoznak, megteremtve számukra a társadalmi kapcsolatok lehetőségét, örömet és fényt lopnak életük keserű magányosságába. Az oslói settlement hasonló jellegű munkája: az aggok otthonainak állandó látogatása és ott szórakoztató előadások rendezése. Alig lehet elmondani, mit jelent az életből elkészülők számára az a tudat, hogy melegszívű fiatal diákok vonulnak rapszódjuk után és gondoskodnak sírjuk ápolásáról.

A settlement-mozgalom demokratikus jellegű. Alapja Krisztusi elv, a szabadság gondolata. Éppen ezért ősfarmájában igazi teljességgel a demokratikus berendezkedésű államokban virágzik legjobban, a legvalószínűbb fejlődési lehetőséggel.

Settlement és népművelés.

A settlement tevékenységének a népművelési munka az alapja. A settlement az az intézmény, amely tulajdonképpen legközelebb áll a legalsóbb néprétegekhez. Azokhoz a néprétegekhez, amelyeket a hivatalos népművelés csak igen nehezen, sokszor sehogyan sem tud elérni. A settlement akkor amidőn a szomszédság elve alapján a szociális gondozás valamennyi ágában tevékenykedik, az általa gyámolított legszegényebb rétegeknek teljes bizalmát bírja. Ez a bizalom megkönnyíti számára azt a feladatot, hogy gondozottjait személyes ráhatás útján kapcsolja be a népművelési munkába. A népművelési munka a szociális munka elmélyítése és az eredmények teljessége érdekében úgy szólván nélkülözhetetlen a settlementek életében.

Egyszer az egyik settlement munkatársai vitát rendeztek, mi a különbség a hatósági népjóléti hivatal és a settlement gondozó munkája között? A vitába bevonták a népjóléti hivatal kiküldöttjét is, ki azt a felfogást képviselte, hogy a szociális gondozás ma kizárólag a szakem-

berek dolga, abban a szakszerűség a legfontosabb. A settlement munkatársai arra az álláspontra helyezkedtek, hogy nincs a világon olyan, a szociális gondozás körébe került eset, amelyben a pusztán anyagi támogatás igazi segítség lehetne. Legtöbbször az adás formája, a lelki segély dönti el az anyagi támogatás eredményeit és a pusztán szakszerűség jóság nélkül nem segítség. Viszont az is igaz, hogy *az építeni akaró jóság egymagában, szakszerűség nélkül „erkölcsi felületesség”*.

A settlement-munka jelentőségét a népművelés keretében még az is aláhúzza, hogy a settlement-munkás az állandó, közvetlen érintkezés révén jobban ismeri a nyomornegyedek kulturális szükségleteit, jobban tudja, mi kell az ottlakóknak ahhoz, hogy a külső és belső erők felébresztése sikerüljön, könnyebben megtalálja azt a pedagógiai módszert, amellyel a lehető legteljesebben érheti el az eredményt, amellet, hogy a népnevelés eszközeit különös jelentőséggel használhatja fel az általa végzett egyéb szociális munkában.

A settlementnek a népművelési munkában való jelentősége különösen előtérbe jut a városokba vándorolt mezőgazdasági tömegek vonatkozásaiban, amelyek a falutól még nem szakadtak el, a városhoz pedig még nem tudtak kapcsolódni, tehát gyökértelenek. Egészen külön világ ez, egészen külön társadalom. A settlement közöttük élven és csak közöttük élven tudja kitapogatni kulturális felemelkedésük lehetőségeit. Az 1926. évi II. nemzetközi settlement konferencia a kitűzött 4 téma közül hármat a settlement népművelési feladatainak szentelt: 1. Mennyiben járul a settlement nevelési munkája a népegészségügy emeléséhez (egészségre való nevelés)? 2. Mit tehet a settlement az állampolgári nevelés terén? Az állampolgári nevelésnek három feladata van, az embert a társadalom dolgozó tagjává, családjának tagjává, végül az állam tagjává nevelni. Az első feladatnál azt kell kidomborítani, hogy a munkásból csak akkor lesz a társadalom dolgozó tagja, ha a munka célját a közösségben látja. A család tagjává való nevelésben az igazságosság és az áldozathozásra való készség dominál; végül az állampolgári nevelésnél először a csoportszellemre való hajlandóságot kell az emberből kipusztítani és képessé tenni őt az életnek objektív szemléletére. Meg kell tanítani arra, hogy a jelszavakat meg tudja különböztetni az igazságtól, az egyéni érdeket a közérdektől. 3. A harmadik probléma: a settlementnek a népközösség kialakítása terén mutatkozó feladatai. (Első feladat e téren a jó szomszédság kialakítása, mert csak azon keresztül lehet a népközösséghez eljutni.)

Nem hosszú út a settlement-mozgalom eddig megtett útja, de annál eredményesebb. A *szolgálat* Krisztusi eredetű gondolata, melyet a mozgalom mindig és mindenütt igyekezett a társadalom életében álló és munkáló valósággá tenni, az egész világ ifjúsági mozgalmainak alapeszméjévé vált. Életbeültetését a legkülönbözőbb intézményekben látjuk, amelyek ha hangsúlyozottan nem is tartoznak a settlement-mozgalom körébe, mégis gyökerei ahhoz vezetnek vissza.

A settlement-mozgalom jelentőségét csak az tudja igazán értékelni, aki annak aktív munkásaként maga is hosszú időn át benne élt és a mozgalom hatósugarának terjedelmét saját tapasztalatai alapján ítélni meg.

Talyigás Katalin

Új szakma alakul Magyarországon

Gondolatok az ELTE szociálpolitikus-szociális munkás képzéséről

Szociálpolitikusokról és szociális munkásokról — bár nálunk is sokan folytattak ilyen tevékenységet — mint külön foglalkozásról, az 1980-as évekig beszélni nem lehetett.

Az 1970-es években a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolán indult ugyan szociális szervező szak levelező formában, ez a képzés azonban mind a mai napig elsősorban azoknak szól, akik az időskorúakkal és fogyatékosokkal kapcsolatos intézményes ellátásban vesznek részt.

A szociális munka — ez a régen elismert, nemzetközileg is elfogadott foglalkozás — most megjelent hazánkban is. Hosszú tudományos, szakmai és politikai küzdelem után a közeljövőben több helyen is elindul a szociális képzés. Az 1988-ban létrehozott gesztori bizottság arra a következtetésre jutott, hogy a szociális munkát önálló szakmának kell tekinteni, s meg kell határozni azt a minimumot, amelyet az ismeretanyagban és a készségek kialakításában minden szinten — közép- és felsőfokon, sőt a laikus képzésben is — el kell sajátítani. Közös alapelvek alapján születtek meg a képzési tervek, amelyek lehetőséget teremtenek arra, hogy meginduljon az egységes szakmai alapokon álló képzés. A gesztori bizottság javaslata alapján az ELTE-n kétszintű, főiskolai illetve egyetemi képzés indul 1990-ben, a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolán pedig általános szociális munkás képzés, amelyet több irányba is szakosítanak. Szegeden és Pécsen hasonlóképpen 1990-ben, Szekszárdon pedig már 1989-ben kezdődik ilyen képzés. A tanárképző és tanítóképző főiskolákon szintén kísérletet tesznek különböző szociális jellegű képzésekre (Esztergom, Zsámbék, Kaposvár).

Középiskolai szinten is nagy az érdeklődés a képzés iránt. A kísér-

letek a humán-szolgáltató fakultációtól a humán-szolgáltató szakközépiskoláig (Eger, Tiszaöldvár) terjednek. Egyszerre tehát több helyen is megindul a képzés, ugyanakkor a szakmai feltételek csak most vannak kialakulóban.

Az egészségügy területén kiterjedt gondozó-hálózatok működnek (területi ideg-, alkohol- s más gondozó központok), amelyekben a gondozást végzők körében hiányzik a szociális szféra szaktudásának ismerete. Holott a velük kapcsolatba kerülő kliensek többnyire szociális problémákkal is küzdenek. A védőnők szintén végeznek területükön szociális munkát anélkül, hogy erre szakmailag felkészültek lennének. A gyermek- és ifjúságvédelem területén dolgozók elsősorban pedagógusok, akik speciális szaktudást — amely a veszélyeztetett gyermekek és családjaik gondjainak megoldásához, valamint a megelőzéshez szükséges — nem szereztek.

Mindeközben a szociálpolitika területi intézményrendszere változóban van, új intézménytípusok alakulnak ki, mint a családsegítő központok, az információs irodák, az új típusú munkaközvetítő szolgálatok stb., amelyekben a szociális munkások segíthetik majd egy megreformált szociálpolitika érvényrejutását.

A közigazgatás különböző szintjein is a szociálpolitika tervezésében és megvalósításában szaktudással részt venni tudó szociálpolitikusként, szociológusként várható — többek között — a jelenleginél magasabb színvonalú, szemléletében is megújuló szociálpolitikai kultúra elterjedése. Így a szociális munkás képzés iránti igény évek óta tapasztalható. Ezt az évek óta mutatkozó igényt próbálta kielégíteni 1985-ben a Gyógypedagógiai Főiskolán indult mentálhygiéné kiegészítő szakképzés, illetve az ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézete kérésén belül indult szociológia-szociálpolitika szak. Hogy a nyolcvanas évek közepéig ezek beindítása fel sem merült, több tényezőre vezethető vissza. Ez elsősorban ideológiai, politikai okokkal magyarázható. Úgy látszik, a foglalkozások pusztá létezésének elismerése a szegénység, a kiszolgáltatottság bevallását jelentette volna. Az 1950-es évektől nem volt megengedett szembesülni a tényekkel, s még 1970-ben sem volt elfogadott arról beszélni, hogy Magyarországon különböző társadalmi csoportok tartósan leszakadnak, életük ellehetetlenül. Csak a 80-as évektől nyílt legális lehetőség az érdemi és szakmai, politikai vitákra.

Az ideológiai okok között említhető a *személyes szféra* leértékelődése is. A kollektivitás mint eszme az egész szociálpolitikai-társadalompolitikai intézményrendszert áthatotta. A kollektív szolgáltatás előtérbe helyezése az individuális igényekkel szemben a gyermekvédelemben éppen úgy alakult, mint az időskorúakkal kapcsolatos szolgáltatások terén; a tömeges és extenzív, kevés alternatívát nyújtó gyakorlat uralta (uralja) az óvodákat, az iskolákat, a nevelőotthonokat, a munkásszállásokat, a szociális otthonokat. De még a meglévő, személyre szóló szolgáltatásokból is hiányzik az intimitás lehetősége, legyen szó orvosi gyakorlatról vagy ügyfélszolgálatról egy jogi kérdésben. Minden személyes — az ember értékét, méltóságát növelő — tényező háttérbe szorult egy valójában működőképtelen közösségi eszme nevében. Ugyanakkor azok a közösségek, amelyek védelmet nyújthattak volna az egyénnek, felbomlottak, elsorvadtak. Anyagi és szemléleti okok miatt nem épült ki megfelelő prevenciós rendszer, és nincsenek olyan szolgáltatások, amelyek a krízishelyzetek megoldásában hat-

hatós segítséget adnának. Ennek tudatában most a szociálpolitikában a társadalmi valóság által feladott kérdésekre kell válaszolni, mint például arra, hogy mit tehet a szakma

- a tömegessé váló szegénység ellen;
- a beilleszkedés társadalmi méretű zavarai (alkoholizmus, szenvedélybetegségek, neurotikus betegségek, öngyilkosság, erőszakosság, bűnözés, családok szétesése stb.) ellen;
- a deprivált népességcsoportok rehabilitációja érdekében, a zárványhelyzetben lévő aprófalvak, az agglomeráció túlszűfolttságában élők, a munkanélküliek, a hajléktalanok, az iskolából lemorzsolódó fiatalok, s más, hasonló helyzetű csoportok érdekében.

A szociális munkások számára az elkövetkező öt-tíz évben a legnagyobb kihívást a társadalmi-gazdasági válság sújtotta rétegek jelentik, miközben szakmailag támogatni kell azokat a csoportokat is, amelyek képesek arra, hogy önmagukat megszervezzék, szociális intézményeiket működtessék.

Mi úgy gondoljuk, hogy a helyi igényekre a személyes szolgáltatások széles skálájában válaszoló hálózat kiépítésére van szükség, amely gazdasági értelemben is előnyös: mert preventív, mert krízishelyzetben gyors eredményre képes, és mert a problémák megoldására orientált.

Egy ilyen szociálpolitikai-társadalompolitikai intézményrendszer azonban a mainál *lényegesen jobban felkészült* szakembereket igényel, kétféle értelemben is: egyrészt olyan szakembereket, akik képesek a differenciált személyes kapcsolatok kezelésére, akik a különböző helyzetekben lévő csoportoknak, egyéneknek személyre szólóan képesek adekvát választ adni. Másrészt képesek a szociális felkészültségeket, egyéni élethelyzeteket rontó tényezőket oly módon számbavenni és elemezni, hogy munkájukkal makro-szinten is változást tudjanak indukálni. Ehhez újfajta szaktudás, újfajta mentalitás szükségeltetik. Az elmúlt négy év alatt körvonalazódtak azok az ismeretek, amelyek az általános szociális munkás képzéshez, a szociológus-szociálpolitikus képzéshez alapot nyújtanak. Az ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézetében létrejött három éves szociológus-szociálpolitikus képzés a keretet adta meg a pályakép kialakításához. A már meglévő képzettségekhez kapcsolódva eszközt kínált a különböző szintű szociális problémák megértéséhez, kezeléséhez. Jól elkülöníthetően kialakultak azok a tárgyi ismeretek, amelyek az 1990-ben induló nappali képzés gerincét alkothatják.

Azokról a problémákról kívánok szólni a továbbiakban, amelyek a három éves kiegészítő tagozatú szociológus-szociálpolitikus képzés során vetődtek föl.

Magyarországon a szociológiai oktatás alig 20 évre tekint vissza, és inkább csak az utolsó évtizedben születtek meg azok a kutatások, amelyek a szociálpolitikai és szociális munkás képzést megalapozzák: a szegénység-vizsgálatok, az oktatásban, az egészségügyben lezajlott kutatások, életmód-, család-szociológiai vizsgálatok stb. Ezek a kutatások elsősorban leíró jellegűek voltak, és csak egyes kivételes esetekben vállalták a kutatók a beavatkozást is: hogy tudniillik nemcsak megállapították és felmérték a problémákat, hanem saját erejükhöz mérten cselekvő módon megkísérelték azok megoldását is. Azok a szociológusok, akik jól felkészült elméleti tudással rendelkeztek, viszonylag kevesen vállalták a szociális munkával együttjáró közvetlen be-

avatkozást. A családgondozók, az e területen nagy számban dolgozók körében pedig hiányoznak az elemi szociológiai fogalmak is, így az egyes esetek általánosítható tapasztalatait megfogalmazni, illetve az esetek mögöttes okait elemezni csak kevesen tudták. A szociológiai tárgyak e téren a gyakorló szociális munkásoknak a korlátozott kezetek között zajló oktatási folyamatban is jelentős segítséget, szemléleti és módszertani biztonságot nyújtanak.

A szociológiai és közgazdaságtani kutatások kölcsönhatásának eredményeként kialakulóban van egy új *szociálpolitikai* diszciplína is, amely nemcsak a szegénység elleni küzdelem eszközeit foglalja magában, hanem hozzájárul a szociális jogok pontos megfogalmazásához és kivívásához is.

Ez a tágan értelmezett szociálpolitikai stúdium azokat az értékeket, eszközöket és módszereket tartalmazza, amelyekkel egy demokratikus társadalomban a szociális jogok érvényesíthetők. Ebből adódóan olyan gazdasági fogalmakat kell megismertetni az oktatásban, olyan gazdasági szemléletet kell közvetíteni, amely *emberközpontúan* tükrözi a viszonyokat, s így az állam gazdaságpolitikáját is új módon jeleníti meg. Részterületei a foglalkoztatás kérdéseitől a lakáspolitikán át az oktatás és egészségpolitikáig, a társadalombiztosítás megannyi, ma még nyitott kérdéséig terjednek.

Az Intézetünkben kialakult posztgraduális képzés szociálpolitikai szemlélete a korábbi és máshol zajló képzésekhez képest radikálisan különböző, amennyiben nemcsak a múltat dolgozza fel kritikailag, s a jelen intézményrendszerében ad eligazodást, hanem — egy jól meghatározható értékrendszer mentén — nemzetközi összehasonlításban is elemzi a magyar társadalompolitikát. A tudatosabbá váló értékrendszer alapján ez a fajta megközelítés folyamatos vitára, párbeszédre ad lehetőséget: a képzésben résztvevők elemzési szempontokat kapnak gyakorlati tevékenységük mérlegeléséhez.

A vita állampolgárok, társadalmi szervezetek és az állam szociálpolitikában való részvétele, az emberhez méltó élet garanciái körül zajlik. Az általános probléma azonban a kivitel módja. Mivel a szociálpolitika eleve későn szerveződött meg és szükségképpen kimerül a tornyosuló bajok elleni küzdelemben, az alapkérdések tisztázatlanok. Így a képzés ezek megválaszolását tűzte ki célul. Ebben eligazodást ad a nemzetközi tapasztalat, de a saját múltunk is; jól fejezi ki a képzés szemléletét Hilscher Rezső következő gondolata: „Az igazi értelemben vett szociális biztosításnál a nemzet egész társadalma átveszi a társadalom egyes tagjaiért való felelősséget, a szolidaritás legegyetemesebb formájában, és az egyénnek a társadalommal szemben teljesített kötelesség viszonzásaképpen kiépíti a kötelességteljesítés másik irányát, amelynek a társadalom részéről az egyénnel szemben kell megnyilatkoznia. Itt nem a munkaviszony a lényeges, hanem a társadalmi tagság, s a jogok is, a kötelességek is ebből a társadalmi tagságból folynak.” A jelenlegi képzésben mindezek mellett speciális *szociális jogi* stúdium kidolgozására is szükség van. A különböző jogágakból az idevonatkozó jogszabályok kritikai elemzésével, egy önálló jogág megalapozásával a szociálpolitika jogrendszerének átalakulását is elősegítve zajlik az oktatás. A társadalomtudományokban lezajlott változások is hozzájárulnak a szociális munkában elengedhetetlen *etikai* ismeretek kidolgozásához. A szociális munka értékelkötelezett gyakorlat, a szociális munkásnak feltétlenül ismernie kell cselekedeteinek indítékait és következményeit,

ezért a képzés során külön is foglalkozni kell az etikai dilemmákkal.

A szociálpolitikus, szociális munkás képzés további lényeges feltétele a *szakmatörténeti tudás*. Ezt csak az utolsó tíz évben kutatták rendszeresen az MTA Szociológiai Intézetben. Remélhetőleg a művelődéstudományok történetéhez, gazdaságtörténetéhez hasonlóan mielőbb megjelik szociálpolitika-történeti kézikönyv is. Ez azonban önmagában kevés. A képzésben résztvevőknek *általános történelmi* ismeretekkel is rendelkezniük kell. A történeti szemlélet és tanítás a közoktatásban, de a felsőoktatásban is ma még elsősorban politikatörténetet jelent, és kevésbé az alaposabb társadalomtörténeti ismereteket. Ezért az ELTE-n a képzésben hangsúlyos helyet kapott a különböző társadalmi csoportok életformájában bekövetkezett változások története. Meggyőződésünk, hogy csak ezeknek az ismereteknek a birtokában válnak érthetővé a jelenlegi társadalmi feszültségek. Ennek a történelmi tudásnak a megszerzése nemcsak elméleti előadások, irodalomfeldolgozás és szemináriumok segítségével történik, hanem dokumentum-elemzésekkel, interjúkkal, és más, empirikus módszerekkel arra törekedve, hogy a társadalom strukturális kérdéseiről minél teljesebb képet nyerjenek a hallgatók.

A szociális munkás szakma alappillérei a *pszichológiai* tárgyak.

Problémát okoz az oktatásban, hogy képzésük során még ma sem válhatnak analitikussá vagy valamely humanisztikus pszichológiai irányzat kiképzett szakembereivé a pszichológusok. Ezirányú képesítésüket csak az állami oktatáson kívül szerezhetik meg. Ugyanakkor ezek az ismeretkörök nélkülözhetetlenek egy modern szociális munkás képzés folyamatában. További — a szociális munkás képzésnek alapot adó — ismeretek is hiányoznak a magyar felsőoktatásból — vagy csak részben szerepelnek abban. Csak az utóbbi években nyert polgárjogot a szociálpszichológia, és a mentálhygiéné, a hozzá kapcsolódó gyakorlatlal együtt. Az ELTE bázisán kialakuló képzésben, a pszichológusok és szociológusok együttműködése alapján, ezek a tárgyak kölcsönhatásban kapnak majd helyet a képzésben.

A szociális munkának mint *szakmának* a készségek kialakítását elősegítő *személyiségfejlesztésre* is szüksége van. Lehetőséget kell teremteni a kommunikációs készségek, a helyzetfelismerő és elemző tudás, az empátia, a döntési képesség, a tűrőképesség, a szociális érzékenység és elkötelezettség, az odafigyelés képessége, a tolerancia, a konceptualizáló képesség, a gyors cselekvőképesség (a gondolkodás és érzelmek integrálódása a cselekvésben), a nyílt kommunikáció- és együttműködő képesség stb. kialakulására.

A szociális munkásoknak kliens-központúnak kell lenniük, ezért képzésük is differenciált személyiségfejlesztést igényel. Ez a személyre szóló, egyéni képességeket is figyelembevevő képzés új feladatokat jelent a felsőoktatásban, a főiskolai, az egyetemi szinten egyaránt. Mindemellett ki kell dolgozni a szakma *önálló elméleti kereteit*. Ez részben a nemzetközi gyakorlat, részben a magyar valóság mélyebb ismerete alapján alakítható ki. Ezek az ismeretek csak megfelelő kutatások, elemzések során születhetnek meg, ezért az elméleti oktatásnak a gyakorlattal szoros kölcsönhatásban kell állnia. Ebből következően a pszichológiai ismeretek megszerzése mellett olyan tapasztalást, átélést, kreativitást igénylő helyzeteket kívánunk létrehozni, amelyekben oktatók, gyakorlati szakemberek és hallgatók közösségi megegyezéssel alapuló viszonyrendszerben működnek együtt a projektek, akci-

ók elméleti megtervezésében és gyakorlati megvalósításában, a problémák megoldásában — ki-ki szerepének, igényeinek és lehetőségeinek megfelelően.

Így az elméleti problémák mellett a gyakorlati képzés külön megoldást igényel. Új szemléletű szociálpolitikai végzettséggel rendelkező tanároknak van szükség, akik a gyakorlatot az elmélet bázisán képesek bemutatni, illetve a gyakorlati ismereteket készség szintre emelni. Ehhez megfelelő szervezeti háttérintézmények szükségesek, amelyek csak egy megreformált szociálpolitika jegyében működhetnek. Ezek az intézmények, szervezetek egyben az oktatás társadalmi háttérét is biztosíthatják, s együttműködésük, de kritikai észrevételeik, a társadalmi nyilvánosság biztosítása révén is képesek lehetnek folyamatos kontrollt nyújtani az oktatáshoz.

Szeretnénk, ha a képzés mindenkinek belső meggyőződésen alapuló, szakmai eszközökkel is rendelkező tudást nyújtana. Ehhez kíván tanulmányaival az *Esély* is hozzájárulni.

Az oktatási rovatban a nemzetközi gyakorlatról és a hazai tapasztalatokról egyaránt rendszeresen tájékoztatni kívánjuk az olvasót, hogy a még most kialakuló képzés résztvevőinek lehetőségük legyen a világ legfejlettebb tendenciáit megismerni és a hazai tapasztalatokkal egybevetni.

Az oktatással kapcsolatos valamennyi kérdésben várjuk az olvasó véleményét is, szeretnénk közreadni olyan tanulmányokat, amelyek részben a tanárokat segítik az oktatásban, részben a tanulóknak szolgáltatnak információt tanulmányaikhoz.

Az *Esély* lehetőséget nyújt újabb kérdések felvetésére és megválaszolására is, számítva a képzésben résztvevők alkotó együttműködésére. Terveink szerint e rovat keretében minden olyan főiskola, egyetem és szakmai csoport, ahol szociális munkás képzés indul a jövőben, helyet kap képzése bemutatására, és az ott folyó munka megvitatására. Diákok és tanárok, a szociális szolgáltatásokban érdekeltek véleménye együttesen alakíthatja ki azt a tényleges oktatási gyakorlatot, amely szakmai identitást ad a következő években, amikor is nehezebb gazdasági és társadalmi viszonyok között kell majd az e szakmát választóknak dolgozniuk.

Fazekas Mariann

Elgondolások a szociális járadék és segélyezési rendszer átalakításáról

A tanulmány a társadalombiztosításon kívüli állami pénzbeni ellátások áttekintésére és egyfajta rendszerezésére vállalkozik. A téma szigorú körülhatárolása szükségképpen egyoldalúvá is teszi a munkát, mert nyilvánvaló, hogy a pénzbeni szociális támogatást igénylő csoportok vagy személyek többnyire más szociális szolgáltatásra is rászorulnak. A járadék és segély csakis ezekkel együtt lehet hatékonyan felhasználható eszköz a szociális feszültségek felszámolásában.

I. A jelenlegi segélyezési rendszer lényegesebb problémái

1. A szociális segélyekre vonatkozó hatályos joganyag legszembe-tűnőbb jellemzője a szerteágazó, szinte áttekinthetetlenül burjánzó szabályozás. A társadalombiztosítási törvényben szabályozott ellátásokon kívül közel félszáz segély, járadék, keresetkiegészítés, pótlék — azaz rendszeres és alkalmi pénzbeni szociális támogatási forma létezik. Önmagában persze a járandóságok nagy száma, a segélyezés jogcímeinek sokfélesége még nem baj. Az alapvető probléma a hatályos szabályozást illetően abban fogalmazható meg, hogy *a pénzbeni ellátások semmiféle rendszert nem alkotnak*, az egyes elemek egymástól függetlenül jöttek létre és működnek ma is.

A jogi szabályozás jelenlegi helyzete híven tükrözi azt, hogy egészen a nyolcvanas évek közepéig fel sem merült a szociális problémák átfogó, összehangolt kezelésének igénye, és ebből fakadóan egy koherens szociálpolitikai koncepció szükségessége, amely kijelölte volna az egyes ellátások helyét, funkcióját és egymáshoz való viszonyát. A szociális ellátások „maradékkelvű” szemlélete, a szociálpolitikai fejlesztések ciklikus jellege, a „halasztás-tűzoltás” végletei rányomták bélyegüket a jogi szabályozásra is: az egyes részkérdéseket rendező jog-

szabályok többnyire elszigetelten, a legégetőbb feszültségek ad hoc feloldására születtek meg. A gazdasági helyzet általános romlásával, a szociálisan hátrányos társadalmi csoportok ugrásszerű megnövekedésével megkezdődött ugyan az átfogó kormányzati szociálpolitika kidolgozása, de az említett „tűzoltásos” szabályozás egészen napjainkig tart, tovább zilálva az amúgy is meglehetősen kusza jogi helyzetet (pl. gyógyszer-áremelés — gyógyszervásárlási segély).

A jogi szabályozás esetlegességét, töredezettségét fokozza, hogy a pénzbeni ellátások egyes fajtáit statuáló, ma alkalmazott jogszabályok különböző időszakokban, igencsak eltérő gazdasági, társadalmi, politikai, ideológiai viszonyok között születtek. Némileg elnagyolva három szabályozási csomópont fedezhető fel: a hatvanas-hetvenes évek fordulóján, a hetvenes évek közepén, valamint 1985 után láttak napvilágot a pénzbeni szociális ellátásokat rendező jogszabályok. Az egyes időszakokban alkotott normák azonban szervesen rakódtak egymásra, mintegy elkülönült „szabályozási rétegeket” képviselnek.

Nyilvánvalóan akadályozta továbbá az egységes elveken nyugvó, szisztematikus jogi szabályozást a szociálpolitikai feladatok közismert főhatósági széttagoltsága, a jogalkotás megosztottsága.

2. Az ily módon létrejött hatályos joganyag szükségképpen *belső ellentmondásokkal terhes*, számos *indokolatlan eltérést* tartalmaz.

Többször kifogásolt különbség pl., hogy a rendszeres nevelési segély egyik feltétele, hogy a családban az egy főre jutó jövedelem ne haladja meg a *saját jogú* nyugdíj-minimumot, míg más segélyfajtáknál — rendszeres szociális segély, központi rendszeres szociális segély stb. — az *özvegyi* nyugdíj-minimumot veszik alapul.

Súlyos, mondhatni megengedhetetlen hibája a jelenlegi szabályozásnak, hogy a régebben alkotott jogszabályok egyike-másika *diszkriminatív* szempontokat rögzít bizonyos társadalmi csoportokkal szemben. Pl. a kisiparosok, magánkereskedők, vándor- és háziiparosok a többi 18. életévét betöltött vak személytől eltérően nem alanyi jogon, hanem szociális helyzetüktől függően kaphatják meg a vakok személyi járadékát. Hasonlóképpen a rendszeres szociális segély egyébként is szép számú általános feltétele mellett a tévesz-járadékosok csak további, külön méltánylást érdemlő családi és szociális körülmények esetén jogosultak a járadék kiegészítésére az özvegyi nyugdíj-minimumig.

A társadalombiztosítási ellátásokon kívül eső pénzbeni szociális juttatások közös jellemzője — csekély kivételtől eltekintve — a *rászorultsági elv* érvényesítése. Ez bizonyos segélyfajtáknál párosul az *érdemesség-érdemtelenség* hatósági elbírálhatóságával is. Sőt, a nyolcvanas évek közepétől megjelent jogszabályokban a rászorultsági elv erősítésének tendenciája figyelhető meg, összhangban az 1985-ben elfogadott középtávú kormányzati szociálpolitikai koncepcióval. A rászorultsági elv, illetve az érdemesség vizsgálhatósága a jogi szabályozásban a *nagyon széles, a diszkrimináció határát súroló jogalkalmazói mérlegelési jogkörben* ölt testet. Az egyes segélyek odaítélése rendszerint sokféle, ám igen bizonytalanul, ún. határozatlan jogfogalmakkal körülírt feltételhez kötött: pl. „megélhetése veszélyeztetett”, „jövedelme létfenntartásához kevés”, „az épület súlyos megrongálódása”, „testi, szellemi, erkölcsi fejlődése indokolja”, „önhiba” stb.

Az alapvető jogok megismerhetősége szempontjából igencsak kifogásolható, hogy a hatályos szabályozás *alacsony szintű normákban*

jelenik meg. A jogszabályok zöme miniszteri rendelet, de vannak kivívó kivételek: pl. a hadigondozást egy 1967-es egészségügyi miniszteri utasítás szabályozza, a központi rendszeres szociális segélyről pedig egy belső leirat rendelkezik.

3. A jogi szabályozás e jellegzetességei alapvetően meghatározzák a segélyezés gyakorlatát, a jogalkalmazói tevékenységet is. A túlzottan tagolt, szűk támogatási célokhoz kötött segélyezés óhatatlanul *szétap-
rózza a segélyezésre felhasználható pénzeszközöket*. Így az egyes esetekben kiutalt segélyösszegek rendkívül alacsonyok, ami alkalmatlan-ná teszi a támogatást a szociális feszültség megszüntetésére, és inkább az elégedetlenséget, a kiszolgáltatottság érzetét fokozza. A szisztéma bonyolultsága *megnehezíti a jogok megismerhetőségét* és érvényesíthetőségét az állampolgárok számára, és előidézheti a *hozzá nem értést* a jogalkalmazó hatóságoknál. A segélyfajták atomizáltsága, a segélyező szervek sokfélesége önmagában is kiváltja a hatóságok *ellenőr-zési kényszerét* a párhuzamos ellátások kiszűrése céljából, de ezt to-vább erősíti a rászorultsági elv illetve az érdemesség jogszabályba fog-lalása. A már említett széles mérlegelési jogkör a jogalkalmazás során feltételezi a mindenre kiterjedő, *aprólékos bizonyítást, a nehézkes, olykor megalázó eljárást*.

A rászorultsági elv gyakorlati érvényesülését gazdag tényanyaggal, árnyaltan elemzi a KNEB 1988 nyarán e tárgyban elvégzett vizsgálata. A KNEB vizsgálat legfontosabb megállapítása, hogy a rászorult-sági elv fokozottabb érvényesítésére a nyolcvanas évek közepétől úgy került sor, hogy ahhoz hiányoztak az elemi feltételek. A rászorult-sági elvet leginkább kifejező tanácsi segélyezésben a tanácsok nem rendelkeztek kellő információval területük szociális helyzetéről, és igen szűkösek voltak a segélyezésre és egyáltalán a szociálpolitikára fordítható anyagi eszközök.

A hatósági és állampolgári tájékoztatatlanság miatt esetleges, hogy a rászorultak közül ki jut támogatáshoz. A jogi szabályozás bizonytalan-ságait nem képes korrigálni a jogalkalmazás, sőt a csaknem diszkre-cionális mérlegelés feltételeit anélkül próbálják meg értelmezni az egyes esetekben, hogy ahhoz szilárd szociálpolitikai értékekkel, elvi-leg tisztázott szociálpolitikai célokkal rendelkeznének. A vizsgálat záró értékelése szerint: „... a helyi tanácsok jelentős köre a gyakor-latban nem, vagy csak nagy nehézségek árán tudja egyáltalán értel-mezni a rászorultsági elvet.”

A jogalkalmazás kérdéseinél külön szót érdemel az *eljáró hatóságok* rendszere, pontosabban *rendezetlensége*. A jogi szabályozást jellemző esetlegesség a hatáskörök telepítésében is megmutatkozik: nehezen fedezhetők fel pl. elvi alapok a társadalombiztosítási szervek, illetve a tanácsi szakigazgatási szervek közötti munkamegosztásban; a külön-böző méltányossági és szuperméltányossági fórumok kijelölésében; a segélyeket folyósító szerv és ezzel a segély költségvetési forrásának meghatározásában. A KNEB vizsgálat is utal rá, hogy a helyi tanácsok jelentős hányadánál hiányzik az egységes szociálpolitikai szemlélet és irányítás, széttagolt az ügykezelés.

Közismert tény, hogy a szociálpolitikai feladatok tanácsi szervezeten belüli megoszlása hosszú ideig leképezte az ágazati széttagoltságot. A tanácsi szakigazgatási struktúra korszerűsítési törekvéseiben pedig a szociálpolitika egységes kezelése nem játszott szerepet. A SZEM meg-

alakulása nem oldotta meg automatikusan ezt a problémát, bár az utóbbi egy évben megfigyelhető integrált szociálpolitikai csoportok, osztályok létrehozása a helyi tanácsi szervezetben.

II. Fogalmi kérdések, szabályozási elvek

1. A pénzbeni járandóságokra vonatkozó jogi szabályozás korszerűsítésében mindenekelőtt törekedni kellene a fogalomhasználat egységesítésére, ezzel együtt a különböző ellátási formák tartalmi, funkcióbeli különbségeinek pontosabb nyelvi kifejezésére. Az egyértelmű és világos jogi nyelvezet megteremtése érdekében a pénzbeni ellátások elnevezésére kétféle, eddig is ismert és alkalmazott alak kifejezést javasolok: a járadékot s a segélyt. *Járadék* lehet minden, alanyi jogon járó, rendszeres jövedelmet biztosító ellátás. A *segély* fogalma pedig a rászorultsági elven nyugvó, átmeneti időszakra szóló vagy eseti jellegű juttatásokat ölelné fel. Természetesen a fogalmi egységesítést nem érdemes mindenáron erőltetni: a tradicionálisan használt, széles körben ismert elnevezéseket — már csak az állampolgárok könnyebb tájékozódása miatt is — ajánlatos megőrizni (pl. családi pótlék).

2. A járadék- és segélyezési rendszer kiépítésében alapvető érték-ként és elvként a *társadalmi biztonsághoz való jog* fogadható el. Ezt az elvet rögzíti a készülő Alkotmány koncepciója is a társadalmi rendről szóló fejezetben: „Az esélyegyenlőség megvalósulásának feltétele a szociális biztonság állampolgári jogon való biztosítása, a szociális védőháló kiépítése, az oktatás és az egészségügyi ellátás folyamatos fejlesztése.” (A Magyar Népköztársaság új Alkotmányának szabályozási koncepciója, IM kiadvány 1988. nov. 11. old.) Ugyanezt az elvet és fejlesztési célt tekinti érvényesnek — 10—15 éves perspektívában — a SZEM tervezete (ld. a továbbiakban: Tervezet) a szociálpolitika fejlesztési koncepciójáról (I. kötet 21. old.): igaz, a gyakorlati megvalósíthatóság követelménye miatt rögtön hozzá is teszi, hogy mivel az állampolgári jogon járó automatizmusok csak hosszabb idő alatt építhetők ki, az átmenet tartamára szükség van rászorultsági elvű, de normatív feltételekkel szabályozott, az emberi méltóságot tiszteletben tartó segélyezésre. E racionalitást is figyelembe véve mégis úgy vélem, a járadék- és segélyezési rendszer jövőjének elképzelésekor az ideálképtől, a végcéltől visszafelé indulva kellene végiggondolni a lehetséges megoldásokat.

Ez a gondolkodási folyamat alapozhatja meg ugyanis a kérdés *rendszereszerű* szemléletét, és óvhat meg a jövőben a már ismert hibáktól. A napi feladat természetesen az átmenetet jelentő, „addig is” szabályozás, melynek azonban éppen az egységes elveken nyugvó, átfogó koncepció jelölheti ki a kereteit. Ehhez igazodva, a végső célokat szem elől nem tévesztve tehetők meg az egyes szabályozási lépések, és így köthetők meg az elkerülhetetlen, de értelmes és nem romboló kompromisszumok.

Ebből következően középtávú perspektívában a *rászorultsági elv* az ideálisnál *nagyobb mértékben maradna fenn*, de lépésről-lépésre állandóan növelni kell a járadék jellegű jövedelmek arányát. Azt már a jelenlegi helyzetben is el kellene érni, — bármennyire reménytelennek tűnik is — hogy a rászorultsági alapú *segélyezés ne legyen kizárólagos vagy elsődleges megélhetési forrás*. A segélyezés funkciója a

jövedelmek átmeneti pótlása a létminimum (társadalmi minimum) szintjéig, illetve a krízishelyzetek gyors elhárítása (ld. Tervezet I. kötet 21—22. old.).

A pénzbeni juttatások körében *egyértelmű és egységes viszonyítási pontokat* kell bevezetni. Ehhez sürgősen tisztázandó a létminimum — társadalmi minimum — minimálbér egymáshoz való viszonya. Ezekhez a támpontokhoz igazodva lehet azután a fix összegű ellátások mértékét meghatározni, illetve — ahol jövedelmi feltétel van — a szociális ellátásához való hozzájárulás kritériumát szabályozni.

A segélyezésben *szakítani kell az érdemesség hatósági értékelésével*. Ha mégis az a veszély áll fenn, hogy a segélyt nem megélhetésre, nem az alapvető szükségletek kielégítésére fordítják, inkább változatosabbá kellene tenni a segélyezés módozatait, és a pénzbeni juttatást természetbeni szolgáltatással lehetne kombinálni vagy helyettesíteni (pl. a segély összegén élelmiszer, ruhanemű, tüzelő vásárlása, térítési-, közüzemi díjak befizetése stb.).

A jogi szabályozás szerepe ebben az átmeneti időszakban a következő lehet:

- a járadék-, illetve segélyfeltételek pontos kimunkálásával, a normativitás számottevő fokozásával a hatósági mérlegelési jogkör megszüntetése, illetve lényeges korlátozása;
- a jogalkalmazás eljárási garanciáinak kiegészítése, különös tekintettel a közigazgatás bírói kontrolljának sajátosságaira a szociális igazgatásban;
- a segélyezési rendszer társadalmi kontrolljának intézményesítése.

III. A járadék-, illetve segélyezési rendszer felépítése

A fejezet határozott címe ellenére ki kell ábrándítanom az olvasót. A pénzbeni ellátások ismertető rendszere nem lesz teljeskörű, ki-kezdhetelen és minden kérdésre választ adó. Ez hangsúlyozottan egy elképzelés a lehetséges variációk közül, melynek részletei, bevezetésének fokozatai hosszadalmas kidolgozást igényelnek.

Sajnos a rendelkezésre álló rövid idő és a terjedelmi korlátok csak a rendszer felvázolására adtak módot. E szokásos kifogásokon túl döntő probléma volt, hogy a társadalombiztosítási-, illetve nyugdíjrendszer reformjának mélyreható kimunkálása, a társadalombiztosítás finanszírozásának, gazdálkodásának, a társadalombiztosítási ellátások feltételeinek és kedvezményezettjeinek részletes ismerete nélkül a társadalombiztosításon kívüli járadék- és segélyezési szisztéma csak alapvonalaiiban rajzolható meg.

A járadék- és segélyezési rendszer felépítése alapvetően kétféle rendező elvet követ, ami tulajdonképpen rejtve ma is megtalálható a szociális ellátások körében. Az egyik az emberi életciklust követő tagolás, a másik azokhoz a speciális körülményekhez igazodik, melyek egyes társadalmi csoportok sajátos szükségleteit, különleges társadalmi megsegítését indokolják. Ennek figyelembe vételével a különböző ellátások az alábbi alrendszerekbe sorolhatók:

- gyermekkorhoz, gyermekneveléshez kapcsolódó ellátások;
- munkaképes korú és állapotú népesség ellátásai;
- időskorúak ellátása;
- speciális ellátások egyes társadalmi csoportok számára;

- rendszeres szociális segélyezés;
- eseti segélyezés.

A) Gyermekkorhoz, gyermekneveléshez kapcsolódó ellátások

1. *Anyasági jutalom:* Az anyasági segélyt felváltó, a gyermek születését követően állampolgári jogon járó fix összegű, egyszeri juttatás.

2. *Gyermekgondozási járadék:* A gyermekgondozási segély utódja, állampolgári jogon járó, fix összegű ellátás, amely a biztosítási jogviszonyban nem álló, gyermekük gondozását vállaló személyeket is megilletné a gyermek születésétől 3 éves koráig. (A társadalombiztosítási jogviszonyban lévők számára továbbra is megmaradna a terhességi-gyermekágyi ellátás, azt követően pedig választhatnának a munkajövedelemhez igazodó gyermekgondozási díj és a fenti járadék között.)

A gyermeknevelés kapcsán többször felvetődő javaslat volt a „főhivatású anyaság”, amikor az egyén a gyermeknevelést látná el mint társadalmilag hasznos tevékenységet, és ezért valamilyen ellátásban részesülne. Ennek egyik lehetséges megoldási mozzanata a gyermekgondozási járadék kiterjesztése 3 vagy több gyermek esetén a legkisebb gyermek 14. életévének betöltéséig. Másik — és a gyermekét nevelő személy jogi státuszát illetően több kérdés megoldására talán alkalmasabb — megoldás, ha az erre vállalkozó „gyermeknevelési munkaviszonyt” létesít a társadalombiztosítás, esetleg a gyermekvédelem valamelyik szervével, és ennek fejében munkabért kap a gyermekek neveléséért. A feltétele ennek is a 3 vagy több gyermek lehetne.

3. *Családi pótlék:* A jelenlegi munkaviszonyhoz kötött ellátásból átalakulna a gyermekneveléshez való állami hozzájárulássá. Az elképzelés szerint a családi pótlék a gyermek „jövedelme”, ezért minden gyermeket megillet nagykorúsága eléréseig, függetlenül attól, hol nevelődik.

A családi pótlék általánosságából következik, hogy ez részben átvenné az árvaellátás funkcióját is. Ez természetesen nem zárná ki azt, hogy a szülő a társadalombiztosítási jogviszony keretében halála esetére gondoskodjék gyermekének anyagi biztonságáról. Ilyenkor a két ellátás összeadódik. A családi pótlék általánossága mellett fenntartható a már jelenleg is érvényes belső differenciáltság a sajátos körülmények értékelésére (pl. növelt összegű pótlék az egyszülős vagy beteg, fogyatékos gyermeket nevelő családokban stb.).

A családi pótlék kiterjesztésével és lényeges megemelésével megszűnnének a jelenlegi, rászorultsági alapú rendszeres illetve rendkívüli nevelési segélyek. Az e célra fordított kereteket is a családi pótlék növelésére lehetne fordítani. A veszélyeztetett kiskorúakkal kapcsolatos állami beavatkozást nem az önálló segélyfajta garantálná. Ehelyett részben jogszabályban pontosan rögzített jogosítványokat kell adni a gyermekvédelmi hatóságok számára, melyek befolyásolják, korlátozzák, végső esetben teljesen megvonják a gyermek törvényes képviselőjének rendelkezési jogát a családi pótlék felett; részben a később ismertetendő rendszeres illetve eseti segélyezés nyújthat segítséget, ha a család jövedelme valamilyen oknál fogva a létminimum alá süllyed. Az előkészítő anyagok és a tervezet is azt jelzik, hogy a demográfiai változások miatt a családi pótlék ilyen fajta kiterjesztése esetleg már középtávon is megvalósítható. A családi pótlék általános gyer-

meknevelési támogatássá való átalakítása csak a *személyi* jövedelemadózás fennmaradása esetén érvényes. Új helyzetet teremt és gyökeresen más megoldási módozatokat kíván a *családi* jövedelemadóztatásra való áttérés.

4. *Ösztöndíj*: E pénzbeli ellátási formának a fenntartása mindenképpen indokolt. A jelenlegi felemás helyzethez képest egyértelműen eldöntendő azonban, hogy az ösztöndíj a teljesítményhez igazodik-e, és a jó tanulmányi eredményt díjazza, vagy az esélyegyenlőség érdekében a szociális helyzetet veszi figyelembe.

B) A munkaképes korú és állapotú népesség szociális ellátásai

E körben alapvető rendező elv, hogy a megélhetés forrásai a munka-, tőke- illetve vállalkozói jövedelmek, betegség, baleset, rokkantság esetén pedig a társadalombiztosítási ellátások. Feltételezem továbbá, hogy e források minden esetben eléri a jelenlegi létminimum (később társadalmi minimum) szintjét. Az egyéb pénzbeli szociális ellátások tehát azokra terjednének ki, akik valamilyen oknál fogva kiszorultak a munkavégzésből és társadalombiztosítási ellátásra sem szereztek jogot.

1. *Munkanélküli segély*: A munkanélküliség állami kezelése, az aktív foglalkoztatáspolitikai, az ehhez kapcsolódó szociális ellátások sokkal összetettebb kérdések annál, mint hogy néhány járadék- illetve segélyfajtával el lehetne intézni őket. A munkanélküli segély 1989. jan. 1-jétől érvényes szabályozása mindenképpen csak átmeneti megoldás lehet, és hosszabb távon a Tervezetben szereplő, megkettőzött munkanélküliségi ellátást kellene kiépíteni. E felfogásban az „állampolgári munkanélküliségi segély” rászorultsági elvű, határozott időre szóló ellátás (ld. Tervezet II. kötet II. fej. 4—6. old.). Az állampolgári munkanélküliségi segély jogosítottja lenne minden olyan nagykorú, munkaképes személy, aki nem áll munkaviszonyban, elhelyezkedni nem tud, bár ehhez igénybe vette a munkaerő-közvetítés segítségét, és vállalja a további folyamatos együttműködést is; jövedelme alacsonyabb, mint a mindenkori létminimum és létfenntartásra fölhasználható vagyona nincs.

2. A munkaerőkínálat belső struktúrájának változását elősegítő juttatások:

a) *Átképzési- illetve betanító támogatás*: lényegében a jelenlegi szabályozással megegyező körben, az átképzés vagy betanítás idejére járó kereset-kiegészítés;

b) *Áttelepülési támogatás*: a munkahely-változtatás miatt más településre átköltözni kényszerülők számára egyszeri pénzbeli juttatás és/vagy kölcsön, amit össze kell hangolni a lakáshoz jutás szociálpolitikai támogatási formáival is.

C) Időskorúak ellátása

Állampolgári alapnyugdíj: állampolgári jogon járó, a létminimumot fedező nyugdíj a nyugdíjkorhatárt elérték, de a társadalmi nyugellátásból valamilyen oknál fogva kimaradtak számára. Reálisan talán az tűzhető ki célként, hogy a legidősebb korosztályoknál kezdve, időben széthúzva, fokozatosan terjedjen ki ez az ellátás az igényjogosultakra.

D) Speciális ellátások egyes társadalmi csoportok számára

Ebbe a csoportba sorolhatók a különösen nehéz helyzetben lévő, sajátos életvitelre kényszerülő társadalmi csoportok ellátásai.

1. Megváltozott munkaképességűek, rokkantak járadéka:

Feltételezve azt, hogy a rehabilitáció pénzügyi ellátási formáit döntően a társadalombiztosítás fedezi, erre a járadékra azok lennének jogosultak, akik a társadalombiztosítási ellátásból kiszorultak, korábbi jövedelmüktől a munkaképességük megváltozása miatt részben vagy teljesen elesnek, illetve az első munkába állás előtt megrokkannak (ebben az esetben a jelenlegi szabályozáshoz hasonlóan korhatárt kell szabni). A járadék a munkavégzési képesség csökkenéséhez igazodva től-ig határok között mozgó összeg lehetne. A rokkantak ellátásán belül továbbra is elkülönítetten célszerű fenntartani a hadirokkanti szociális járadékokat.

2. *Fogyatékosok járadékai:* A vakok szellemi járadékának mintájára egyéb testi, illetve szellemi fogyatékosok esetén állampolgári jogon járó ellátási formák. Kiegészítő jellegűek, tehát nem zárják ki az egyéb szociális ellátásokat vagy jövedelmeket, hanem azokra ráépülnek. Indokuk az a megfontolás, hogy önmagában a fogyatékosok ténye hátrányos helyzetet jelent, különleges kiadásokat igényel, melyeket a társadalmi szolidaritás alapján valamelyest kompenzálni kell. Eldöntendő kérdés, hogy a gyerekeknél a családi pótlék összegének megemelésével, vagy e speciális fogyatékos járadék folyósításával vegyük figyelembe a fogyatékosok tényét.

3. *Meghatározott betegségben szenvedők kiegészítő járadékai:* Már ma is létezik a cukorbetegség külön támogatása, ezt lehetne folytatni egyéb tartós betegségben szenvedők jövedelemkiegészítő pótlékaival. Elvi alapja ugyanaz, mint a fogyatékosok járadékainál: társadalmi segítséget nyújtani a betegség elviseléséhez, következményeinek enyhítéséhez.

A főhivatású anyaság elismeréséhez hasonlóan időről-időre szóba kerülő javaslat, hogy a fogyatékos, tartósan beteg, rokkant hozzátartozó ápolása címén gondozási díjat, „családi ápolási díjat” (ld. Tervezet I. kötet 45. old.), vagy más pénzügyi juttatást kellene fizetni az ápolást vállaló családtagoknak. A szociális juttatás helyett itt is inkább a „gondozási munkaviszony” létesítését javasolnám, amelyet a gondozó kötne a társadalombiztosítás valamelyik szervével. E munkaviszony számos sajátos elemet hordoz ugyan, melyeknek részleteit végig kell gondolni, de több előnye is ígérkezik: pl. munkaerőt köt le, a gondozási idő betudható a társadalombiztosítási ellátásokhoz szükséges szolgálati időbe stb.

4. *Sorkatonai szolgálatot teljesítők és hozzátartozóik ellátása:* Logikailag nem lenne feltétlenül indokolt, de a honvédelmi érdekek fontossága továbbra is szükségessé teszi e társadalmi csoport járandóságainak elkülönített kezelését. Itt lényegében fenntartható a jelenlegi rendszer.

E) Rendszeres szociális segélyezés

A szociális segélyezés ebben a rendszerben többféle értelemben is *kiegészítő jellegű* szociális ellátási forma. Kiegészítő azért, mert a fenti járadékok akár csak részben történő bevezetésével pl. első lépés-

ben az állampolgári jogon járó családi pótlék és az állampolgári nyugdíj-minimum) számottevő társadalmi csoportok állandó megélhetési forráshoz jutnának. Ez természetesen feltételezi azt, hogy a járadékok a létminimum szintjét elérő juttatások legyenek, vagy a családi jövedelmeket legalább a létminimum szintjére egészítsék ki. Kiegészítő jellegű továbbá azért is, mert feltételezi és a jogi szabályozásban meg is jeleníti az önsegély elvét, azaz a segítségre szorulóknak — képességüktől függően — aktív közreműködését saját helyzetük javításában. Ennek megfelelően a rendszeres szociális segély feltételei a következők lennének:

- magyar állampolgárság;
- a személy jövedelme vagy a családban (közös háztartásban) élők egy főre jutó jövedelme ne haladja meg a mindenkori létminimumot;
- létfenntartásra fordítható vagyonnal ne rendelkezzenek. További feltétel, hogy a segélyért folyamodó munkaképességtől függően mindent megtegyen annak érdekében, hogy saját, illetve családja megélhetését munkavállalással fedezze, beleértve a közhasznú munkavégzést is.

E feltételek számos ponton alapos finomításra szorulnak. Így pl. eldöntendő, hogy az egy főre jutó jövedelem számításánál a közös háztartásban élők vagy a család jövedelmét vegyék figyelembe. Ehhez tisztázandó a család fogalma, a különböző együttélési formák jogi értékelése, felülvizsgálandók és szűkítendőek a rokonság jelenlegi szabályai. Amennyire lehet, pontosítandó a létfenntartást biztosító, illetve arra nem fordítható vagyon köre is, bár ezt valószínűleg a jogalkalmazói gyakorlat fogja folyamatosan alakítani, és a jogi szabályozás csak az alapvonalakat vonhatja meg. A munkavállalásra, a megélhetést biztosító munkajövedelemre törekvésnél rögzíteni kell a munkaképesség-munkaképtelenség kritériumait: pl. betegség, terhesség, megváltozott munkaképesség, rokkantság, fogyatékoság, nyugdíjkorhatár betöltése stb. A munkaképesek számára pedig elő lehet írni bizonyos kötelezettségeket, melyek a munkakeresésre készítetnek, pl. a munkaközvetítő rendszeres felkeresése, közhasznú munka elfogadása stb. Itt vehető figyelembe a gyermeknevelés, illetve a hozzátartozó ápolása mint munkatevékenység: a gyermekgondozási járadék vagy a GYED időtartama alatt az érintetteket, továbbá 3 vagy több gyermek nevelése esetén az anyasági munkaviszonyban állókat, valamint a gondozási munkaviszonyt létesítetteket nem lehetne további vagy más munkavállalásra kötelezni a segélyezés feltételeként.

A rendszeres szociális segély mértéke a létminimumhoz (később társadalmi minimumhoz) igazodik, a jogosultak jövedelmét erre a szintre egészítené ki.

F) Az eseti segélyezés

Az eseti segély nevéhez híven a váratlanul fellépő, a megélhetést veszélyeztető szituációban adott segítség, amely a krízis elhárítását célozza. Ezért az egész járadék- és segélyezési rendszer kialakításánál arra kell törekedni, hogy a mai helyzettel ellentétben egyetlen társadalmi csoportnál se az eseti segélyezés töltsen be a meghatározó jövedelemforrás szerepét. A szabályozásból kiiktatandók a rendszeres segélyezésre utaló jellegzetességek, a „szegény-segély” megalázó vonásai

és a tartási kötelezettség kritériuma. Az eseti segély feltételeit a vész-helyzetet előidéző okok sokfélesége miatt csaknem reménytelen egzaktságra és egyben áttekinthető módon szabályozni. Legfeljebb bizonyos rész-területeken, egyes nevesíthető „sorscsapásokra” fogalmazhatók meg részletesebb, normatívabb rendelkezések. Így az eseti segélyezés — a hatályos szabályozáshoz hasonlóan — gyűjtőfogalom: léteznek keretében önálló segélyfajták, de emellett van egy nagyon általános, határozatlan jogfogalmakkal körülírt, bármiféle vészhelyzetre alkalmazható tényállás is. A normativitást esetleg az eseti segélyezésen belüli nevesített segélyfajták szaporításával lehetne javítani, amihez a jogalkalmazás adhat általánosítható tapasztalatokat.

A járadék- illetve segélyfajták ismertetésének végére érve látható, hogy hiányzik e rendszerből a lakáshoz jutás szociálpolitikai támogatása. Ez nem jelenti a probléma lebecsülését, sem azt a hitet, hogy a szabadpiaci gazdálkodás elemeinek megjelenése a lakás-ágazatban képes megoldani a lakáshoz jutás tömegeket sújtó nehézségeit. Az állami szociálpolitika szerepe e területen várhatóan továbbra is jelentős lesz. Az általam ismert lakásgazdálkodási reformelképzelések, beleértve a Tervezet az I. kötetben féloldalas, a II. kötetben hétoldalas vélekedését a kérdésről, azonban nem nyújtottak olyan alapot, amelyre a szociálpolitikai pénzbeni támogatás jogi szabályozását fel lehetett volna építeni. Ehhez részletesebben kidolgozott, ellentmondás-mentesebb koncepció szükséges.

Hasonlóan külön vizsgálandó terület a menekültek és bevándorlók szociális ellátása. Erről a Tervezet egyáltalán nem szól. A jogi szabályozás szempontjából csak annyi látszik bizonyosnak, hogy az általános rendszerbe nem, vagy csak egyes pontokon illeszthető be támogatásuk.

IV. Jogi szabályozási megoldások

A jogi szabályozás általánosítható kérdései körében mindenképp először a *szabályozási szintekről*, illetve a kodifikálás lehetséges módjairól kell röviden szólni. Sürgősen megszüntetendő az a már ma is tarthatatlan állapot, hogy szociális ellátási formákat jogszabálynak nem minősülő, nem publikus normák rendeznek. Nem feltétlenül kell azonban rövidtávon a szociálpolitika egységes, átfogó törvényi szabályozására törekedni. Ezért jelenleg elhamarkodott célkitűzésnek tartanám egy „szociális törvény” követelését. Helyette jelenleg az egyes részterületek átfogó, ahol lehet törvényi szintű szabályozását javaslom — azzal azonban, hogy valószínűleg nem lehet lemondani az alacsonyabb szintű, Minisztertanácsi vagy miniszteri rendeleti szintű végrehajtási szabályozásról sem.

A *szociális ellátások feltételeinek szabályozhatóságát* illetően a járadékoknál ezek egzaktságon meghatározhatók (pl. gyermekek száma, születés ténye, életkor, fogyatékoság, tartós betegség stb.). Az igénylő feladata eme körülmények fennállásának igazolása. Jogszabály előírhatja az ehhez szükséges bizonyítási eszközöket, módokat, pl. ahol különleges szakértelem kell a tény megállapításához: orvosszakértői bizottságok igazolása, vagy egyéb orvosi igazolások stb. A feltételek megléte esetén a döntést hozó hatóságnak nincs mérlegelési joga, köteles odaítélni a rendszeres járadékot.

A rászorultsági elvre alapozott rendszeres segélyek lehetséges feltételeire az előző fejezetben már utaltam. Megítélésem szerint ezeknél az ellátási formáknál minden jogalkalmazói mérlegelést kizáró hipotézis nem alkotható. Arra azonban törekedni lehet, hogy a fogalmak pontosítását jogszabályi értelmezés, és ne iránymutatások, illetve a közigazgatási jogalkalmazói gyakorlat végezze el.

A jogi szabályozás — a járandékokhoz hasonlóan — itt is élhet kötelező bizonyítási eszközök előírásával. A tényállás tisztázása érdekében a hatóság környezettanulmányt is készíthet, de ezt nem kellene általánosan kötelezővé tenni. A közigazgatási szervek jelenlegi mérlegelési jogkörét lényegesen szűkítené viszont, ha a feltételek fennállása esetén a hatóságnak már nem lenne tovább mérlegelési lehetősége a segély kiutalásában.

Az eseti segélyezésnél a közigazgatás diszkrecionális hatalma *jogi szabályozással* érdemlegesen nem korlátozható. A feltételek megállapításában — ha meg akarjuk őrizni a segítségnyújtás rugalmasságát, gyorsaságát — továbbra is nagy szerepet kapnának a határozatlan jogfogalmak, és nem célszerű megvonni a jogalkalmazó szerv mérlegelési jogát a diszpozícióban sem.

A járadékot vagy segélyt igénylők az államigazgatási hatósági eljárás keretében érvényesíthetik jogaikat. Az államigazgatási eljárás rendjét szabályozó törvény — a közigazgatás bírói kontrolljának a közeljövőben tervezett kibővítésével — alapvonalaiban hosszabb távon is alkalmas a szociális igazgatásban a hatóság-ügyfél kapcsolat rendezésére. A speciális eljárási normák körében bővíteni lehetne az ügyfél jogait, és ezzel könnyíteni eljárási helyzetét: pl. a jogszabályban előírt bizonyítékok egy részét az eljáró szerv hivatalból is beszerezheti, egyes ügyfajtákban rövidíteni kellene az ügyintézési határidőt (pl. eseti segélyezés). Speciális szabályozást igényelnek a különböző hatósági nyilvántartások a szociális ellátások területén: garantálniuk kell a személyiségi jogok, a titoktartás fokozott védelmét.

A hatósági eljárásban a jogorvoslati rendszer módosításának, s benne a közigazgatási bíráskodás új szabályozásának egyelőre még az elvei sem ismereteseek. A szociális ellátások körében a közigazgatási döntések bírói felülvizsgálatának megteremtése akkor hozna lényeges változást a jelenlegi helyzethez képest, ha a bíróság — az eseti segélyezést kivéve — a jogsértő határozat megváltoztatására is jogot kapna. Ekkor ugyanis a bíróság voltaképpen az egész eljárást újból lefolytatja és érdemi döntést hoz, ami lényegesen meggyorsítja a végső döntés megszületését. Ezen praktikus előnyön túl fontos további szempont az, hogy a bíróság így tud jogászai szakértelmével alkotó módon hozzájárulni az egységes jogértelmezéshez, a bírói gyakorlat kimunkálhatja a jogszabályban nem egyértelműen rögzíthető fogalmakat (pl. létfenntartást biztosító vagyon), és ezzel számottevően javíthatja a közigazgatási jogalkalmazás szakmai színvonalát is.

Az eseti segélyeknél a célszerűségi szempontok túlsúlya, a segélykeretekkel való gazdálkodás és a gyorsaság követelménye miatt a bírói felülvizsgálat nehezen járható út. Legfeljebb az eljárás törvényessége, a döntés megalapozottsága bírálható el a bíróság előtt folyó eljárásban, ennek az egyén szempontjából nem sok praktikus haszna van. E körben célszerűbb talán egyéb kontroll-mechanismusokat kiépíteni. Pl. a segélyezés tanácsi bizottsági értékelése, független társadalmi ellenőrző testület létrehozása a segélyezési gyakorlat figyelemmel kísérésére.

V. Eljáró szervek

Az új alkotmány előkészítése, az államszervezet most folyó átalakítása miatt e kérdésben is csak általános szinten mozgó megoldási variációk írhatók le.

Az anyagi ellátások eltérő természetéhez igazodva az eljáró igazgatási szerveket is célszerű differenciálni. A járadékok megállapítása országosan egységes jogalkalmazást feltételez, a döntéshozatal igazgatási-jogi szakértelmet követel, de nem teszi szükségessé a jogosult életkörülményeinek aprólékos megismerését, a személyes kapcsolattartást. A járadékosok nyilvántartása, a járadékösszegek változása az érintettek nagy száma miatt az igazgatási apparátus igen korszerű technikai felszereltségét igényli. Mindezek alapján ez a feladat a helyi önkormányzatoktól független szervezetbe telepíthető. Erre kétféle megoldás képzelhető el. Lehetséges az, hogy a járadékok odaítéléséről és folyósításáról a társadalombiztosítás igazgatási szervei döntenének, de ezen ellátások forrása a társadalombiztosítás gazdálkodásán belül az állami költségvetésből erre a célra átadott, elkülönített alap lenne. A járadékok kiutalásának szakmai irányítását a SZEM látná el, a társadalombiztosítás szervei e feladatok tekintetében a szociális igazgatás dekoncentrált szerveiként működnenek. E megoldás előnye, hogy nem szükséges új szervezet létrehozása, és a társadalombiztosítás önkormányzati szervei általános társadalmi kontrollt jelenthetnének e tevékenység felett is. Hátránya az, hogy kétféle irányítás alatt álló, elveiben eltérő feladatot kellene ellátni egyazon szervezetben. A másik variáció az, hogy a SZEM centrális irányítása alatt, legfeljebb megyei szintig kiépített „szociális igazgatóságok” jönnének létre. A kérelmek átvételét, a szociális járadékokkal kapcsolatos felvilágosítást ebben az esetben is végezhetik a helyi önkormányzat ügyfélszolgálati vagy információs irodái, a családsegítő központok vagy a társadalombiztosítás legalsó szervei. Előnye az, hogy a társadalombiztosítástól független szervezettel ez kiküszöböli a kettős irányítás buktatóit, ugyanakkor viszont növeli a közigazgatási apparátust és nehézkesebbé teszi a társadalmi ellenőrzést.

A rászorultsági elvű rendszeres segélyezés és az eseti segélyezés a helyi önkormányzatok hatáskörébe kerülne. Ezt azonban kötelezően végzendő, olyan feladatként kell szabályozni, melynek anyagi fedezetét a központi költségvetés viseli (az önkormányzat kiegészíteni jogosult, de nem köteles ezeket a forrásokat). A segélyezést végző szervezeti egység létrehozása vagy kijelölése — az önkormányzatiság új alkotmányos felfogása szerint — teljesen az önkormányzat hatáskörébe tartozik. Ezért a szociálpolitikai feladatok megszervezése, és így a segélyezés helyi szervei is különfélék lehetnek. A segélyezés — különösen az eseti segélyezés — esetleges kontrollja érdekében felvethető, hogy e pénzek odaítéléséről ne egyes személyek, hanem testületek döntsenek. A személyiségi jogok tiszteletben tartása miatt ellenezném, hogy laikusokból (pl. tanácstagokból, helyi intézmény-vezetőkől, érdekképviselők küldötteiből stb.) létrehozott bizottságok döntsének segélyezési ügyekben. Az azonban megfontolandó, hogy különböző szakértelemmel rendelkező szociális munkásokból álló csoport határozzon a segélyekről. Külön vizsgálatot igényel annak eldöntése, hogy e hatáskörök mennyiben, milyen feltételekkel telepíthetők a családsegítő központokra, illetve ha hatósági jogkörökben maradnak, hogyan

működhetnek közre családsegítő központok a döntésben. A segélyezés társadalmi kontrollját az önkormányzati testületek — plénium, e célra létrehozott bizottság — láthatják el.

EGY RÉGI KÖNYVBŐL

„Nálunk először a jótékonycélú egyesületek, különösen a Magyar Vöröskereszt Egyesület és az Országos Stefánia Szövetség vezette be, hogy a segítségnyújtás előtt előzetes helyszíni vizsgálatot végeztetett a támogatandó szükségleteinek megállapítása céljából. Ma már mindenütt, ahol csak némileg is rendszeres, szakszerű szociális gondoskodás van, ott találjuk a környezettanulmányozást, mint a támogatás, az egyéni embervédelem első lépését. Legyen a támogató akár hatóság, intézmény, vagy társadalmi alakulat.

Milyen legyen a környezettanulmányozás? A környezettanulmányozás legyen közvetlen. Legyen pontos. Legyen kimerítő és legyen eredményes (...)

De milyen legyen az, aki a környezettanulmányozást végzi? Az illető olyan legyen, aki képes arra, hogy a család bizalmába beférközzék. Birjon kellő ítélőképességgel és megfelelő szakismerettel. De feltétlenül legyen tapintatos és legyen titoktartó.”

(Csepely György: Környezettanulmányok.)

Solt Ottília

A SZETA történetéről

Lévai Katalin interjúja

Esély: Tíz évvel ezelőtt alakult meg a Szegényeket Támogató Alap. Abban az időben, amikor szegénységről hivatalosan még egyáltalán nem lehetett beszélni, legfeljebb hátrányos helyzetű csoportokról. Ennek megfelelően olyan szociálpolitikai intézmények sem működtek, amelyek kimondottan a szegények problémáira koncentráltak. Milyen elképzelésekkel alakult meg ekkor a SZETA?

Solt Ottília: Először arról beszélek, hogy rettenetesen utálok a tudománynak azt az értelmezését, ami arra való, hogy a világos és egyértelmű jelentéseket elködösítse. Ennek nem csak politikai tartalma van, hanem ebben a tudománynak az a finnyás elkülönülési hajlandósága nyilvánul meg, amivel megteremti a maga nyelvét, amit más nem ért. Úgyhogy én mindig határozottan tiltakoztam a szegény szó kiiktatása ellen.

E.: Hogyan kezdődött el a SZETA megalakulása?

S. O.: A dolog úgy indult, hogy (egy hosszú, informális és meg nem fogalmazott gyakorlat egyik láncszemeként) egy szegény család pénzt kért. Sok szegény családdal voltunk közvetlen kapcsolatban, de korábban erre nem volt példa. Ez az eset azonban ötletet adott ahhoz, hogy meg kellene próbálni pénzt gyűjteni hasonló esetekre. Hogy ez egyáltalán megfogalmazódhasson, ahhoz az a politikai légkör kellett, amiben 79-ben éltünk. Akkor volt az első nagy aláírási akció a perbe fogott Chartások védelmében, akkor kezdődött a Szamizdat és a Szolidaritás. Egy közösség formálódott barátokból, korábbi munkatársakból, a Szamizdat íróiból és szerkesztőiből, és azokból, akik azzal a szándékkal álltak elő, hogy szeretnének szociális problémákkal foglalkozni. A SZETA-ban résztvevő szociológusok korábban a Kemény István-féle vizsgálatokban — szegénykutatás, cigánykutatás — dolgoztak, és Kemény példáját követve az első perctől kezdve belefolytunk a családok életébe. Először 1980-ban neveztük magunkat Szegényeket Támogató Alapnak. Felhívásunkat nyolcan írták alá: Havas Gábor, Iványi Gábor, Lengyel Gabriella, Matolay Magda, Nagy András, Nagy Bálint, Pik Katalin és én. Amikor megalakítottuk a SZETA-t, nem volt

kész kép a fejünkben arról, hogy tulajdonképpen mit akarunk. Nem volt kidolgozott modell, szabályrendszer, még csak ideológia sem. Nem is akartuk megmondani, hogy mi lesz ebből és mivégre, mindent többé-kevésbé rábízunk arra a közösségre, amely a mi szándékainktól és szervező erőinktől függetlenül a SZETA köré szerveződött. Így jó darabig eltartott, amíg ez a laza közösség kialakította a maga szabályrendszerét, elveit és ideológiáját. Attól kezdve ezeket kötelezőnek éreztük, bár folyamatosan módosítottuk.

E.: Valójában mire szerveződtek?

S. O.: Megtanáskoztunk egy laza tervezetet, és két alapelvben megállapodtunk az első összefüggésünkön. Az egyik az volt, hogy a szervezet az lesz, amivé a hozzá csatlakozók teszik. A másik, hogy semmi olyat nem teszünk, amiért akár csak egyetlen szegénynek is bántódása eshet, azért, mert velünk kapcsolatba került. Konspirálnunk kellett, mert féltünk, hogy nem annyira rajtunk verik el a port, mint azokon a családokon, akik segítséget kapnak tőlünk, mondván, hogy szocializmus-ellenes magatartást tanúsítanak azzal, hogy mernek szegények lenni.

E.: Nyilvánvaló, hogy éppen ezzel hívtátok ki magatok ellen a hatóságok ellenszenvét. Megsértettetek egy tabut.

S. O.: A hivatalos ellenszenv enyhe kifejezés. A hivatalok hozzánk való viszonya ugyanis nem ellenérzéssel, hanem megsemmisítési szándékkal aposztrofálható — ha géppisztolyok nem is voltak. Minden lehetséges módon akadályoztak bennünket. Kis fojtogatásokkal igyekeztek az értelmiséget leválasztani a SZETA-ról, spicliket alkalmaztak, akik torz információkat terjesztettek, lehallgattak bennünket stb. A mi üldözésünket sokkal alávalóbb dolognak tartom, mint például a Szamizdat üldözését. A Szamizdat a hatalom szemében direkt ellenség, a társadalom integritását veszélyezteti azzal, hogy ellenséges irodalmat ad az olvasók kezébe. Direkt hatalomellensége egyértelmű és követhető. De hogy teljes következetességgel és gyűlölettel képesek legyenek irtani azokat a törekvéseket, amelyeknek célja nem más, mint hogy egy gyereknek legyen cipője, vagy egy család még két napig tudjon ebédelni, az példátlan.

E.: Egy ilyen helyzetben az ember önkéntelenül védekezik, konspirál. Sikeres volt a konspirációtok?

S. O.: Többé-kevésbé. Soha egyetlen postai küldeményre nem írtuk rá a nevünket. Azok, akik pénzt vagy csomagot kaptak tőlünk, valószínűleg ma sem tudják, hogy ki volt a feladó. Ennek ellenére nem mindig sikerült megvédeni a támogatottat a hatóságok leleplezésétől, de ennek azért előnye is volt. Az a tudat, hogy valaki segíti a szegényeket, oda vezetett, hogy nem merték olyan gátlástalanul elutasítani az igényüket, mint korábban.

E.: Hogyan tudtátok felmérni a támogatásra szoruló körét?

S. O.: Szisztematikus felmérésről szó sem volt. Egy gyorsvizsgálati eljárást azért készítettünk, főleg azzal a szándékkal, hogy a SZETA képezze is azokat az érdeklődő fiatalokat, akik legalább a szakma minimumát szeretnék megtanulni: hogyan lehet egy család jövedelmi és fogyasztási viszonyaiban eligazodni, egy falusi közösség struktúráját megfogni stb. Egy falut szisztematikusán végigkutatam, ez később centrális szerepet játszott a SZETA-ban. Itt jól nyomon lehetett követni, mi is történik valójában a szegénységgel Magyarországon. Ez a kutatás segített hozzá, hogy elsőként értesüljek róla, amikor elkezdő-

dött a közveszélyes munkakerülők utáni vadászat.

E.: Ez csak egy falu volt. A többi szegény hogyan került kapcsolatba veletek?

S. O.: Az alapsokaság egy hajdani vizsgálatból származott, a Kemény-féle cigánykutatásból. De többen dolgoztunk akkor még különféle szegény-kutatásokban, például Lengyel Gabi Nógrád megyében, Matolay Uszán, Havas és Kardos Ercsiben, Csongor Anna a XX. kerületben végzett vizsgálatokat.

E.: És honnan volt pénz a segélyezésre?

S. O.: Főleg koldulásból. A tagság, amelyik a SZETA körül összegyűjtött, vállalta, hogy saját tág ismeretségi körében terjeszti a SZETA-t, és jegyzést kér. Lehetőleg nem egyszeri pénzt, hanem hónapról hónapra valamilyen összeget. Általában nem lehetett elérni, hogy az emberek maguktól fizessenek, el kellett menni hozzájuk, mint egy díjbeszedő, és körbejárni azokat, akik ígértek. Elsősorban mindenki a munkahelyén gyűjtött. Az egymást követő elbocsátási hullámok sora aztán megtörte ezt a rendet, mert azok közül, akik pénzt adtak vagy gyűjtöttek, sokan elveszítették a munkahelyüket.

E.: Hogyan győztétek ezt a temérdek munkát emberrel, energiával?

S. O.: Sokan voltunk akkoriban, akik cselekvési lehetőséget kerestünk, szinte ki voltunk éhezve valamilyen gyakorlati tevékenységre. De egy idő után nem lehetett energiával győzni. Az állandó konspirációs kényszer miatt nem használhattuk a postát, a telefont, úgyhogy mindent magunknak kellett csinálni. Nem hiszem, hogy a földkerekségnek van még egy olyan politikai mozgalma, amelyben annyi jeles tudós és kandidátus foglalkozott volna spárgakötözéssel és levélkézbírással, mint itt. Gondolhatjuk persze, hogy a kandidátusok írjanak inkább tudományos műveket és ne madzagoljanak. Én is elmerengtem néha a saját életemen. Nem volt-e fölösleges tíz évet ilyen földhözragadt dolgokkal eltölteni? De végül is azt gondolom, hogy nem. Egyéb-ként pedig nincs az a kandidátus, akinek ártana, ha olykor testi közelségbe kerül társadalmi problémákkal, és némi fogalma lesz arról, mit jelent tenni valamit a gyakorlatban. Azonkívül mi mást tudtunk volna csinálni?

E.: Szerinted melyek voltak a SZETA legfontosabb állomásai?

S. O.: Két csúcspont volt a SZETA történetében. Az egyik egy kiállításal egybekötött aukció 1980-ban, amit a IX. kerületi Népfőnt egyik helyiségében tartottunk meg, tehát legális rendezvény volt. A bevételünk 180 000,— Ft volt, amit nemcsak a szokásos havi segélyezésre fordítottunk, hanem például lakást vettünk belőle vidéken egy asszonynak, aki lakáshiány miatt volt kénytelen a gyerekét állami gondozásba adni. A másik nagyobb esemény a lengyel gyerekek nyaraltatása volt 1981-ben, a lengyelországi sztrájkok után. Úgy éreztük, valahogyan ki kell fejeznünk a lengyelek iránti szolidaritásunkat, és a SZETA profiljának leginkább egy nyaraltatási akció felelt meg. Nagyon szigorúan elkülönített alapokból teremtettük meg ehhez a pénzt. Hoszonnégy nagyon szegény, főleg tanyasi gyereket nyaraltattunk egy hónapon át a Balaton-felvidéken és Pesten. A tábornak nagyon jó hangulata volt, mindenki jól érezte magát. Egy nagyon kellemetlen következmény volt, hogy Wojciech Maziarskit, a lengyel-magyar tolmácsot kiutasították Magyarországról területéről és azóta sem jöhetett ide. Később próbáltunk egy kicsit más irányba is lépni. Kulturális rendezvényeket szerveztünk és szemináriumokat. Ekkor már folytak ve-

lünk rokon szemléletű kutatások a szegénységről. Ezeket megvitattuk a szociális problémák iránt érdeklődő fiatalokkal.

E.: Ahogy a politikai helyzet változott, idővel a polgárjogi és társadalmi önvédelmi mozgalmakat — ha nem is törvényesítették, de — elfogadták. A mostani politikai konjunktúrában pedig az egykori illegális szervezetek a sajtó érdeklődésének és a politikai kombinációknak egyaránt középpontjába kerültek.

S. O.: Most minden másként van. Az információ már nemcsak hólabdaszerűen terjed, hanem TV, rádió útján is. Ma már senki sem gondolja, hogy ha jelentkezik a SZETÁ-nál — akár azért, mert adni akar, akár azért, mert kapni szeretne — akkor becsönget hozzá a rendőrség. Hatalmas roham indult meg a SZETA felé, amire a régebbi keretek között már nem tudtunk megfelelően reagálni. Nem vagyunk felkészülve arra, hogy intézményként működünk, hiszen informális, baráti szálakon működő társaság vagyunk. Az intézményesüléshez rengeteg pénz kell, amit közadakozásból nem lehet előteremteni. Újabban nagyon sok szociális egyesület létesült az országban a legkülönbözőbb elképzelések alapján. Általában ezek az egyesületek nem nagyon tudják, hogy mit csináljanak. Majdnem biztos, hogy az egyik szerepkörünk az lesz, hogy segítsünk nekik elindulni.

E.: Keresnek benneteket?

S. O.: Hogyne. És mi szívesen segítünk, ha kéri, mert számunkra sokkal érthetőbb, ha a helyi szervezetek gondozzák a helyi szegényeket. Több régi álmunk is közel kerülhet a megvalósuláshoz. Az, hogy a SZETA nyilvános lett, arra sarkalta a volt állami gondozottakat — akik valamilyen sikeres módon beilleszkedtek, de még nem felejtették el a problémáikat —, hogy felkeressék a SZETÁ-t és együttműködést ajánljanak fel.

E.: Kik dolgoznak most a SZETÁ-ban?

S. O.: Javaslatomra a legális egyesület választmányába csupa új ember került, aki eddig csak alkalomszerűen működött együtt velünk, és aki nincs politikai mozgalmakban elkötelezve. A saját aktivitásomat erősen akadályozza a politikai munka. Kevés időm maradt a SZETÁ-ra. Az új választmányba két olyan lány is bekerült, aki a szegénység mezsgyéjén él, ők kiválóak. Ez szépen illusztrálja azt, hogy igazából azok tudnak a szegénység problémájához jól közelíteni, akiknek alapos tapasztalatuk van erről a saját életükben.

Önsegítés és szociálpolitika

A 70-es évek közepére egyre több válságtünet halmozódott fel a fejlett nyugati társadalmak szociálpolitikai intézményrendszerében. Ezek a tünetek komoly árnyat vetettek a jóléti társadalommal kapcsolatban hangoztatott ideologikus célkitűzésekre, és egyidejűleg olyan alternatívák keresésére ösztönöztek, amelyek valamilyen módon egyfelől képesek lehetnek átmenteni a jóléti társadalmak szociálpolitikai redisztribúciós alapelveit, másfelől azok hatékonyabb kiaknázását is szavatolni tudják. Amikor a mai magyar társadalom általános válságtüneteit látjuk, nyilvánvalóan számunkra sem lehet közömbös, hogy milyen megoldási utakat keressünk. Elképzelhető, hogy érdemes lenne a nyugati társadalmakban több évtizede folyó útkeresés tapasztalatait nálunk is figyelembe venni.

A jóléti társadalmak szociálpolitikai intézményrendszereinek jól kiapintható válságtünetei közül a legfontosabbak a következők:

- a szociálpolitikai intézmények és munkatársaik indokolatlanul erős professzionalizálódása, technicizálódása és szakosodása (eltűnik az egész ember, annyi „tünetre” szakad szét, ahányféle intézményrendszer hatókörébe kerül);
- a segítő szerepek és a segített szerepek közötti kiegyensúlyozatlanság, aránytalanság, elidegenedés és elszemélytelenedés;
- a segítő viszony manipulatív elemekkel történő feltöltődése, a segítség módosulása a szociális kontroll és felügyelet irányába;
- infantilizálódás, egyoldalú függőség, a segített „tanult” gyámoltalansága;
- a panaszok regisztrációja a panasz kiváltó okok hermeneutikai rekonstrukciója helyett.

Ezek a válságjelenségek önmagukban bizonyára nem eredményeztek volna mélyreható módosulást (mint ahogy a kelet-európai szocialista modell szerint berendezkedett társadalmakban a felsoroltaknál jóval súlyosabb válságtünetek hatására sem tapasztalható módosulás), ha a politikai erőviszonyokban nem jött volna létre a konzervatív erők javára történő eltolódás. Az eltolódás során bekövetkező kormányzati irányváltás érzékenyebbé vált a költségvetési tételek parttalan felduzzadására, és meghirdette a költségvetési újraelosztások radikális csökkentésének politikáját. Egy ilyen irányvonal számára a szociálpolitikai szektor relatíve „lágyszó” terület, hiszen akik ennek az intézményrendszernek a működésében érdekeltek, azok viszonylag kevésbé képesek ellenállni a szigorításoknak és az elvonásoknak, mint az olyan „kemény” hatalommal rendelkező lobbyk, mint pl. az ipar, a hadsereg. Ebben az új politikai helyzetben az önsegítő mozgalmak számára

rendkívül kedvező terep keletkezett, hiszen a létező szociálpolitikai intézményrendszerek diszfunkciói elleni harc jelszavai kapóra jöttek a szociálpolitikai célú költekezés redukciójára vállalkozó kormányoknak.

Ennek következtében ideológiailag az a paradoxon jött létre, hogy egy eredendően baloldali ihletésű, a szolidaritást, az együttműködést, az önmeghatározást és kollektivitást hirdető mozgalom szövetségesre talált a konzervatív liberális kormányzatban. A jövő fogja eldönteni, hogy ennek a sajátos koalíciónak ki lesz a győztese és ki lesz a vesztese. A kérdés az, hogy az önszerveződésen alapuló különböző típusú önszervező mozgalmak képesek lesznek-e egységesen fellépni egy új típusú redistribúciós rendszer kiépítése érdekében, mely a bürokrácia és a fölösleges túlköltekezés kiiktatása révén olcsóbbá vált szociálpolitikai mechanizmust képezve szembe tudnak szállni a konzervatív kormányzat megosztó taktikájával, mely egyes önszervező társulásokat „kívánatosnak” nyilvánít, másokat elutasít vagy éppen sorvadásra ítélt.

Az önszervezés jelentésének tisztázása során számba kell vennünk az összes lehetséges változatot, és amikor az ilyen típusú mozgalmakat mint az egyoldalú redistribúción alapuló kizárólagos szociálpolitikai intézményrendszer alternatíváit határozzuk meg, akkor arra a közös mozzanatra kell a hangsúlyt tennünk, mely minden változatban az autonómiát, az önmeghatározást és a közösségi kompetenciát foglalja magába.

Elvileg négy típust különböztethetünk meg. A tipológia megalkotása során az egyik tengelyt az képezi, hogy az önszervezés okát képező konfliktus, trauma, diszfunkció vagy életvezetési válságtünet *individuális* vagy *kollektív* természetű-e. A tipológia másik tengelyén találjuk az önszervezést kiváltó mozzanatként azt a sajátosságát, mely az *alkalmazkodást* vagy inkább a *változást* teszi céljá.

A konzervatív megközelítések kedvenc önszervező mozgalmi az *individuális-alkalmazkodás* típusba tartozó csoportok közül kerülnek ki, hiszen ezek anélkül ígérnek a panaszok enyhülését, az egzisztenciális konfliktusok türelését, hogy bármit is meg kelljen változtatni a strukturális működések szintjén. Ugyanakkor nem tagadható, hogy mentálhigiénés szempontból ezeknek a csoportoknak is igen fontos pozitív vonásaik lehetnek, hiszen még mindig hatékonyabb módszert jelentenek a traumatizált sorsok áldozatai számára a traumák okozta következményekkel való együttélés kialakítására, mint az ún. terápiák és technicizált segítő kapcsolatok. (Ebbe a kategóriába tartoznak pl. a rákműtéten átesett nők, krónikus egészségügyi panaszok áldozatainak vagy azok hozzátartozóinak önszervező csoportjai.)

Egy sokkal radikálisabb, bár politikai értelemben mindenképpen ártatlan önszervező csoporttípus, melynek tagjai egymás segítségével az *individuális problémáik felszámolását*, káros következményekkel járó viselkedésük megváltoztatását érik el (pl. fogyókúra csoportok, dohányzás ellenes csoportok, jóga-csoportok, vegetáriánusok, természetes táplálkozás hívei, nudisták stb.).

Az *individuális-alkalmazkodó* illetve az *individuális-változtató* önszervező csoportokhoz képest sokkal inkább kiválthatják a konzervatív kritikákat azok a csoportok, melyek tagjai valamilyen kollektív társadalmi kategória sorsképző ereje folytán kényszerülnek önszerveződéssre. Az alkalmazkodó változatban találjuk azokat a csoportokat, melyek tagjai krónikus életvezetési nehézségekkel küszködnek, pusztán azért,

mert hátrányosan megkülönböztetett, stigmatizált kategóriák érvénye alá soroltatnak. A potenciális kategóriák katalógusa rendkívül széles, annak függvényében, hogy a társadalom toleranciaküszöbe milyen magas. Itt találjuk a korai feminista csoportokat, a különböző totális intézmények (börtönök, állami gondozott otthonok, elmeegógyintézetek, alkohol- és kábítószerelvonók) volt vagy potenciális klienseit, a homoszexuálisokat, a testi- és lelki fogyatékosok legkülönbözőbb csoportjait és a társadalmi megkülönböztetés által sújtott különböző kisebbségeket. Ha figyelembe vesszük, hogy ebbe a típusba nemcsak a közvetlenül érintettek, hanem a közvetett módon érintettek is beletartoznak (pl. értelmi fogyatékos gyermekek szülei, elmebetegek hozzátartozói stb.), akkor látnivaló, hogy igen széles körre kiterjedő hálózatok jöhetnek létre e kollektív sorsmeghatározó kategóriák alapján. Az önszervezés mozzanata természetesen a különböző kategóriák esetében eltérő módon juthat kifejezésre. Valamennyi esetben idetartozónak véljük a pozitív önértékelési minták képzését, a pozitív identitásért vívott harcot, de abban már jelentős különbségek vannak, hogy a csoportok működése mennyire terjed ki a szűkebben vett szociálpolitikai funkciók önszervező alapon történő ellátására, illetve mennyire ölt nyíltan politikai arculatot (Magyarországon nyilvánvalóan ez a dilemma érvényes a cigányok mozgalmainak esetében).

A legradikálisabb válfaj, melynek esetében a szociálpolitikai dimenzió a politikai dimenzióhoz képest egyértelműen háttérbe szorul, a kollektív meghatározottságú, változtató célzatú csoportok típusa, mely öltheti pl. gazdasági szövetkezetek, alternatív politikai szövetségek formáját. (Környezetvédők, ökobank társulások, non-profit segítőhálózatok, önszerveződő képzési, oktatási formák stb.)

Látnivaló, hogy a funkciókat illetően meglehetősen heterogén társulások sorolhatók be az önszervező csoportok körébe, melyek azonban, ha tudatosítják a működésükben rejlő alternativitást, hathatós erőt képeznek a társadalmi javak újraelosztásáért folytatott küzdelemben résztvevő tradicionálisan erős lobbykkal, érdekközpontokkal szemben. A mai nyugateurópai gyakorlatban a községi-városi költségvetések felosztásakor pl. már elfogadott a 20—25% körüli arány, melyet az intézményesített szervezetek rovására a különböző szociálpolitikai célzatú önszervező szervezetek, mozgalmak, csoportok, valamint az azokat integráló központok (az ún. clearing-hose-ok) pályázat útján nyerhetnek el.

Az önszervező csoportok sosem lépik túl a társas kiscsoport klasszikus létszámhatárait, és ennek következtében jellegük messzemenően személyes; fő aktivitásuk a szemtől szemben való találkozás, kommunikáció és közös tanulás. Hetente egyszer két-három órára találkoznak, lehetőség szerint semleges, valamilyen intézményhez vagy szervezethez tartozó helyen. Minden csoporttagnak egyenlő jogai vannak, formálisan nincs vezető, a szabályteremtés, identitás-meghatározás közösen történik. A csoportba való bekerülés alapmotivációja az, hogy a csoporttag önmagán segítsen, nem pedig az, hogy másoknak segítsen. Ugyanakkor a keletkező kapcsolatokban az önszervezés egyben mások segítségének eszközévé is lesz. A részvétel ingyenes, a finanszírozás a már említett pályázati lehetőségek igénybevételeével történik. A csoport munkáját, a követendő célokat és az alkalmazandó eszközöket a tagok saját maguk határozzák meg, azt is mondhatnánk, „az a szabály, hogy nincs szabály”. A közvetlen érintkezésben a tagok által messze-

menően misztifikált, személyes és egyénivé lett konfliktusokról és traumákról kiderül azok paradigmátikus szerkezete, aminek következtében a kezelési eljárások közösen kialakított modelljeit is elsajátítják a csoporttagok. Az a trauma, hátrány, vagy megbetegítő konfliktus, mely a csoporttagot a társadalomban a többiekől elkülönítette, az önségítő csoport közösségében másokkal egyesíti. A keletkező hatást a csoporttagok a misztifikáció és a megbélyegzettség feloldásaként élik át. Ennek következtében mindenki voltaképpen kettős szerepben van jelen: egyszerre segített és segítő. A csoportban keletkező hatások jelentős transzfer-potenciállal rendelkeznek, mely kisugárzik a csoporton kívül folytatott életvezetés egészére is.

Az önségítő csoportok különböző típusaival kapcsolatos vizsgálatok azt mutatják, hogy ritka, amikor teljes elkülönültség mutatkozik a professzionális intézményrendszer és az önségítő csoportok között. Többnyire előbb-utóbb kialakul a laikus és professzionális elem között egyensúly, mely természetesen dinamikus, azaz állandó karbantartásra szorul. A létező intézményrendszerek professzionális résztvevői számára föltétlenül ajánlatos az önségítő csoportokban rejlő lehetőségek alapos ismerete. A szakembereknek informálniuk kellene klienseiket, föl kellene hívniuk a páciensek figyelmét az önszerveződés előnyeire, és saját szakmai eredményességük növelése érdekében el kellene érniük az önségítő csoportok anyagi támogatásának biztosítását (helyiség az ülések számára, telefon, írógép, xerox biztosítása, bibliográfia és szakirodalom rendelkezésre bocsátása). Sajnos a gyakorlatban sok esetben a laikus és a professzionális elem kölcsönös előítéletektől terhelt szembenállása mutatkozik, miáltal a viszony kölcsönösen elmergesedik, s ezen mindenki csak veszít.

Amikor a magyar társadalom keretei között elképzelhető önségítő csoportok esélyeit latolgatjuk, valamint a már létező kevésszámú (főként egészségügyi és életstílust-változtató) csoportra gondolunk, akkor óhatatlanul is aggodalmat kell hogy érezzünk a bürokratizálódási hajlandóságok kapcsán. Az elmúlt négy évtizedben kialakult feltételes reflexek és beidegződések egyáltalán nem kedveznek a spontán állampolgári kezdeményezés bármilyen megnyilvánulásának, hiszen a múltban ezek nyomában ideológiai illetve politikai ellenintézkedéseket vártak ki, miáltal a létrejövő csoportoknak vagy meg kellett szünniük, vagy pedig a létükért folytatott szélmalomharcban súlyos torzulásokkal kellett fizetniük (szektásodás, elzárkózás, mártír- és üldözöttség-tudat). Másfelől az uralkodó társadalompolitikai ideológia intézménycentrikussága és paternalizmusa sokszor a legjobb szándékú intézményi képviselőket is vakká tette saját működésük nem kívánt következményeivel szemben. Ez azt eredményezte, hogy az egészségügyi, gyógyügyi, rendőri, igazságszolgáltatási és büntetvégrehajtási szervezetek saját illetékességüket látták megsértve minden olyan önszerveződő alternatív kezdeményezés feltűnésekor, mely a paternalista gondolkodás és gyámkodás köreiből való kilépésre ösztönözte volna a legközvetlenebbül érintetteket: a szenvedőket, kezelteteket, korrekcióra ítélteteket.

A mai magyar társadalomban jelentkező, szociálpolitikai indíttatású önségítő csoportokra és mozgalmakra vonatkozó információink szegényesek és részlegesek. Ez természetesen tudományos értelemben is komoly hiányosság, azonban az egyes, egymástól elszigetelten működő önségítő csoportoknak sem volna közömbös annak ismerete, hogy kik és

milyen csoportokat alkotva élnek és működnek együtt az ország különböző településein.

Azzal a kéréssel fordulunk olvasóinkhoz, hogy aki ismer ilyen csoportokat, vagy tagja ilyen csoportnak, netán éppen lapunk jóvoltából, cikkeink hatására gondolja úgy, hogy ilyen csoportot szeretne alapítani, írja meg élményeit, elgondolásait, tapasztalatait, a sikerekre éppen úgy kitérve, mint a nehézségekre és a kudarcokra. Szeretnénk egy állandó rovatot indítani, mely fóruma lehetne mindazoknak, akik egyéni vagy társadalmi bajaik orvoslása végett az önségítés alternatív útját választják.

EGY RÉGI KÖNYVBŐL

„A szociális problémák megoldásához ismeretekre van szükség. Általános szociális kultúra nélkül szociális feladatokat megoldani nem lehet. Szükség van a készségre, amely a morális felfogásból táplálkozik, a készséget azonban ki kell egészíteni az ismeretek alkalmazásával, hogy az gyakorlatilag értékke alakulhasson. Tehát szükség van az általános szociális kultúrára, kell ismerni a társadalom szerkezetét, ezeken túlmenően nélkülözhetetlenek a szociális munkánál az általános gazdasági ismeretek, a szakismeretek és végül ismerni kell a helyzetet és az egyént, az embert, akinek helyzetén a szociális munka segíteni akar.”

(Esztergár Lajos: A szociális munka vázlata.)

Kék Lista Alapítólevél

Felhívás!

„Az emberi társadalom építkezését nem felülről, elképzelt célokért kell kezdeni, hanem alulról, a kicsinyek biztosításával, mert különben a közjólétből kevesek jóléte lesz.”

(Hajnal István)

Egyre több család, még több magára maradt ember küzd ma elviselhetetlen terhekkel, megoldhatatlan gondokkal, az emberhez méltó élet kilátása nélkül. Nem nézhetjük tétlenül a veszélyeztetett családokban felnövekvő gyermekek, nyomorgó öregek, tartós betegségben szenvedők és nincstelen szegények sorsát. Létre kell hozni a társadalmi önvédelem, a kölcsönös segítség szervezeteit és fórumait!

Javasoljuk, hogy a szociális, nevelő és gyógyító munka szakemberei és mindazok, akik felelősséggel tartoznak vagy felelősséget éreznek környezetük szociális helyzetéért fogjanak össze: fogjanak össze a társadalmi és politikai szervezetekkel, azokkal, akik segíteni akarnak, és azokkal, akik segítségre szorulnak — alakítsanak (városi, községi, kerületi) *szociális munkaközösséget*. E munkaközösségek megteremthetik azokat a kereteket, melyek között a helyi társadalom illetve annak képviselői aktív partnerként vehetnek részt saját jóléti ügyeik intézésében. A jelenlegi helyzetben jogunk és kötelességünk, hogy a szociális gondoskodás súlyos nehézségekkel küzdő állami intézményeit társadalmi ellenőrzés és védelem alá helyezzük. Az egyeztetett közös fellépés jelentős segítség lehet, és komoly politikai erőt képvisel: befolyásolhatja a tanácsok jóléti stratégiájának kialakítását, a kormányzat és a törvényhozás döntéseit. A szociális munkaközösségek maguk is kezdeményezhetnek, szervezhetnek vagy támogathatnak egyes helyi szociális célú vállalkozásokat társadalmi munkában, non-profit vagy üzleti társulások keretei között. A legsürgetőbb tennivalók és követelések listája a helyi adottságoknak megfelelően mindenütt másképp alakul majd, valamint az összefogás keretei is, melyek között a vállalt feladatok elvégezhetők.

Az alakuló munkaközösségek (részben már működő helyi kezdeményezésekhez kapcsolódó) tervei között szerepel:

- A gyógyító, nevelő, gondozó, segélyező és mentálhygiénés tevékenységet folytató szakemberek munkájának és hatáskörének összehangolása, a rendszeres együttműködés bürokratikus akadályainak elhárítása, az eredményes munka elemi (személyi, tárgyi, jogi stb.) feltételeinek biztosítása társadalmi segítséggel illetve e munkaterületek érdekeinek nyilvános politikai képviselete útján.
- A nevelési tanácsadók, családgondozók, általában a gyermekvéde-

lem munkájának támogatása önkéntes segítők, tartalék erőforrások bevonásával.

- Az állami gondozásba vett, illetve onnan kikerülő fiatalok vissza-segítése családi vagy egyéb közösségekbe.
 - Az általános iskolai képzésben lemorzsolódó, onnan kihulló gyerekek számára korszerű módszerekkel, speciális tanterv szerint működő iskolák kialakítása.
 - Egyes csecsemőotthonok átalakítása leányanya-otthonná illetve nyitott intézménnyé, amely felkészíti és segíti a családokat a kisgyermek körüli teendőkben és tudnivalókban.
 - Gondozóház, a házi gondozásra szorulókat érintő szolgáltatások újszerű megszervezése.
 - A szociális segélyezésre szánt összeg egy részének átalakítása szociális munkabérré, melyet erre felkészített, egyébként segélyre szoruló gyermekes anyák kapnának a szociális gondozásban vállalt munka fejében (így ugyanaz az összeg egyszerre két családon segít).
- Aki a szociális munkaközösségek tevékenységében részt venne, segítene szervezésükben, kérjük, jelezze szándékát ezen a címen:

.....

(Amennyiben az Önnnek küldött felhíváson ez a hely kitöltetlen, úgy a Kék Lista címén: 1145 Budapest, Lumumba u. 174. c/o Hunnia Film-stúdió.)

A Kék Lista Szociálpolitikai Csoportja

Budapest, 1989. május 15.

Orsós Éva

Miről szólnak a SZEM panaszlevelei?

(K. I. interjúja)

Mindannyian tudjuk és ismerjük, hogy az élet megoldatlan gondjai előbb vagy utóbb panaszokká sűrűsödve elkezdik járni levélútjukat. Ezek az utak hol megértő, segítő címzetthez vezetnek, míg máskor az embertelenség, a közömbösség zsákutcájában fejezik be útjukat.

A hatalom, a hivatal — és valljuk be a tudomány is — hajlamos pusztán tényként (le)kezelné a panaszos leveleket. Feltételezhetően azért, mert „a tudományos megközelítések mindig kívülrekednek azon az élményvilágon, amelyen belül zajlanak a konkrét történések. Lehet, hogy lényegtelenek, de semmiképpen sem azok a szereplők szemszögéből nézve” — írja Csepeli György egyik művében. E pársoros idézet akár mottója is lehet a Szociális és Egészségügyi Minisztérium új — 1988. április 1-én létrehozott — szervezeti egységének, a Tájékoztatási és Lakossági Kapcsolatok Osztálya tevékenységének.

A szerkesztőség törekvései közé tartozik a mai magyar valóság szociális problémáinak lehető leggazdagabb bemutatása. Úgy gondoljuk, hogy a SZEM panaszleveleinek értékelése, s azok bemutatása e rovaton belül jól szolgálják majd az említett törekvésünket. Ezért arra kértük Orsós Évát, a fenti osztály vezető munkatársát, hogy folyóiratunk számára az általunk megfogalmazott kérdésekre, folyamatosan foglalja össze a panaszokkal, megkeresésekkel kapcsolatos tapasztalatait.

Esély: Miért tartották szükségesnek az említett osztály létrehozását? Enélkül nincs elég megoldatlan feladatuk, vagy úgy gondolják, ezzel az osztállyal megoldhatók a felgyülemlett szociális problémák?

Orsós Éva: A lakossági kapcsolatok osztály munkájának megszervezésére azért került sor, hogy a minisztériumba érkező többnyire egyéni kéréseket, kérdéseket tartalmazó leveleket, személyes megkereséseket érdemben tudjuk megválaszolni, megoldani. A személyes megkeresések rendkívül sok információt tartalmaznak, ezért ezeknek, valamint a le-

veleknek, panaszoknak elemzése igen fontos. A levelek tartalma hozzájárulhat a helyes döntések kialakításához; bizonyos kérdésekről az emberek véleményének megismeréséhez; rendeletek, jogszabályok működésével kapcsolatos problémák jelzéséhez; korcsoportok, társadalmi rétegek, lakóterületek, térségek gondjainak bemutatásához stb. Bizonyos jelenségek, történések, az egyéni életutakat, sorsokat megismerve más megvilágításba kerülnek.

E.: Az egyes levelekből lehetséges-e országos következtetéseket levonni?

O. É.: A levelekből kirajzolódik az ország „problématérképe”. Persze számolunk azzal, hogy ez a „térkép” pontatlan. A pontatlanság okai közé tartozik egyebek között az, hogy a legrosszabb helyzetűek meg sem írják problémáikat. Az adatok eredményes feldolgozására speciális számítógépes elemzést alakítottunk ki. Erre azért is szükség volt, mert a levelek és személyes megkeresések száma folyamatosan emelkedik. 1988. április 1-től 1989. április 1-ig 9686 levél érkezett osztályunkra, s több mint 2500 embert hallgattunk meg ügyfélszolgálati irodánkban.

E.: Hogyan alakult ez a panaszáradat havi bontásban?

O. É.: 1988. április: 488 db, május: 630 db, június 639 db, július: 565 db, augusztus: 674 db, szeptember: 774 db, október: 732 db, november: 828 db, december: 879 db; 1989. január: 1415 db, február 1185 db, március: 1077 db. A múltévi folyamatos emelkedést egy robbanásszerű növekedés jellemezte januárban, amikor a gyógyszerek ár-emelkedése bekövetkezett. A megkeresések száma ugyan csökkent, de így is meghaladja a havi ezer esetet.

E.: A levelekből levont következtetések kikhez jutnak el, kik veszik igénybe?

O. É.: Szükség szerint módosított számítógépes elemzési programmal dolgozzuk föl a rendelkezésünkre álló adatokat, mert egyre többen veszik igénybe szolgáltatásainkat. (Pl.: a megyei tanácson tudni szeretnék, milyen jellegű problémákat jeleznek saját megyéjükből.) A minisztérium vezetése is rendszeresen igényli, hogy egy-egy kérdés kapcsán az állampolgárok levelekben megfogalmazott véleményét megismerhesse. Úgy gondolom az *Esély* is a rendszeresen érdeklődők közé fog tartozni.

E.: Feltételezzük, az emberek egy-egy új jogszabálynak, rendeletnek, az egyre magasabb megterhelési költségeknek saját életükre gyakorolt hatását írják le, mondják el. A tények nem ismeretlenek. Más dolog azonban az ellehetetlenüléssel, a nyomorral egy-egy emberi sorson keresztül találkozni, mint azt a statisztikából kiolvasni. Mit olvasnak ki önök ezekből a sorsokból?

O. É.: A hozzánk folyamatosan érkező levelek tartalma és hangvétele az elmúlt fél évben feltűnően megváltozott és számuk is — mint ahogy azt már említettem — hirtelen növekedett. Az időskorúak helyzetéről, életérzéséről árulkodnak leginkább a hozzánk beérkezett levelek. Egyes levélrészletek közreadásával is igyekszünk tájékoztatni a minisztérium vezetését. Most ezekből szeretnék itt egy csokorra valót bemutatni a Tisztelt Olvasóknak.

1. Az a szelektív szociálpolitikai intézkedés, amely a 70 éven felüliek nyugdíjemelésére vonatkozik, a 70 éven aluliak körében nagy vihart kavart.

„Méltánytalannak, igazságtalannak és önérzetünket sértőnek találjuk ezen kiváltságos intézkedéseket. Fentiek szerint úgy néz ki,

hogy vannak I. osztályú nyugdíjasok és vannak II. osztályúak. Mi 70 éven aluliak, sajnos a II. csoportba tartozunk.”

„Én a Tsz-ben dolgoztam, saját nyugdíjamat ott szereztem, csak nagyon kevés, 2921 Ft. 62 éves vagyok, ezért keseredtem el, mikor meghallottam, hogy a 70 éven felülieknek emelik 100 Ft-tal a nyugdíjukat. Tudom, arra gondolnak, a 60 évesek még keresnek mellé. Sajnos, én olyan beteg vagyok, hogy semmi munkát nem tudok vállalni, így nyugdíjamat nem tudom kiegészíteni. A szegedi klinikán fekszem évente 3—4 hónapot. Férjem 13 évig beteg volt, csak a halála után mentem dolgozni, mert nem hagyhattam egyedül... a kisnyugdíjasoknak és a betegeknek kéne emelni.”

Egy székesfehérvári levélírónk — 12 000 Ft. a nyugdíja — írja:

„Javasolnám, hogy ez a 20% kategorizálva legyen pl. a 10 000 Ft-on felüli nyugdíjasok 20%-át megszüntetnék, és ezt az összeget a 10 000 Ft-on aluli nyugdíjhoz tegyék hozzá, vagyis 40%-ot kapnának.”

2. Igen sok *egyedülálló* idős ember írt levelet. Ez nem véletlen, hiszen ellentétben az aktívakkal, az időseknek nem a népes családdal jár együtt a rossz anyagi helyzet, hanem inkább az egyedülléttel.

„Kisnyugdíjas vagyok, 66 éves, évek óta beteg. 1952 óta vagyok egyedülálló... nyugdíjam 3140 Ft, amiből már az állandó áremelkedések mellett megélni nem lehet, vagyunk az országban ilyenek sokan.”

3. A nyugdíjasok körében további fontos differenciáló tényező a *nem*. A nők nyugdíja — rövidebb munkaviszonyuk és eleve alacsonyabb keresetük miatt — átlagosan 1000 forinttal, az újabban nyugdíjazottak esetében 2000—3000 forinttal alacsonyabb, mint a férfiaké. Fentiekkel hozzuk összefüggésbe a következő javaslatot:

„... a női egyenjogúság súlyos csorbát szenved a 70 év feletti, kiemelt nyugdíjmeléseknél! Ugyanis a 70 éves férfi 10 éves inflálódás után kapja az emelést, ugyanakkor a nők 15 éves inflálódott nyugdíj után!... Nem beszélve arról, hogy a nők általában már kisebb nyugdíjjal indulnak, mint a férfiak... javasolom, hogy a nők 65, a férfiak 70 éves kortól kapják a kiemelt nyugdíjmelést addig is, amíg az összes nyugdíj értékörzése megvalósítható lesz.”

4. A 70—75 év feletti nyugdíjasok mellett a fiatal, azaz *rokkantnyugdíjasok* helyzete különösen rossz. Sokan sérelmezik, hogy nyugdíjuk — mind a férfiak, mind a nők esetében — különösen a fiatalabb korcsoportokban jelentős összeggel (kb. 1500—2000 Ft-tal) alacsonyabb, mint az öregségi nyugdíjaké.

„1972-ben százalékkoltak le 40 éves munkaviszony után több diagnózis alapján. Jelenleg rokkant kocsival közlekedő gerincsérült, szívbeteg stb. vagyok. A kettőnk nyugdíja 7014 Ft. A lakás után járó rezsi lefizetése után a maradék összeget kell beosztani a megélhetésre. Sok mindenről kellett lemondani, új könyvekről, folyóiratokról, újságokról, nem beszélve az egészséget fenntartó vidéki beutalókról (pl. Balatonfüred)...”

„Önhibámon kívül, járógéppel élek, se bal, se jobb lábam, szíves vagyok. A 74 éves férjem segít, amit tud. A fűtés is duplán kell a beteg létnek, és az áremelés minket is sújt, a gyógyszer és a segédeszközök drágábbak.”

„Én sajnos csak 60 éves vagyok, 10 éve rokkantnyugdíjas, 1978-ban volt egy szívműtétem, két billentyűt kaptam és egy harmadikat

plasztikáztak. Fizikai munkát végezni nem tudok. Mosás, takarítás, vasalás mind csak pénzért bonyolítható le háztartásomban, ami a mai takarítónői fizetéseket és a megdrágult Patyolat-díjakat figyelembe véve elképesztően sok forinttal megnöveli a kiadásaimat, az egyéb rezsikről nem is beszélve. Sajnos csak 15 év munkaviszonyom volt.”

5. Néhány levél, illetve ügyfelünk szóvátette a nyugdíj összegének kiszámításánál alkalmazott eljárást.

„Igazságtalan, hogy a nyugdíjaztatás előtti öt éven belüli 3 legmagasabb nyugdíjév teljesítményét veszik alapul a nyugdíj megállapításánál... sok ember fizikai munka esetében 55—60, illetve 50—55 éves korában már nem tudja azt a teljesítményt nyújtani, mint 35—40 éves korában. Nem emberségesebb lett volna, ha a munkája során szerzett jövedelmet osztották volna a nyugdíjévek számával? Ez esetben a korábbi magas teljesítmények is jelentkeztek volna s ennek következtében egy magasabb átlag realizálódott volna.”

„... a nyugdíjas munkaviszonyban eltöltött éveket vegyük figyelembe. Az így eltöltött munkaviszony nyugdíjkiegészítésként kerüljön jóváhagyásra... ez sok esetben 10—15 év többletidőt jelent, ami már akár új nyugdíj alap.”

6. Az alacsony nyugdíjasok jelenlegi *segélyezését* megalázónak, könyöradomány jellegűnek tartják.

„a vállalat szakszervezeténél is koldul az ember, s kap 500 Ft-ot, de hallottam, van olyan is, aki 100 Ft-ot kap, ez sértő...”

7. Több olyan levél is érkezett, amelyben a nyugdíjasok problémáit összekapcsolják a fiatalok munkába állásának gondjaival, illetve foglalkoztatáspolitikai kérdésekkel.

A levélrészleteket csak közzétettük, azokat *nem minősítettük*. A tájékoztatási és lakossági kapcsolatok osztályán annyit tartunk feladatunknak, hogy korrekt, részletes — a kutatások és a változtatások előkészítő munkáinak eredményeire támaszkodó — válaszokat írjunk és mondjunk, továbbá, hogy a vezetés számára jelzéseket, javaslatokat fogalmazzunk meg a nálunk megjelenő problémák oldása érdekében. Természetesen feladatunk az is, hogy a hozzánk fordulók problémáinak megoldásában segítséget adjunk.

Lehetőségeinkről az *Esély* következő számában szólnunk.

ZÁVADA PÁL:

**„... A CÉ BETŰ OTT VAN
A HÁTUKON”**

Diósi Ágnes „Cigányút” című szociográfijáról

Kezembe vettem Diósi Ágnes könyvét, belelapoztam, felütöttem hátul a tartalomjegyzékét, majd szemem a túloldal aljára, az utolsó mondatra tévedt: „Köszönettel tartozom a nyírvasvári Rostás családnak és mindazoknak a cigány családoknak, akik otthonukba, bizalmukba, szeretetükbe fogadtak, megkínáltak ételükkel, tiszta ágyat adtak nekem, nyelvükre, dalaikra, meséikre, szokásaikra tanítottak, és megtiszteltek azzal, hogy vállamra tették életük terheit.”

Soha ilyen szép köszönő-mondatot nem olvastam. Talán nem is való már manapság recenzióban „érzelmi hatásokról” szót ejteni, kivált nem olyan „tényirodalom” kapcsán, amelyről okoskodni illenék, mégis meg kell mondom, összeszorult a torkom. S akkor még, ha már ez a hangütés zúg, hadd idézzem fel korábbi, hasonló élményeimet is. Az egyik 1978-ból való, egy szőlőszüretelés délutánján, a homokban ülve olvastam végig a „Szürke falak, szürke rácsok” című szociográfiát, majd évekkel később egy salgótarjáni interjúzás estjén, kollégiumi szobában a „Józsi” című. Torokszorítóak voltak. Mindkettő a régi Mozgó Világban jelent meg, mint ahogy, úgy emlékszem, ebben a szociográfia műfajának legendás újjászületését felmutató folyóiratban (amelyet aztán mérhetetlen károkat okozva pusztítottak el) olvashattam arról, ahogy Diósi Ágnes HÉV-re, buszra száll, beszélőre csomagot visz, a látogatási idő leteltével cigányasszonyokkal presszóban beszélget, távoli cigánytelepekre utazik, kaláló fiatalokat lakásába hív, anyákat keres fel, süt-főz meg koccint velük.

Tisztelem ezért Diósi Ágnest.

Nem tudom persze különválasztani, hogy mi az, ami a magatartásában-cselekvéseiben tetszik, és mi az, ami az írásaiban. De az írásaiból tudom azt, amit tisztetek. Ez az asszony úgy dolgozik és úgy él, hogy diszkrétan tükröt tart sokunk elé, akik asztal mellől szeretünk felvilágosultan „okosakat” gondolva előítéletmentesek és

kritikusan leleplezők lenni. Vagy akik simulékony papírokból, diszkrétan zümmögő gépekből szeretjük kibontani az igazságocskákat, mindennapi önigazolásainkat abból nyerve, hogy „ez a mi nagyon fontos dolgunk, másé pedig más”. Nem azt mondom, hogy sokkal terhesebb és áldozatosabb a Diósi Ágnes útját járni, ezt talán ő maga utasítaná vissza, mert kiviláglik könyvéből, hogy öröm ez neki, és a cigányság iránta való bizalma számára megtiszteltetés. De azt meg nekünk, olvasóknak kell elmondanunk, hogy Diósi Ágnes életprogramja, írott és cselekvő munkája olyan ritka kincs, amellyel ő ajándékozza meg a szűkebb-tágabb világunkat, cigányokét és nem-cigányokét.

Hallom és olvasom, hogy a „Cigányút”-ról — ahogy mondani szokás — „megoszlanak a vélemények”. A „cigányügyben” tevékenykedők egyik része számára a szerző magatartása túllontúl megértő, „kritikátlanul elfogult a cigányok iránt”, a könyvkritikusok némelyike szerint pedig az írás nem eléggé „objektív” helyzetfeltáró, nem domborítja ki „az igazság másik arcát”. Magam nem tudnék „objektív” igazságot tenni. Mert nemcsak a tényirodalom nem „a hűvös tárgyilagosság műfaja”, a bírálat sem. Diósi Ágnes folyamatosan meggyőző (persze nemcsak mondatainak értelmével, hanem a történetek és érzések hiteles megragadásának készségével, de mint írónak-szociográfusnak ez is a dolga), ezért nem osztom bírálóinak véleményét. Tessék mindenkinek a maga útját járni, úgy tenni és írni, hogy az élet és a mű maga feleljen önmagáért. Szerintem Diósi Ágnesnek igaza van.

Hogy arról értekezzek, mit jelent ez a szociográfia a cigányság ügyének szemzőgéből, nem érzem magam avatottnak. (Szerintem csak jót, erről ennyit.) Inkább arról mondanék valamit, ami (és ahogy) meg van írva.

Óriási és egyszemélyes gyűjtőmunka eredménye ez a könyv, láthatóan tekintélyes mennyiségű interjú, s még több személyes élmény várt írói megformálásra és elrendezésre. Diósi Ágnes jól tudja, hogy még az interjú-hely — egy-egy esettanulmány a perifériára tolt cigánytelepekről (és „cigánykérdésekről”), a „telep-felszámolásra” megindított „cs”-lakásépítési akciókról, csa-

lásokról, a döntéshozói látásmód perifériakusságáról, a hatalmi, területi és jóléti perifériákról. Itt is elmeséltetett és a szerző által személyesen átélt történeteket olvasunk, élő helyzetekből, a cigányok és az ő felemelésükért küzdők mondataiból és feljegyzéseiből, a családi együttlétek vitáiból, a szabad ég alatti közös terek eseményeiből, fagyizás kikísérés közbeni diskurálásokból kerekedik ki a kép.

Iskolában, sőt óvodában tapasztalni ugyanazt az intoleranciát és előítéletességet azért keservesebb élmény, mint ha ez, teszem azt, munkásszállón történne, mert védten a gyermekek az elszennvedői (mint a Bevezetésben leírt döbbenetes atrocitásnak is), s gyakran azok az elkövetői, akiknek a gondjaira vannak bízva a cigánygyerekek. Ilyenkor kétségbeesítő arra gondolni, hogy vajon mikor kezdhet felnőni úgy egy nemzedék, hogy már ne hurcolja zsigereiben a lenézettség miatti üldözéti reflexeket. A „Cigány iskola” című rész mindamellett számos, fanatikus elkötelezett óvónő és tanító heroikus erőfeszítéseit is bemutatja. Nekik nemcsak a főnökeikkel, hatóságikkal kell megküzdeniük, de a szülők és a gyerekek kezdeti bizalmatlanságaival is, sokszor pedig — kudarc esetén — önmaguk hiábavalóságának kétségeivel is. Életsorsokat sorakoztat fel Diósi Ágnes, például Link Mihály kiskundorozsmai tanítót (megjelenik Wagner Viktória volt apácanővér karitativ tevékenységének példája is), Jávor Ernő ráckevei kántortanítót, a pálmajori Boross tanító-házaspárét, Daróczi Józsefét, aki Újpalotán tanított cigánygyerekeket, csakúgy, mint Vajda Imre, megszólal a keceli majd ráckevei tanító, Karsai Ervin, Kuklay Antal körömi plébános, s végül Rézműves Mihályné, a legendás hodászi cigány óvónő.

Nincs intézményes oltalom, ezért akár a gyerekek tanításában, akár a cigányság szociális felemelésében bármilyen előrelépés történik, amögött mindig kemény megpróbáltatások, emberi erőfeszítések, nevek állnak. Diósi Ágnes sem tudja valamennyiüket felsorakoztatni, de sajnos nincsenek sokan. A „Szociálpolitikánk ágbogai” című fejezet így egyrészt a cigánylét és a szegénység közös átokká kovácsolódásáról számolhat be, másrészt követnivaló kezdeményezésekről (mint Vörös Borié és Zsigó Jenőé) — miközben a bajok egyre sokasodnak, s a cigánysággal elkötelezettek teherbírása véges. (Nem ritka a csalódott belefáradás, s a legszomorúbb kiábrándulás talán a kilátástalanságban felörlődött hajduhadhá-

zi iskolaigazgatónőé, akiben az egykori segítő tolerancia tragikusan fordult a visszájára.)

A stációk egyre reménytelenebbek: „Intézet, börtön”. Történelmileg is megalapozott diszkriminációs logika, jelenkori gyámügyi gyerekablások, államigazgatás-elrendelések, intézetek, fiatalkorúak büntetőintézete, börtön. Diósi Ágnes nem fél a legszélsősége-sebben szörnyű történeteket sem felidézni, mert tudja, hogy a „jó” és a „rossz” szociográfusi kiegyensúlyozgatásának semmi teteje. Nem állítja, hogy minden intézeti fiatal sorsa szörnyűbb, mint otthon lett volna, de évtizedes tapasztalatai feljogosítják arra, hogy ebben a tárgyban is sokkolni merje az olvasót, hogy itt is rámutasson a sokszor már faji beprogramozottságokat emlegető előítéletességre és a visszaélésekre. Miközben „a cigányellenes feliratoknak hovatovább folklórja lesz már hazánkban”.

Diósi Ágnes végül visszatér a feloldáshoz, a lélekehez, nem lehet mást tenni, „Akkor is hazámnak mondalak...”, fájdalmasan szép ennek a könyvnek a vége is.

De akárhol üjtük is fel, kitetszik az egész írást átítató leglényegesebb gondolat (bár nincs önálló fejezete): Nem lehet szabadságot és demokráciát kívánva szó nélkül, tétlenül együttélni azzal a ténnyel, hogy közöttünk, mellettünk, legtöbbször életterünk és tudatunk perifériáira szorítva, itt élnek olyan emberek, akiknek a szegénysége, emberi alávetettsége, a „mi világunk” által irritálóan minősített etnikai-kulturális mássága a huszadik században, Európában, de egyáltalán, emberhez méltó társadalomban elfogadhatatlanul rossz helyzeteket teremtet. Nem lehet elfogadni sem a szegénységet önmagában, sem az alávetettséget, még ha azt nem terhelik a lenézett nemzetiséghez való tartozás további bélyegei is, nem lehet ezért elfogadni ezeket a tényeket akkor sem, ha egymást hatványozzák. Ezt kell legelőször kimondani (ezt is Diósi Ágnestől tanul-tam), még mielőtt egyáltalán szóba kerülne az, hogy ki mit tehetne a sorsa javításáért, ki mennyire áll helyt ezekben a nagyon kemény megpróbáltatásokban, s ki miben hibáztatható. Úgy gondolom, ebben mond Diósi Ágnes alapvetően mást, mint a „cigány-ügyek” számos más szolgálója.

Kerüljön remek könyve minél több „jóakarátú ember” kezébe.

BAJOMI IVÁN:

**AZ ÉLETÚT FELEN TÚL...
DE MEG AZ ÖREGSÉGEN INNEN**

(Xavier Gaullier: La deuxième carrière, Seuil, Paris, 1988, 412. p.)

A hatvanas évek kedvenc témája, az ifjúsági probléma után napjainkra kezd más korosztályokkal is többen foglalkozni a társadalomkutatás illetve a publicisztika. Így például az 1988-as év egyik francia könyvsikere, Xavier Gaullier „A második karrier” című műve arról tájékoztat, hogy a világ fejlettebb régióiban a közelmúltban jelentősen megváltozott az idősebb, de még nem igazán öreg korosztályok helyzete.

A második világháborút követő közel három évtizedes periódusban a szociológusok, publicisták csak két, igen elnagyolt, ugyanakkor egymással megegyező szembeállított életkori szakaszt, az ún. aktív és nyugdíjas periódust különböztették meg a felnőttek életútján belül. Gaullier, statisztikára, sajtóközleményekre illetve saját és mások szociológiai kutatásaira támaszkodva azt állítja, hogy különböző változások következtekben ma már egyre tarthatatlannabb ez a korábbi merev felosztás, és egyben arra irányítja az olvasó figyelmét, hogy napjainkra mindinkább kirajzolódóban vannak egy olyan új, köztes korcsoport körvonalai, amely a nyugdíjkorhatár előtt és után állókat egyaránt magába foglalja. Ezt az életkori szakaszt jobb híján az „új életkor”, az „érett életkor” illetve a „második karrier” elnevezéssel szokták illetni.

Könyve első részében a szerző azokat a munkaszervezeteken belüli ártrendezéseket, illetve a foglalkoztatáspolitikai azon változásait tárgyalja, melyeknek döntő szerepük van eme új korcsoport „létrejöttében”.

Ennek kapcsán Gaullier első helyen a hetvenes évek derekától felerősödött gazdasági modernizációs hullámokat említi, lévén, hogy ezek igen bizonytalanra tették az idősebb dolgozók munkaerőpiaci helyzetét. Az ötödik, hatodik X-et taposók pozícióinak megrendülése részben arra vezethető vissza, hogy az egyre nagyobb méreteket öltő munkanélküliség kordában tartása érdekében a jóléti államok az 1970-es évektől kezdve mind szélesebb körben tették lehetővé a kordkezdeményes nyugdíjaztatást. Az idő előtti nyugdíjazás egyes országokban olyannyira gyakorivá vált, hogy alig húsz év alatt hozzátvetőleg egyötödével csökkent az 55–59 év közötti férfiak foglalkozta-

tottsági szintje (a legnagyobb csökkenést mutató Hollandiában például 93%-ról 71%-ra esett vissza ez az érték 1960 és 1983 között). Noha a kordkezdeményes nyugdíjazás sokak számára azzal egyenlő, hogy a vártnál korábban mentesülnek a fárasztó vagy monoton munkafeladatok alól, Gaullier elemzései szerint e megoldásnak is van jó néhány hátulütője. Egyfelől a kordkezdeményes nyugdíjazás hatálya nemcsak a munkában megfáradtakra, hanem az erejük, alkotóképességük teljében lévő alkalmazottakra, egyes dolgozókra is kiterjedhet. Másfelől, a iparágakban az 50 vagy akár 45 éves feleslegessé minősülés óriási pszichikai terheket ró az érintett személyekre, és az sem mellékes, hogy a kényszer nyugdíjazások következtében számottevő szakismeret, munkahelyi tapasztalat is veszendőbe megy egyik napról a másikra.

Az idő előtti nyugdíjazás mellett a struktúraváltással, illetve általában a válságfolyamatokkal összefüggő tömeges elbocsátások is hozzájárultak ahhoz, hogy bizonytalanabbá vált az életút felén túljutott dolgozók munkaerőpiaci pozíciója. Az idősebbek tévesztését többek közt az idézi elő, hogy körükben összességében nagyobb az alacsonyabb képzettségűek aránya, mint az utánuk következő nemzedék tagjai között, és ennek következtében nehezebben tudnak megfelelni a technológiaváltással együttjáró új követelményeknek. Az idősebb korcsoportok sebezhetőségét az is növeli, hogy a munkáltatók illetve az állami szervek „takarékosági” megfontolásokból nem szívesen áldoznak a már nem kimondottan fiatal alkalmazottak átképzésére. Miután az elbocsátott idősebb dolgozók állásszerzési törekvéseit sokkal ritkábban koronázza siker, mint a fiatalabbakét, sokan olyan, nem túl előnyös megoldások elfogadására kényszerülnek, amelyek mintegy szentesítik az illetőnek a munkaerőpiacról való végleges kizárását. Az egyik ilyen megoldás a rokkantságy nyilváníttatás. Gaullier könyvéből megtudhatjuk, hogy az elmúlt két évtizedben a fejlett nyugati országokban ugyanolyan ütemben nőtt a rokkantságnyugdíjasok részaránya, mint a munkanélkülieké; e furcsa összefüggés magyarázata abban rejlik, hogy a hatóságok — a válságból adódó feszültségek érdekében — a rokkantság megállapításakor az egészségügyi indok mellett mindinkább figyelembe vesznek szociális szempontokat is. Olyannyira így van ez, hogy például Svédországban minden 60 év feletti, huzamosabb ideig elhelyezkedni nem tudó, ugyanakkor

még nem nyugdíjogosult férfit automatikusan rokkanttá nyilvánítanak. A munkaerőpiacról való kikerülés másik formáját az olyan munkanélküli segélyek igénybevétele jelenti, amelyeket az idősebb korúaknak folyósítanak a nyugdíjkorhatár kezdetéig. Ez a megoldás azonban többnyire csak a legidősebbeknek, Franciaországban például csak az 55 év felettiek számára adatott meg. Így a munkanélküliséggel együttjáró hátrányok napjainkban az újból elhelyezkedni már nehezen tudó 45–55 év közöttieket érintik a leg súlyosabban.

Gaullier nagy teret szentel könyvében annak bemutatására is, hogy miközben mind többen szorulnak ki viszonylag korán a munkaerőpiacról, a munkahelyeken belüli karrierívek is módosulóban vannak: addig, amíg a gazdasági fellendülés korszakában az egyenesvonalú, a munkahelyi hierarchia mentén való fokozatos emelkedést és ezzel arányos megbecsültséget nyújtó karrierívek voltak a jellemzők, napjainkban már jóval a nyugdíjba vonulás időpontja előtt megtörik az alkalmazottak jelentős részének pályafutása. A fizikai munkát végzők körében ez a tendencia a következőképpen nyilvánul meg: míg korábban sok kétkézi dolgozó számíthatott arra, hogy idősebb korára középszintű parancsnoki funkcióba (művezető, részlegvezető stb.) kerülhet, a technológiai forradalommal illetve struktúra-átalakítással járó modernizációs folyamatok következtében egyre kevesebbek számára adatik meg az ilyenfajta előléptetés, többek között azért, mert a munkáltatók a megüresedett középvezetői posztok betöltésekor előnyben részesítik a fiatalabb és egyben képzetesebb dolgozókat. Ugyanilyen okok miatt a modernizációs folyamatok a felsőbb szintű irányító pozíciók birtokosainak karrierívét is mind jobban kikezdi. A változások azonban nem egyformán érintik a vezetők különböző csoportjait: egyes szociológiai vizsgálatok tanúsága szerint a „jobb” családokból származó és nagy presztízsű iskolákban végzett vezetők lényegesen sikeresebben alkalmazkodnak az új feltételekhez, mint az alsóbb osztályokból felemelkedett, kevésbé képzett káderek, akik között igen sokan már 40–45 éves korukban parkoló pályára, vagyis további előmeneteli lehetőséget nem nyújtó kisebb presztízsű munkakörökbe kerülnek.

A szerző részletesen foglalkozik művében azok helyzetével is, akik még csak rövid ideje nyugdíjasok. Miután a fejlett országokban jelentősen megnövekedett az elmúlt évtizedekben a

várható életkor és egyben jelentősen javult az idősebb korúak egészségi állapota, a nemrég nyugdíjba vonultakra egyre kevésbé jellemzőek az öregség klasszikus ismérvei: náluk még alig mutatkoznak a biológiai leépülés illetve a szociális elszigetelődés jelei. Épp ellenkezőleg: nagyfokú aktivitás jellemző rájuk, gyakorta folytatnak legális (netán illegális) gazdasági tevékenységet, időmérlegükben nagyon jelentős hányadot tesz ki a kertészkedés és barkácsolás, e korcsoport tagjai igen fontos szerepet játszanak a helyi közéletben, a különféle kreatív vagy egyéb célokat követő egyesületek életében. Az is megfigyelhető, hogy egyre nagyobb méreteket ölt a fiatalabb nyugdíjasok körében a szervezett turizmus illetve a felnőttoktatásban való részvétel. E változások nyomán sok tekintetben elmosódottabbá válik az aktív dolgozók és a nyugdíjasok között húzóódó válaszvonal, és egyben igazoltnak tűnik Gaullier könyvének legfontosabb tétele, miszerint ma már sok szempontból egységes korcsoportot alkotnak a fejlett ipari társadalmak éltesebb korú, de még nem kimondottan öreg tagjai, függetlenül attól, hogy az illetők túllépték-e vagy sem a hivatalos nyugdíjkorhatárt.

A 45 és 65 év közöttieket egységes korosztállyá kovácsoló tényezők sorában a szerző részletesen foglalkozik a munka világán kívül eső jelenségekkel is. Így például kitér arra, hogy az életkor meghosszabbodása következtében újabban sajátos többletterhek hárulnak az „érett” korúakra. Míg nem is olyan régen e korcsoportba tartozók általában csak unokáik felneveléséhez nyújtottak segítséget, ma már egyre nagyobb feladatot jelent e nemzedék számára az időskorú, egészségi problémákkal küszködő, 70–80 éves felüli szüleik támogatása.

Ha nincs is mód e recenzió keretei között arra, hogy részletesen ismertesük a szerzőnek az „érett korrall” kapcsolatos valamennyi elemzését, hadd említsük meg végül, hogy a leíró részek tanulságai is sokszorosai a belőlük lejegyezhető szövegek tanulságainak (nem beszélve az élet különféle programjaiban való folyamatos együttlét elsősorban nem verbálisan felfogható élményeiről), ezért a magnón, jegyzetlapon megőrzött szavak mellett egyenrangú forrásnak tekinti a látogatások, találkozások és közös cselekvések, beszélgetések történeteit is, amelyekben ő maga is cselekvően volt jelen. Megfigyelhető azonban, hogy ebben a könyvében talán a kelleténél is inkább a háttérbe húzódik. „Nem

én vagyok a fontos" — sugallja írói magatartásával, miközben közvetve kiderül, hogy „résztvevő kutatói” szerepén is túllépve cselekvő részese nemcsak az élmény- és információgyűjtés szituációjának, hanem, ha úgy adódik, cigány-ismerősei és barátai élete mindennapjainak is.

Amit tehát megértett, megtudott, megérzett és átélt, miközben könyvé megírására készült, azt a dokumentumoktól a kézmozdulat és a szemvillanás jelentéséig terjedő források sokféleségéből merítette; világosan tisztázták írói szándéka, magávalragadó megjelenítési készsége így előlegezte meg a hiteles, izgalmas, visszafogottságban is szenvedélyes szociográfiát.

Ezt a gazdag „anyagot” minden bizsonnyal sokféleképp lehetett volna megírni és megszerkeszteni. Diósi Ágnes szociográfiáját tematikusan tagolta, fejezetről fejezetre súlyosabb, „keményebb” kérdések követik egymást.

A Bevezetés már-már kitarulkozóan őszinte története bennem azt erősíti meg, hogy annak, aki ezt írja, hinni kell, mert szuverén személyiség (önmagához hűen viselkedik olyan kényes helyzetben is, mint amikor Lakatos Menyhért saját értékrendjének és írói magatartásának bíráló és némiképp bizalmatlan szavaival szembesül), hinni kell neki, mert munkáinak s életének története, írásainak valóság-hűsége, relatív ereje és színvonala hitelesíti ezt az életprogram-választást is, amiből a „Cigányút” született, s végül hinni kell neki, mert szereti a cigányokat, s hogy a cigányokat szeretni is lehet, ezt másokkal is el tudja hitetni.

A fokozatosság szerkesztési elve értelmében az első fejezet („Kultúra és mentalitás a cigány közösségekben”) néprajzi ihletésű, ahogy szerzője bevezeti: „anyaggyűjtő munkám »melléktermékeit« tartalmazza”. Micsoda bátorság egyébként „melléktermékekkel” kezdeni egy könyvet, de Diósi Ágnes bizvást tehet így, mert amit a cigányoknak a tulajdonról, a magánéletéről, a közösségről, a magatartás-szabó törvényekről, az élet legfontosabb kérdéseiről, a születésről, a szülő-gyermek kapcsolatáról, a szerelemről, a munkáról és a halálról vallott felfogásáról, ennek törzsi-nyelvi sokféleségéről itt megtudunk, az egyáltalán nem mellékes, az Diósi Ágnes átélt, eredeti élményeiből, szép történeteiből bontakozik ki, s mindamellett jól szolgálja az írói célt: tessék ezeknek az embereknek a tradícióit, mélyen gyökerező értékeit, elveit megérteni, életükben, viselkedésükben a más kultúra értelmét és szépségét is felfogni, mert csak így

bonthatók le a bizalmatlanság és az előítéletesség falai.

A második fejezet („Szeret az én istenem”) a léleké, a cigányság vallásos hitbe való kapaszkodásának, a törzsi kultikus tradíciók és a keresztény hitgyakorlás sajátos viszonyának, a lelkipásztori és karitatív munkának, az istenhit megmaradást-felemelkedést sugalló erejének története.

Ezután a munka, a tevékeny életvitel, a megélhetésért vívott harc fejezetei következnek. Ha az előzőek a szerző etnológiai, antropológiai nézőpontjából íródtak, az utóbbiak szociológiai kvalitásúak inkább. Itt is előbb a spirituálisabb tevékenységről esik szó, a zenész-cigányok nemzedékeinek sorsváltozásairól, cseppet sem gond nélkül való útkereséseiről. A „Vándormunkások — vendégmunkások” félszáz oldalas fejezete pedig — a téma egyre „keményebb” — ragyogóan megírt cigányfoglalkozás-történet és a mindenkori munkavállalási-megélhetési küszködések remek szociográfiája. Igazából ebből lehet jól megérteni a törzsi-foglalkozási tradíciók, a településenként-tájékanként eltérő foglalatossági jellegzetességek, a munkavégzéssel kapcsolatos viselkedések és a — számukra elsősorban felbomlasztó, a tájékozódást-biztonságot összekuszáló — „történelmileg változó idő” viszonyát. Aminek mai konklúziója legtöbbször a legnehezebb, a legmegalázóbb, a legrosszabbul fizetett, az emberséget legjobban megpróbáló, a hely- és szerepvállalás öntudatát leginkább leromboló, az emberi méltóságot legdurvábban megtipró helyzetek halmozódása. Mindennek frusztrációja pedig a teljes kiutatlanság és kitaszítottság miatti agresszív önsorsrontásban is gyakran tetőződik.

A foglalkozás dimenzióját logikusan egészíti ki a területi-települési szemszögű elemzés a könyv következő lapjain („Ahol az utak véget érnek”). Ott laknak ugyanis a cigányok, így kerekedik lényeges (John Rextől származó) megállapításra a fejezetcím. Kiskundorozsma, Nyírvasvári, Kerepestarcaszek mellett Gaullier számos helyen azt is felvázolja könyvében, hogy szerinte milyen változásokra, reformintézkedésekre lenne szükség ahhoz, hogy könnyebbé váljon ennek a korábban alig ismert korosztálynak a helyzete (így például olyan rugalmasabb nyugdíjrendszer kialakítását szorgalmazza, amely jobban figyelembe veszi az egyes emberek sajátos élethelyzetét, és amely kívánság szerint a fokozatos nyugdíjbavonulásra is lehetőséget ad).

KÜLFÖLDI KONFERENCIÁK

1. 1989. november 2—4 között a Szociális Munkásképző Iskolák Nemzetközi Szervezetének (IASSW) Európai Regionális Szövetsége nemzetközi konferenciát rendez Bledben (Jugoszlávia). Szervezője Vida Milosevic. A konferencia címe: „A szociális munka elméletei és a képzés”. A részvétel ára 70 dollárnak megfelelő forint. A találkozóra várják mindazon kollégákat, akik érdeklődnek a szociális munkás képzés kérdései iránt.

2. 1989. november 13—17. között az IAVE, az Önkéntesek Nemzetközi Szervezetének Mediterrán Regionális Szövetsége konferenciát rendez „Önkéntesek — a társadalmi változások őrei” címmel. Szervező bizottság elnöke: Sara Meltzer, akitől minden információ beszerezhető a következő címen: P. O. B. 50432 Tel-Aviv, Izrael 61500.

3. 1990. június 24—29. között a Szociális Jólét Nemzetközi Tanácsa konferenciát rendez „A helyi fejlesztés emberi dimenziói: elfogadjuk a kihívást” címmel. Színhely: Marrakes, Marokkó. További információkért kérjük, keressék az alábbi címen a Szervezet titkárságát:

International Council of Social Welfare (ICSW) Attn. Ingrid Gelinek Secretary General Koestlergasse 1/29. A—10 Vienna, Austria. Tel.: (0222) 5878364.

4. 1989. szeptember 25—27. között az IVCISD, azaz az Egyetemközi Szövetség a Nemzetközi Szociális Fejlődésért nevű szervezet konferenciát szervez Heidelbergben. A konferencia témája: „Professzionálisok és önkéntesek a szociálpolitikában”. Szervező: Birgitta Bergstern, részvételi díj: 300 svéd korona.

Információk: Gothenburg University, Dept. of Social Work c/o IVCISD — Inga Brittlau BOX 19085 S—40012 Gothenburg, Sweden.

seket folyamatban lévő, vagy már befejezett szociálpolitikai kutatásokról. A folyóirat mindazon kutatásokat felöleli, amelyeknek a társadalmi biztonsághoz valamilyen közük van, azaz nemcsak a szó szoros értelmében vett társadalombiztosítási kutatásokról ad hírt. A folyóirat a következő információkat kéri:

A kutatás már befejezett — vagy még folyamatban van?

Befejezés tényleges vagy várható időpontja:

A kutatás címe, megnevezése:

A kutató ill. szerző neve:

A kutatást végeztető szervezet neve és címe:

A kutatást finanszírozó szervezet neve és telefonja:

Az eredmények publikálása megtörtént-e vagy várható-e?

A publikálás (várható) időpontja:

A publikáció(k) terjedelme (oldal-szám) és címe:

A kiadó vagy intézmény neve, ahol a publikáció beszerezhető:

Ha az eredmények nem kerültek publikálásra, kérésre átadhatók-e?

Létezik-e idegennyelvű összefoglalás (és milyen nyelven)?

(kb. 5 sor)

A kutatás célja, a vizsgált sokaság:

Az alkalmazott módszerek: (kb. 3 sor)

A kutatás főbb végleges vagy várható eredményei: (10—15, ha szükséges, több sor).

*

Kérjük olvasóinkat, ha végeztek (végeznek) olyan kutatást, amely az ISSA számára érdekes lehet, a fenti információkat küldjék meg szerkesztőségünknek, s mi azt az ISSA folyóiratához továbbítjuk. Ha lehet, angol nyelven kérjük az ismertetést, de szükség esetén a fordítást a szerkesztőség elvégzi.

*

NEMZETKÖZI TÁJÉKOZTATÁS SZOCIÁLISPOLITIKAI KUTATÁSOKRÓL

A Nemzetközi Társadalombiztosítási Szövetség (International Social Security Association, a továbbiakban (ISSA) Current Research in Social Security c. folyóirata rendszeresen közöl ismerteté-

Kérjük olvasóinkat, hogy küldjék meg az *Esélynek* mindazon szociálpolitikai információkat, amelyek segítségével tájékoztató szolgálatunk teljesebbé tehető. Szívesen közlünk például előzetes vagy utólagos információt kül- és bel-földi konferenciákról, külföldi szakemberek magyarországi látogatásáról stb.

**A Szociális és Egészségügyi Minisztériumnál
bejegyzett alapítványok 1989. júniusig**

NÉV	Jóváhagyásra beérkezett	Létreh. dátum	Induló vagyon
1. AIDS		1987. XI. 25.	100 000 Ft
2. Magyar Vese	VIII. 15.	1988. IX. 2.	1 200 000 Ft 1 500 CHF
3. Petri Gábor		1987. X. 15.	10 000 USD
4. Sándor István		1987. X. 8.	családi ház
5. Rösler—Morgányi		1987. XI. 5.	1 935 477 Ft
6. Bán Zoltán	I. 6.	1988. II. 25.	500 000 Ft
7. Anna	III. 29.	1988. IV. 27.	900 000 Ft
8. Hajlék	I. 28.	1988. III. 25.	270 000 Ft
9. Maradj köztünk	II. 23.	1988. III.	2 342 655 Ft
10. Szondi Tibor	IV. 6.	1988. IV. 26.	140 000 Ft
11. Béres	IV. 29.	1988. VI. 13.	380 000 Ft
12. Dr. Madár János	VII. 4.	1988. VII. 18.	50 000 Ft
13. Végtaghiányos gyermekekért	VIII. 11.	1988. IX. 2.	120 000 Ft
14. Blaskovics	X. 13.	1988. XI. 17.	720 000 Ft
15. Peter Cerny	XI. 3.	1988. XI. 17.	mentőautó 40 000 Ft
16. Dr. Dimb László	XI. 14.	1988. XI. 24.	100 000 Ft
17. Trautsch András	XI. 24.	1988. XII. 12.	500 000 Ft
18. Down	XI. 21.	1988. XII. 15.	450 000 Ft
19. Semmelweis alapítvány a magyar- országi ortopédia fejlesztéséért	XII. 7.	1988. XII. 20.	5 000 DM
20. Evangélikus gyógyító szolgálat	XI. 14.	1988. XII. 22.	205 000 Ft
21. PRODEST Közösségi Segítő Szolgálat	X. 21.	1988. XII. 19.	1 450 000 Ft
22. Gyerekekért	XII. 6.	1988. XII. 27.	1 850 000 Ft
23. Otthon	XI. 29.	1988. XII. 27.	550 000 Ft
24. Farkas Károly	XII. 22.	1989. I. 2.	100 000 Ft
25. Támasz	XII. 14.	1989. I. 2.	500 000 Ft
26. A földrengéskárosultakért	I. 26.	1989. I. 27.	500 000 Ft
27. Szív- és érbetegéért	I. 24.	1989. I. 30.	227 000 Ft
28. Oláhné Mezei Róza	I. 14.	1989. I. 31.	400 000 Ft
29. S. O. S.	II. 15.	1989. III. 8.	600 000 Ft
30. Transilvânia	II. 15.	1989. III. 8.	100 000 Ft
31. Autizmus	II. 27.	1989. III. 17.	1 078 000 Ft
32. Menedék Bizottság	II. 28.	1989. III. 21.	596 000 Ft
33. Számítástechnika az egészségért	II. 3.	1989. III. 24.	1 300 000 Ft
34. Rákellenes	III. 13.	1989. IV. 10.	24 037 161 Ft + ingatlan
35. Gábor György	III. 17.	1989. IV. 10.	310 000 Ft
36. KISZ segély	IV. 12.	1989. IV. 19.	433 000 Ft
37. Sántha Kálmán	III. 30.	1989. IV. 30.	50 000 Ft
38. Egészségforrás	IV. 24.	1989. V. 5.	1 040 000 Ft
39. Kallódó Ifjúságot Mentő Missziót Támogató	IV. 21.	1989. V. 8.	895 000 Ft
40. A lelki sérült gyermekekért	IV. 24.	1989. V. 8.	200 000 Ft
41. Dr. Mozsonyi Sándor	IV. 27.	1989. V. 11.	489 000 Ft
42. „LARES”	IV. 26.	1989. V. 11.	174 000 Ft

NÉV	Jóváhagyásra beérkezett	Létreh. dátum	Induló vagyon
43. Postás Hűség	V. 11.	1989. V. 22.	50 000 000 Ft
44. Pro Recreatione	V. 12.	1989. V. 22.	56 912 480 Ft
45. „Az Élet Szava”	V. 12.	1989. V. 21.	5 000 USD
46. Család	IV. 28.	1989. V. 22.	810 000 Ft
47. Almási Balogh Pál	III. 18.	1989. III. 24.	10 000 USD
48. Szól a szív	V. 17.	1989. V. 24.	2 150 000 Ft
49. Kelet-Magyarországi Szív	V. 17.	1989. V. 29.	615 000 Ft
50. SZETA	V. 29.	1989. VI. 9.	410 000 Ft

1989. VI. 9-ig:

B) — 157 779 773 Ft	A) — egészségügyi cél: 30
— 25 000 USD	— szociális cél: 20
— 5 000 DM	
— 2 db ingatlan	
— 1 db mentőautó	

BESZÁMOLÓ A SZOCIÁLIS SZAKEMBEREKET KÉPZŐ ISKOLÁK 24. NEMZETKÖZI KONGRESSZUSÁRÓL

(Bécs, 1988. július 18–24.)

A Kongresszust a 48 évvel ezelőtt alakult International Association of Schools of Social Work (a továbbiakban IASSW) elnevezésű ENSZ intézmény rendezte (székhelye: Palais Palfy, Josefsplatz 6, 1010 Vienna, Austria). Az IASSW szervezetében 140 ország szakemberképző intézményei, tanárai és kutatói együttműködésére nyílik mód. Öt regionális szervezeti egysége segíti a kulturális és a nemzeti adottságaikban eltérő országok együttműködését. Ennek megfelelően külön regionális központ működik Európában, Ázsiában, Dél-Amerikában, Észak-Amerikában és Afrikában. A történelmi, tudományos tradícióktól, a gazdasági adottságoktól és a politikai lehetőségektől függően rendkívül sokszínű elméleti és politikai indíttatású törekvés fejlődik ki az IASSW munkájában. A 140 tagország oktatási, tudományos munkából származó tudástőke igen sokféle módon hasznosulhat egy-egy ország szociálpolitikai gyakorlatában.

Az IASSW-vel Dr. Csehák Judit vette fel a hivatalos kapcsolatot 1986-ban. Ezt megelőzően az IASSW által 1985-ben Montréalban szervezett kongresszuson már részt vett három magyar szakember. Az IASSW alapító okirata háromféle tagsági viszonyt ismer: nemzeti kollektív tagságot, egy-egy szociális szakemberképző intézet kollektív tagságát és természetes személyek egyéni tagságát. A nemzetközi szervezethez való viszonyunk a hivatalos

kapcsolatfelvétel ellenére most is rendezetlen; sem a nemzeti tagsági viszony, sem az iskolák tagsági viszonya nem teremtdött meg (két magyar egyéni tagja van a szervezetnek).

Az IASSW nemzeti tagjai számára rendszeresen megküldi a szakemberképzésben kialakult tudományos és gyakorlati modellek legkorszerűbb anyagain, tagjai számára segítséget nyújt regionális szemináriumok szervezéséhez, biztosítja a legnevesebb szakemberek részvételét tanártovábbképzési programokban és a nemzetközi összehasonlító kutatási munkákban.

A Kongresszuson szerzett legfontosabb szakmai benyomásaim közül kiemelkedik az a nemzetközileg sem eldöntött, a hazai képzés során is jelenlévő dilemma, hogy mi tekinthető a szociális munkás feladatának: a mindenekelelt pszichológiai eszközök igénybevételel történő kliens „kezelés”, amely a mindenkorl társadalmi, szociális, egyéni krízishelyzet elviseelését segíti; vagy az az interdiszciplináris módon kialakított „komplex segítés”, amely eszközöket ad a rászorultság, kiszolgáltatottság enyhítéséhez, megszüntetéséhez. Benyomásaim szerint szinte minden országban mindkét iskola jelen van, és az adott ország politikai viszonyai dönltek el, hogy a szakemberképzésben melyik irányzat kap nagyobb befolyást. Az elhangzott előadások jelentős része foglalkozott azzal a problémával, hogy a szociális munka tartalmi vonatkozásai mennyiben kötödnnek az adott ország, régió történelmi, kulturális tradícióihoz, és mennyiben transzportálhatók egyik országból a másikba. A fejlődő országok szakembereinek benyomása szerint

minden országnak meg kell szenvednie saját szociálpolitikája kialakítását, és csak nagy körületekintés mellett vehetők át a már fejlettebb országok gyakorlatában bevált megoldások. E megállapítás egyaránt érvényes a szociálpolitikára és a szociális szakemberképzésre. A szekciókban meghallgatott előadások megerősítettek abban, hogy a szociális szakemberképzésben igen nagy szerepe van a jogtudományok eredményei közvetítésének. A jogok és kötelességek ismerete új eszköztár a szociális szakember kezében ahhoz, hogy munkája során érdekérvényesítést valósítson meg vagy erre ösztönözze klienseit.

A konferencia számos résztvevője szívesen együttműködne velünk mind a szociális képzés fejlesztésében, mind tudományos vagy gyakorlati kérdések megvitatásában. (Az együttműködést felajánlók nevét, címét az érdeklődőknek a szerkesztőség megküldi.)

A konferenciát követő két napon került sor az ún. Kelet-Nyugati Kollokviumra. A tanácskozást az együttműködés és a tapasztalatcsere módzatainak keresése jellemezte. Az említett országok és az IASSW képviselői szeretnék szorosabban fűzni kapcsolataikat a szocialista országokkal, támogatni a szakemberképzést és az összehasonlító jellegű kutatásokat. A másfél napos ismerkedő beszélgetések sorozata után megállapodás jött létre arról, hogy az IASSW főtítkára levélben keresi meg az említett szocialista országok felelős minisztereit, és felkéri őket a hatékonyabb együttműködésre. E felhívás keretében ajánlást fogalmaz meg arra nézve, hogy a kelet-nyugati kapcsolatok fejlesztése érdekében a miniszter delegáljon egy-két oktatót és adminisztratív szakembert egy erre a célra kialakítandó bizottságba. A bizottság az 1989-ben Bledben megtartandó Európai Regionális Konferencián terjeszteni elő javaslatait az együttműködés módzatairól. Felmerült egy olyan európai oktató-továbbképző központ szervezése, amelyben mindenkelelőtt a szocialista országok szociálpolitikai tanárai kapnának magas szakmai szintű képzést. A szervezésben részt venne az IASSW főtítkársága, az IASSW Európai Regionális Szervezetének vezetősége és a European Centre for Social Welfare Training and Research igazgatósága. E továbbképzési formára nemcsak a három érintett szocialista országnak lenne szüksége, hanem számolni kell azzal, hogy a többi szocialista országban is hamarosan fel támad az igény az új típusú szociális szakemberek iránt.

Az IASSW Európai Regionális Szervezetének kezdeményezésére a nemzetközi szervezet közgyűlése petíciót fogadott el, tiltakozásul a romániai falvak lerombolása ellen. A dokumentumot az IASSW Igazgató Tanácsa a nemzetközi szervezet elnökének aláírásával elküldte az ENSZ főtítkárnak.

Gönczöl Katalin

KITEKINTÉS EGY NON-PROFIT KONFERENCIÁRA*

(Kiryat Ananim, 1989. május 22—24.)

1989. május 22—24. között a Jeruzsálem melletti Kiryat Ananim nevű kibucban nemzetközi konferenciát szervezett az izraeli Tudomány- és Fejlesztésügyi Minisztérium „Voluntarism, Non-governmental Organizations (NGO's) and Public Policy” címmel.

Mielőtt a konferenciáról röviden beszámolnék, magát a címet — mely körülbelül így magyarázható: „Önkéntes munka, nem kormányzati-nem állami szervezetek és szociálpolitika” — meg kell magyaráznom.

A „welfare state” (jóléti állam), „social work” (szociális munka), „community work” (közösségi szociális munka) stb. kifejezések után ideje megbarátkoznunk néhány újabb, a nemzetközi szakirodalomban gyakran használatos szakkifejezéssel.

„voluntary action” öntevékeny akciót, ista-leninista vitákban pejoratív értelemben használt voluntarizmus kifejezés jusson az eszünkbe (az érvényes idegen szavak szótára szerint ez a szubjektív idealista filozófiai irányzatok gyűjtőszava), hanem egy olyan tevékenységi forma és esetleg intézményszerű rendszer együttes, amelynek az önkéntesség a legfőbb jellemzője. Szócikk-szerű tartalmi kifejtés helyett gondoljunk arra, hogy a „volunteer” magyarul önkéntest, önkéntes aktivistát, a „voluntary action” öntevékeny akciót, kezdeményezést, a „voluntary organization” önkéntesekből álló vagy önkéntes adományokból támogatott szer-

* A konferenciára hazánkából meghívták Hegyesi Gábort „Az etatista szociálpolitikai paradigma válsága: profit és non-profit típusú szociális szervezetek megjelenése a 80-as években” című tanulmányával; és Győri Pétert „Kisközösségi szociális kezdeményezések” című tanulmányával (megjelent az „Arat a magyar” c. kötetben 1988. MTA Szociológiai Kutató Intézete). Az útiköltséget az MTA—Soros Alapítvány fedezte.

vezetet jelöl. A „Non-governmental Organizations (NGO's)” kifejezéssel szintén nagyon gyakran találkozhatunk a nemzetközi irodalomban, tükröfordítása: *nem kormányzati (nem állami) szervezetek*, így lefordítva — véleményem szerint — nagyjából pontosan jelöli a tartalmat, csupán mi nem használjuk e kifejezést (a nálunk használatos „társadalmi szervezetek” tartalma felel meg részben — és ezért félreérthetően — ennek).

A „public policy” közösségi politikát, itt lényegében államilag szervezett közjóléti politikát, szociálpolitikát jelöl. Magam is osztom azok véleményét, akik egy-egy társadalom jelenségeinek lehető legérvényesebb megismerését és megjelölését féltik a túlzottan nemzetközi szemléletből. Ugyanakkor bőven van mit pótolnunk a más országokban felhalmozódott tapasztalatok megismerése, saját tapasztalataink nemzetközi megismertetése terén is. A közel húsz országból egybegyűlt majd száz résztvevő csak látszólag beszélt közös nyelven, angolul, valójában mindenkinek meg kellett küzdenie a tartalmi „lefordítás” nehézségeivel.

Ha tényszerűen végigtekintjük, hogy milyen szervezetekről, szerveződési formákról szoltak az előadók, akkor a „grass-root” mozgalmaktól, helyi lakóközösségi akciótól, önszervező csoportoktól a legkülönbözőbb egyesületeken, társaságokon, segítő, non-profit szervezeteken, karitatív nagyszervezeteken keresztül az általános alapítványokig, lobby-szervezetekig, érdekképviselő társadalmi-politikai intézményekig bezáróan a formák differenciált gazdagságát állapíthatjuk meg. Az analízis, értékelés tartalmi hangsúlyait tükrözi, hogy egy-egy elemző összefoglalóan a többi piaci szereplőtől megkülönböztető non-profit jelleg, az állami jóléti intézményektől megkülönböztető függetlenséget („Independent sector”), illetve mind a bürokratikus, újrateremtő állami, mind a profit-orientált piaci működésmódtól megkülönböztető „masságot”, „köztességet” („Third sector”, „Intermediate Bodies”), szolidaritás- és reciprocitás alapú működést emeli-e ki.

A szerteágazó értékelések híven tükrözték, hogy míg egyes országokban a karitatív, self-help, szomszédsági-lakóhelyi állampolgári önszerveződés nagy hagyományainak bázisán virágoznak fel megújult tartalmakkal az önkéntes szervezetek ezrei, addig máshol inkább a korporatív, érdekkoordináló, -képviselő, olykor fél-állami nagy szervezetek belső megújulásán keresztül vezet az út az új társadalmi kihívások megválaszolásához. Azokban az országokban,

amelyek sem a piacon, sem az állami szférában nem rendelkeznek működőképes jóléti rendszerekkel, a „majdnem semmiből” születő spontán, sporadikus küzdelmek, kezdeményezések, illetve átfogóbb célokra szerveződő mozgalmak a jellemzőek.

E terület státuszát az is jól jelzi, hogy a konferencián résztvevők döntő többsége valamilyen *államilag támogatott önkéntes* szerveződés, illetve ilyen szerveződések nemzeti, nemzetközi szervezetének, alapítványának a tagja, illetve valamilyen állampolgári részvételt, szerveződést, kezdeményezést fejlesztő nemzeti vagy helyi szintű fejlesztési program döntéshozatalában résztvevő „szociális menedzser” vagy ilyen programot előkészítő-értékelő jogász, szociológus, szociálpolitikai kutató, illetve résztvevő speciális szakembereket, laikusokat képző oktató volt. Egymást erősítő tényező, hogy miközben az állam az intézményesített, bürokratikus formák visszahúzóódásával, „megnyirbálásával” párhuzamosan vegyes, piacconform, de sokszor non-profit rendszereket, működésformákat épít ki, addig a piaci szereplőknek is sokszor „megéri” alapítványokkal, adományokkal támogatni e formákat, melyek ugyanakkor gyakran társadalmilag „közelebb” vannak az állampolgárokhoz. Új típusú — nem feltétlenül anyagi jellegű — szükségleteik egy része csak itt elégíthető ki.

A szakemberek a koncepcionális, ideológiai-politikai dilemmák felvetésén túl számos régi-új kérdést, eddig kevésbé vizsgált problémát is megfogalmaztak. Sürgető igény, hogy az előzőekben említett sokféle fogalom és tartalom letisztuljon annyira, hogy a különböző adórendszerbeli kedvezmények non-profit alanyai egyértelműben azonosíthatóak legyenek. Mára már világosan látható, hogy ezek a szervezetek is piaci szereplők, sokszor jelentős állami, közpénzekkel támogatva. Ugyanakkor e szférában is fennáll a szükségletkielégítést, állampolgári kontrollt korlátozó monopolhelyzet veszélye, s nem kevésbé a finanszírozók érdekeinek implicit, olykor explicit meghatározóvá válásának a veszélye. Az öntevékeny szerveződés külső célok érdekében történő felhasználása, kiszípolozása egyike a legfontosabb új tendenciáknak. Ugyanakkor magát az öntevékenységet is sokszor túlzottan átszövik a karrier-építés, pozíció-szerzés, érvényesülés motivációi, a helyi hatalommal való összefonódás negatív következményei. De természetesen felmerülnek a szakemberek-laikus segítőkliensek viszonyrendszerének fontos

szociológiai kérdései is épp úgy, mint az ilyen szervezetek belső szervezeti, vezetési struktúrája, demokratikus vagy versenyképes jellegének dilemmái.

E kiragadott kérdések megválaszolása nem egy konferencia feladata, viszont jó alkalom arra, hogy a megis-

mert tapasztalatokat összegyűjtve ki-ki megfelelően alkalmazva kamatoztathassa odahaza. Ennek eredményeiről újra fognak értekezni a résztvevők (és új jelentkezők) 1991-ben, Bécsben, az EUROSOCIAL rendezésében.

Győri Péter

ÖRÖKKÉ FIATALON?

Igen, lehet.

De az egészségen kívül
megfelelő anyagi háttér is kell.

Nyugdíjkiegészítő biztosítással
már előre megteremthető.

Járadék élete végéig.

Értékálló, kamatozik, adómentes.

Rövidesen megköthető minden munkahelyen.

AZ ERŐ VELÜNK MARAD!

Állami Biztosító

CONTENTS

- 3 **Katalin Lévai:** Foreword

PAPERS

- 4 **Zsuzsa Ferge:** In Whose Interest?

- 15 **Lesemann:** Privatisation, Choice and Democracy

HUNGARIAN REALITY

- 24 **Júlia Szalai:** Early Exit from Labour Market

- 39 **Gábor Hegyesi:** Nonprofit Social Organizations

FROM THE HISTORY OF SOCIAL POLICY

- 50 **Gábor Hegyesi:** Rezső Hilscher – a Personal Portrait

- 53 **Ferenc Balipap:** Getting to know the Settlement

- 55 **Rezső Hilscher:** The Settlement Movement in Hungary

EDUCATION

- 65 **Katalin Talyigás:** A New Profession in the Making

LEGAL ISSUES

- 71 **Mariann Fazekas:** Thoughts on Restructuring the
Social Benefit and Assistance System

CITIZENS MOVEMENTS – VOLUNTARY ORGANIZATIONS

- 84 **Katalin Lévai:** Interview with Ottília Solt Founder of SZETA
(Foundation to Help the Poor)

- 88 **György Csepeli – Mária Neményi:** About Self-Help

- 93 Policy Statement from the Blue List

CURRENT ISSUES

- 95 **Éva Orsós:** What the Complaint Letters are about

REVIEWS

- 99 **Iván Bajomi:** Past Mid-Life but this Side of Old Age
– Review of Xavier Gaullier: La deuxième Carrière

- 101 **Pál Závada:** Review of Ágnes Diósi's „Gypsy Road”

INFORMATION – SERVICES

- 104 Services

- 105 List of Foundations Registered with the Ministry
of Health and Social Affairs

- 106 **Katalin Gönczöl:** Conference Report – Wien

- 107 **Péter Győri:** Conference Report – Jerusalem

Jegyzet

Jegyzet

E SZÁMUNK SZERZŐI

BAJOMI IVÁN

szociológus, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet

BALIPAP FERENC

népművelő, szociológus, Dombóvár, Művelődési Központ és Könyvtár

CSEPELI GYÖRGY

szociálpszichológus, ELTE Szociológiai és Szociálpszichológiai Intézet,
Szociálpszichológiai Tanszék

FAZEKAS MARIANN

jogász, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar

FERGE ZSUZSA

szociológus, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet,
Szociálpolitikai Tanszék

GÖNCZÖL KATALIN

jogász, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar

GYÖRI PÉTER

szociológus, MTA Szociológiai Kutató Intézet

HEGYESI GÁBOR

szociológus, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet,
Szociálpolitikai Tanszék

HILSCHER REZSŐ (1890–1957)

szociálpolitikus

FRÉDERIC LESEMANN

szociálpolitikus, (Quebec) Montreali Egyetem

LÉVAI KATALIN

szociológus, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület

NEMÉNYI MÁRIA

szociálpszichológus, MTA Szociológiai Kutató Intézet

ORSÓS ÉVA

népművelő, Szociális és Egészségügyi Minisztérium

SZALAI JÚLIA

szociológus, MTA Szociológiai Kutató Intézet

TALYIGÁS KATALIN

népművelő, szociológus, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet,
Szociálpolitikai Tanszék

ZÁVADA PÁL

szociológus, MTA Szociológiai Kutató Intézet